[illegible]

॥ चातुर्मास्यमाहात्म्यप्रारम्भः ॥

१

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ श्रीगुरुचरणारविन्दाभ्यां नमः ॥ नारद उवाच ॥ देवदेव महाभाग व्रतानि सुबहून्यपि ॥ श्रुतानि त्वन्मु
खाद्ब्रह्मन्नत्स्मिन्न विगच्छति ॥१॥ अधुना श्रोतुमिच्छामि चातुर्मास्यव्रतं शुभम् ॥२॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु देवमुने मत्तश्चातुर्मास्यफ
लं शुभम् ॥ यच्छ्रुत्वा भारते वर्षे जनानां मुक्तिर्न दुर्लभा ॥३॥ मुक्तिप्रदोऽयं भगवान् संसारोत्तारकारणम् ॥ यस्य स्मरणमात्रेण सर्वपापैः
प्रमुच्यते ॥४॥ मानुष्यं दुर्लभं लोके तत्रापि च कुलीनता ॥ तत्रापि सद्दयत्वं च तत्र सत्संगमः शुभः ॥५॥ सत्संगमो न यत्रास्ति विष्णुर्भक्तिर्व्रता
नि च ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण विष्णुव्रतकरः शुभः ॥६॥ चातुर्मास्ये व्रती यस्तु तस्य पुण्यं निरर्थकम् ॥ सर्वतीर्थानि दानानि पुण्यान्यायतनानि
॥२॥ च ॥७॥ विष्णुमाश्रित्य तिष्ठन्ति चातुर्मास्ये समागते ॥ सुपुष्टे नापि देहेन जीवितं तस्य शोभनम् ॥८॥ चातुर्मास्ये समायाते हरिं यः प्रणमेत् सुधीः ॥ ॥२॥
कृतार्थं तस्य वित्तं वा यावज्जीवं वरप्रदः ॥९॥ संप्राप्य मानुषं जन्म चातुर्मास्यपराङ्मुखः ॥ तस्य पापशतान्याहुर्देहस्थानि न संशयः ॥१०॥ मानु
ष्यं दुर्लभं लोके हरिभक्तिश्च दुर्लभा ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण सुप्ते देवे जनार्दने ॥११॥ चातुर्मास्ये नरः स्नानं प्रातरेव समाचरेत् ॥ सर्वक्रतुफलं
प्राप्य देववद्दिवि मोदते ॥१२॥ चातुर्मास्ये नदीस्नानं कुर्यात्सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ तथा निर्झरतोयेषु तडागे कूपकासु च ॥१३॥ तस्य पापसह
स्राणि विलयं यान्ति तत्क्षणात् ॥ पुष्करे च प्रयागे वा यत्र क्वापि महाजले ॥१४॥ चातुर्मास्येषु यः स्नाति प्रत्यहं संख्या न विद्यते ॥ रेवायां भास्कर
क्षेत्रे प्राच्यां सागरसंगमे ॥१५॥ एकाहमपि यः स्नातश्चातुर्मास्ये न दोषभाक् ॥ दिनत्रयं च यः स्नाति नर्मदायां समाहितः ॥१६॥ सुप्ते देवे जगन्नाथे

चा०मा०
सौरा०मा०

...तेषु नारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये नाम प्रथमोऽध्यायः ॥१॥ ॐ ब्रह्मोवाच ॥ पितृभ्यस्तर्प्पणं कुर्यात् श्रद्धायुक्तेन चेतसा ॥ स्नानादसा
ने नित्यं च सुप्ते देवे महाफलम् ॥२॥ संगमे सरितां तत्र पितॄन्संतर्प्य देवताः ॥ जपहोमादिकर्माणि शतबाफलमनन्तकम् ॥३॥ गोविन्दस्मरणं
कलापध्वाताध्याः शुभाः क्रियाः ॥ एषद्वेपितृदेवमनुष्यादित्रिनिदिदः ॥ अत्राधर्मेण पुनानामनस्यापूता निकारयेत् ॥ कर्माणि सकेवलानि
हि चातुर्मास्ये गुणोत्तरान् ॥४॥ सत्संगो द्विजभक्तिश्च गुरुदेवाग्नितर्पणम् ॥ गोप्रदानं वेदपाठः सत्क्रिया सत्यभाषणम् ॥ गोभक्ति
२ र्दानभक्तिश्च सदा धर्मस्य साधनम् ॥ कस्मिन्सुप्ते विशेषेण नियमोऽपि महाफलः ॥५॥ नारद उवाच ॥ नियमः कीदृशो ब्रह्मन् केचनि
॥७॥ यमेन किम् ॥ नियमेन हरिस्तुष्टो यथा भवति तद्वद ॥६॥ ब्रह्मोवाच ॥ नियमश्चतुरादीनां क्रियासु विविधासु च ॥ कार्यो विचार्य वेतानुगंताते ॥७॥
योगान्महासुखम् ॥७॥ एतत्षड्वर्गहरणं रिपुनिग्रहमोपरम् ॥ श्रध्यात्ममूलमेतद्धि परमं सौख्यकारणम् ॥८॥ तत्रातिष्ठन्ति नियतं ज्ञमासत्याद
यो गुणाः ॥ विवेकेऽपि पराः सर्वे न हि सौः परमं पदम् ॥१०॥ येताः सर्वेपि कृत्वास्याप्नोति च लोनकोत्पना ॥ आत्मनः पूर्वजातानां येन ज्ञानमिदं पदम्
॥११॥ तन्मुहूर्तमपि ध्यात्वा पापं जन्मशतोद्भवम् ॥ भमभसा घाति विहितं निरंजननिषे शमात् ॥१२॥ प्रत्यहं संकुचत्यस्य चतुष्पिपा
सादेकं भ्रमम् ॥ सयोगी नियमी नित्यं हरौ सुप्ते विशिष्यते ॥१३॥ चातुर्मास्येन रोभतस्य योगाभ्यासरतो न चेत् ॥ तस्य हस्ता
त्परिभ्रष्टममृतं नात्र संशयः ॥१४॥ मनो नियमितं येन सर्वं ध्यातुं सदागमम् ॥ न स्पर्शो नेन्द्रियो सोऽहं चकारराघ नश्यति ॥१५॥

पापंया तिसहस्रधा पच्चमेचं तुषः स्नातिगोदावर्य्यांदिनोदये॥१७॥ सभित्वाकमिजेंदेहंयाति विष्णुसलोकतताम्॥ तिलोदकेन यः स्नाति नपा
चै वाऽमलोदकैः॥१८॥ बिल्वपत्रोदकै स्नैव चातुर्मास्येनरोगभाक्॥ गंगां स्मरति यो नित्यमुदमात्रसमीपतः॥१९॥ तद्गांगेयं जलं जातं तेन स्नानं
समाचरेत्॥ गंगापि देवदेवस्य चरणांगुष्ठवाहिनी॥ पापहा सा सदा प्रोक्ता चातुर्मास्ये विशेषतः॥ पानि पापसहस्राणि विष्णुईहति सं
स्मृतः॥२१॥ तस्मात्पादोदकं प्राश्य चातुर्मास्ये धृतं शिरसा॥ चातुर्मास्ये जगतो देवो नारायणपरो भवेत्॥२२॥ सर्वतीर्थानि अं स्नानं विष्णुतेजो
भाव गतम्॥ स्नानं दशविधं कार्यं विघ्ननाशमहाफलम्॥२३॥ शुद्धे देवे विशेषेण नरो देवत्वमाप्नुयात्॥ विना स्नानं तु यत्कर्म प्रत्ययकार्य्य
स्यं शुभम्॥२४॥ क्रियते निःफलं प्रोक्तं नस्तं गृह्णन्ति राक्षसाः॥ स्नानेन सत्यमाप्नोति स्नानं धर्मः सनातनः॥२५॥ धर्मान्मोक्षफलं प्राप्य
न नैंधावसीदति ये वाध्यात्मविदः पुराण्या येच वेदांगपारगाः॥२६॥ सर्वं दानप्रदायेचतेषां स्नानेन शुध्यता॥ कृते स्नानस्य च हरिर्दे
हमाश्रित्य तिष्ठति॥२७॥ सर्वक्रियाफलं प्राप्य संपूर्णफलदो भवेत्॥ सर्वपापविनाशाय स्नातानां वशाय च॥२८॥ चातुर्मास्ये जलस्नानं सर्व
पापक्षयावहम्॥२९॥ निशायां चैव न स्नाया संध्यायां ग्रहणं विना॥ उष्णोदकेन न स्नानं रात्रौ शुद्धिर्न जायते॥ भानुसंदर्शनाच्छुद्धि
र्विहितासर्वकर्मसु॥ चातुर्मास्ये विशेषेण राजन्न शुद्धिस्तु भाविनी॥३०॥ अशक्तमातुशरीरस्य भस्मस्नाने न वा ध्याने॥ मंत्रस्नाने न विप्रेन्द्र
विष्णुपादोदकेन वा॥३१॥ नारायणास्मरणः स्नानं सेमंतीर्थं नदीषु न यः करोति नियम सा चातुर्मास्ये विशेषतः॥३२॥

धर्मप्रधानं तु निःसर्वधर्मेषु सर्वदा ॥ रौप्यसुप्रविशेषेण दानं ब्रह्मलवकारणम् ॥ अन्ने प्रलयमिति प्रोक्तमन्ने प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥ तस्मादन्नप्रदो नि
त्यं चारिद्रयं भवेन्नरः ॥ चारिद्रत्वं प्रमायाति सुखमत्यन्तमश्नुते ॥ धार्यन्नयोः समं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ३ ॥ मणिरत्नप्रवालानां रूप्यह
टकवाससाम् । अन्येषामपि दानानामन्नदानं विशिष्यते ॥ अन्नोदकप्रदानं च गोप्रदानं च नित्यदा । वेदपाठो वह्निहोमश्चातुर्मास्ये म
३ हाफलम् ॥ वैकुण्ठपदवीं प्राप्य विष्णुना सह संगमे ॥ सर्वपापक्षयार्थाय चातुर्मास्ये नरो भवेत् ॥ सत्यं सत्यं हि देवर्षे मयोक्तं तव
नारद ॥ जन्मान्तरसहस्रेषु नारीत्वमुपतिष्ठति ॥ तस्मात्त्वमप्यदानेन सर्वेषु जन्तवः ॥ सावित्री ह्यपत्येन मन्नदानप्रदायि
नम् ॥ आज्यं दद्यात्पात्रेषु पावकं मिश्रितं मम् ॥ वस्त्रदानकरो यस्तु चातुर्मास्ये नमो नमः ॥ भोजनं गुरुविप्राणां घृतदानं च
सत्क्रिया ॥ एतानि यस्य तिष्ठन्ति चातुर्मास्येन मानवः ॥ सद्धर्मः सत्कथा चैव सत्सेवा दर्शनं सताम् ॥ विष्णुपूजा रतिर्दा
ने चातुर्मास्ये सुदुर्लभा ॥ ११ ॥ पितृभक्तिपरो मर्त्यश्चातुर्मास्ये नरो भवेत् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा पितृलोकमवाप्नुयात् ॥ देवाः
सर्वे नरदानेन तृप्ताः तिलांश्चैव तिलम् ॥ पिपीलिका पितृदेहा स्वर्गमायान्ति गच्छन्ति ॥ १२ ॥ रात्रौ दिवा निषिद्धं नो अन्नदानमनुत्तमम्
हरोऽसि हि पापं स्नानवाप्यपि मार्गेषु ॥ चातुर्मास्ये दुग्धदानं दधितक्रं महाफलम् ॥ जलमध्ये येन बद्धः पिण्डं तद्दानमनुत्तमम् ॥
॥ १५ ॥ शाकप्रदानान्नरकं यमलोकं न पश्यति ॥ वस्त्रैः सोमलोकं च वसेदाभूतसंप्लवम् ॥ छत्रे खेये यथा दात्वा तन्यासुप

च ३ मा ३

मनोनियमनेपलः काश्चिः भयावतास्त ॥ मनसा संगृहीते तेन ज्ञानाग्निरिव जाग्रत ॥ ॥ तस्मान्नः त्तमयाग्याह्यं यथा वन्हि प्रचचारिणा ॥ एकमात्मम
यः सर्वो नियमः कथितोऽबुधैः ॥१७॥ सत्यमेकं परो धर्मः सत्यमेकं परं तपः ॥ सत्यमेकं परं ज्ञानं सत्ये धर्मः प्रतिष्ठितः ॥ ॥ धर्ममूलमहिं
सा मनसानां च चिन्तयन् ॥ कर्मणा च तथा वाचा चानतः एतां समाचरेत् ॥१९॥ परस्य हरणं चौर्यं सर्वदा सर्वमानुषैः चतुर्मास्ये विशेषेण त्याज्य
लद्धश्चवर्जनम् ॥२०॥ अकृत्यकरणं चैव वर्जनीयं सदा बुधैः ॥ अनीहः सर्वकार्येषु यः सदा विप्रवर्त्तते ॥२१॥ स च योगी महाप्राज्ञः प्रज्ञो
यन्तुरहं न धीः ॥ अहंकारो विमुक्तिः स्थं शरीरे वर्त्तते न साम् ॥ ॥ तस्मात्स सर्वदा त्याज्यः सुप्रदेवै विशेषतः ॥ अनीहः साजितक्रोधो जितलो
भो भवेन्नरः ॥२३॥ तस्य पापसहस्राणि दहत्याग्निः सहस्रधा ॥ मोहं मानं पराजित्य धामनूपे साधान्तराणा ॥२४॥ विचारणा द्रामोग्यासः स
तो येषां न चाहिंसः ॥ मा त्स्यम्मज्ञ भावेन नियच्छेत्स मुनीश्वरः ॥ ॥ चातुर्मास्ये च धर्मो न धर्मो भूतविद्रुहम् ॥ सर्वदा सर्वमा
क्षेषु भूतद्रोहं विवर्जयेत् ॥२६॥ एतत्पापसहस्राणां मूलं प्राहुर्मनीषिणः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्य्या भूतदयानिभिः ॥ ॥ सर्वेषामेव
भूतानां हरिर्नित्यं सुहृत्प्रियः ॥ स एव हि पराभूतो यो भूतद्रोहकारकः ॥ ॥ यस्मिन् धर्मे दया नैव स धर्मो दूषितो मतः ॥ दयां विना
नवित्तानां न धर्मो ज्ञानमेव च ॥२९॥ तस्मात्सर्वात्मभावेन हरिर्धर्मः सनातनः ॥ सेव्यः सत्पुरुषैर्नित्यं चातुर्मास्ये विशेषतः ॥ ॥
इति श्रीस्कान्दपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ श्रीः ॥ ॥ दान

सर्वं फलप्रदं स्वत्॥ दानानि वस्तुष्वपि देव तं च यत्तं समुद्दिश्य प्रदद्यति मुक्ते॥ ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये दानमहिमानुवर्णनं नाम
तृतीयोऽध्यायः॥३॥ श्रीः॥ ब्रह्मोवाच॥ इष्टं वस्तु प्रदेयं विष्णुर्लोकश्चेच्छन्तु चित्तः सदा॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन चा तुर्मास्ये त्यजेद्व्रती॥१॥ नारायणस्य प्रीत्य-
र्थं न देवात्तत्पदमाप्यते॥ मर्त्यस्त्यजति श्रद्धावान्स सोऽनन्तफलभाग्भवेत्॥२॥ कांस्यभाजनसंत्यागाज्जायते भूपतिर्भुवि॥ पालाशपत्रे भुञ्जानो ब्रह्म
भूयत्वमश्नुते॥३॥ ताम्रपात्रेण भुञ्जीत कदाचिद्ग्रासहीनः॥ चातुर्मास्ये विशेषेण ताम्रपात्रं विवर्जयेत्॥ ॥ अर्कपत्रेषु भुञ्जानोऽनुपमं लभ-
५ ते फलम्॥ वटपत्रेषु भोक्तव्यं चातुर्मास्ये विशेषतः॥ ॥ अश्वत्थपत्रसंभोगः कार्यो बुधजनैः सदा॥ एकान्नभोगी राजा स्यात्तत्फलेभू-
॥७॥ मिमण्डले॥५॥ तथा च लवणत्यागात्सुभगो जायते नरः॥ गोधूमान्नपरित्यागाज्जायते न नवक्षोभः॥ ॥ अशाकभोगी दीर्घायुश्चातुर्मास्ये
ऽभिजायते॥ रससागान्महाप्राणी मधुत्यागात्सुलोचनः॥ ॥ गुडत्यागाद्विपुलश्रीः राजमाषादिनाप्यतः॥ अम्लादि स्तम्भत्यागाच्चा-
तुर्मास्येऽभिजायते॥६॥ फलत्यागाद्बहुसुतः तैलत्यागात्सुरूपता॥ तानीतु वरसिं त्यागाद्दर्शयोधः सदैव हि॥ ॥ मार्गमासपरि-
त्यागान्नरकं च न पश्यति॥ शोककस्यापरित्यागात् ब्रह्मवासमवाप्नुते॥ ॥ तानेसावकसंत्यागाद्राज्यं त्यागोऽमहत्सुखम्॥ आसवं संप-
रित्यज्य प्रसक्तिस्तस्य न दुर्लभा॥ ॥ सवलः कनकत्यागाद्दीप्यप्रत्यागेन मातृभः॥ दधिदुग्धपरित्यागी गोलोके सुखमाप्नुयात्
॥१०॥

तिलाख्यं पुष्पवस्त्रप्रदानेन संतानं नैव हीयते ॥७३॥ चन्दनागुरुधूपं च चातुर्मास्ये प्रयच्छति । पुत्रपौत्रसमायुक्तो विष्णुरूपो भवेन्नरः ॥
मुष्टिदेवे जगन्नाथे फलदानं प्रयच्छति ॥ विप्राय वेदविदुषे यमलोकं न पश्यति ॥७५॥ विद्यादानं च गोदानं भूमिदानं प्रयच्छति ॥ विष्णुप्री
त्यर्थमेवेह संतारयति पूर्वजान् ॥७६॥ गुडसैन्धवतैलादि मधुराणि तिलान्नरः ॥ देवताः संतुष्टिमायान्ति लोके प्रयान्ति हि ॥७७॥ चातुर्मास्ये
तिलान्नदानान्न भूयः स्तनपो भवेत् ॥ पञ्चप्रदानात्सततं वासवं लोकमक्षयम् ॥७८॥ हव्यं च हूयते नित्यं दानं दद्याद्द्विजातये ॥ गावः सुपूजिताः
कार्याश्चातुर्मास्ये विशेषतः ॥७९॥ एतत्किं विस्तरेणात्र कर्म जन्मार्जितं पुण्यसंचितम् ॥ चातुर्मास्ये गते पात्रे विष्णोः प्रदीयते ॥८०॥ प्र
यापयति तत्साद्देवस्य च नाशस्तु प्रच्युतः ॥ वक्षे दिवसे तस्य पञ्च ते च प्रतिश्रुतम् ॥ तस्मान्नैव प्रतिष्ठाप्यं पुण्यं स्वसम्पत्प्रापुहेयते ॥ ताव
द्दिवई तेदानं यावत्तन्न प्रयच्छति ॥८२॥ यो मोहान्मनुजो लोके पापवत्कोटिगुणं भवेत् ॥ ततो द्रव्यं गुणावादि द्विजे चातुर्मास्ये प्रदापयेत् ॥
॥ नरके पतनं तस्य पापं यद्दिवा स्वचतुर्दश ॥ अनन्तं तु मन्वन्तरं पञ्चनरैर्यत्तु प्रतिश्रुतम् ॥८४॥ अन्यस्मै न प्रदातव्यं प्रदत्तं नैव हारयेत् ॥ चातु
र्मास्येषु यः सर्वं द्विजाग्र्याय प्रयच्छति ॥८५॥ विधोक्तेन विधानेन न स पश्यति यमालयम् ॥ आसनं वारिपात्रं च भाजनं ताम्रभाजनम् ॥ चातु
र्मास्ये प्रयत्नेन दानं वित्तानुसारतः ॥ सर्वदानानि विप्रेभ्यो दद्यात्तुष्टे जगद्गुरौ ॥८७॥ आत्मानं पूर्वजैः सार्धं समं च यत्ते पातकात् ॥
गोभूमिश्च तिलपात्रं च हिरण्यदानमनुत्तमम् ॥ [illegible] द्द्विजातये मुक्तो [illegible] पापात् ॥ स विष्णुलोको भवनेषु गोप्तास्य पदं व्रजे

प्रतापश्चायोपि गिर्यप्रभवैः सर्ववृक्षैः। विष्णोर्नाम्नाभिध्यानैर्यार्जवम्॥ चातुर्मास्ये समर्प्यते ऽसौ विशेषात् ॥८॥ ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मा
स्यमाहात्म्ये ... चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ कदा विधिनिषेधौ च कर्तव्यौ कस्य सन्निधौ । ९ब्रह्म ब्रू
हि माम् तपोबलात् प्रिमम न विद्यते ॥१॥ ब्रह्मोवाच ॥ कर्कसंक्रान्तिदिवसे विष्णुं संपूज्य भक्तितः ॥ फलैः पुष्पैः प्रदातव्यः शर्कराजंबूफलैः शुभैः
॥२॥ जंबूद्वीपस्य संज्ञेयं फलेन च विज्ञायते ॥ मंत्रेणानेन विप्रेन्द्र अर्घ्यं धर्मस्य संभवेत् ॥ अस्माकं वाभ्य नाद्यवैश्य तुपत्रं कापि भवेन्मम ॥ मया
वासुदेवाय स्वयमास्थानिवेदितम् ॥३॥ इति मंत्रेणार्घ्यम् ॥ ततो विधिनिषेधौ च समाहितो भवन्नाहरेः पुरः । चातुर्मास्ये समायाते सर्वलोकमहोत्स
वे ॥४॥ विधिर्वेदविधिः कार्यो निषेधो नियमान्वितः ॥ विधिश्चैव नियेधश्च द्वावेतौ विष्णुरेव हि ॥५॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन निषेधश्च वज
नार्दनः ॥ विष्णोः कथा विष्णुपूजा ध्यानं विष्णोर्नतिस्तथा ॥७॥ सर्वमेव हरिप्रीत्याय कर्तो मिसर्मुक्तिमाक् ॥ वर्णाश्रमविधिर्मूर्तिः ॥५॥
स्वतो विष्णुः सनातनः ॥८॥ चातुर्मास्ये विशेषेण राजन्मकर्द्विजानां नाशनम् ॥ हरियेवता स्यासो व्रतं देहेन कारयेत् ॥ देहोऽयं तपसा धोत्रः
शुद्धो देव तपोधिकम् ॥९॥ नारद उवाच ॥ किं व्रतं किं तपः प्रोक्तं भगवन्ब्रूहि विस्तरम् । शुद्धो देवमपाकार्यं तं तं पञ्चमहाफलम् ॥१०॥
ब्रह्मोवाच ॥ व्रतं विष्णुव्रतं विद्धि विष्णुभक्तिसमन्वितम् ॥ तपश्च धर्मवर्तित्वं कृच्छ्रादिकमथापि वा ॥११॥ तद्व्रतस्य महात्म्यं
वक्ष्यामि प्रयमं तव ॥ ब्रह्मचर्यं व्रतं सारं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥१२॥

ब्रलापायसस्य संत्यागात् त्रिप्रत्यागान्महेश्वरः ॥ कन्दर्पापूपसंत्यागान्मोदकत्याजकः सुखी ॥ ॥ गृहाश्रमपरित्यागी वाह्याश्रमनिषेवकः । चातुर्मास्ये
हरिप्रीत्यै नमस्तुर्ज्जं रेशिशुः ॥ ॥ लपोमरीचसंत्यागाच्छुंठीत्यागेन सत्कविः ॥ शार्करायाः परित्यागाज्जायते राजपूजितः ॥ ॥ गुडत्यागान्महा
भूतिस्तथा रसविवर्ज्जनात् । रक्तवस्त्रपरित्यागात् जायते जनवल्लभः । ॥ पट्टकूलपरित्यागात्तत्पदं स्वर्गमाप्नुते ॥ माषान्नचराकान्न
स्य त्यागान्नैव पुनर्भवः ॥ १८ ॥ लेप्सवस्त्रं सदा त्याज्यं चातुर्मास्ये विशेषतः ॥ सूर्यसंदर्शनाच्चुद्धिर्नीलीवस्त्रस्य दर्शनात् । ॥ चंद
नस्य परित्यागात् गान्धर्वंलोकमश्नुते ॥ कर्पूरस्य परित्यागाद्यावज्जीवं महाधनी । ॥ कुसुंभस्य परित्यागान्नैव पश्येद्यमालयम् ।
केसरस्य परित्यागान्म त्रष्यो राजवल्लभः ॥ पत्तकर्द्दमसंत्यागाद्ब्रह्मलोके महीयते । तानोप्रष्पपरित्यागाच्छय्यात्यागे महत्सुख
म् ॥ २० ॥ भार्याविमोगं नाप्नोति चातुर्मास्ये न संशयः । ॥ अलीकवादसंत्यागान्मोक्षद्वारमपावृतम् । ॥ परमर्मप्रकाशश्च सर्वः
पापसमागमः । चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते परनिन्दां विवर्ज्जयेत् । ॥ परनिन्दा महापापं परनिन्दा महाभयम् । परनिन्दा महद्दुःखं न
तस्याः पातकं परम् । २१ । केवलं निन्दयन्नैव तत्पापं लभते गुरु । यथा श्रवणान एवास्यात्पातकीनतकः परः । ॥ केशसंस्कारसंत्यागा
त्तापत्रयविवर्ज्जितः । नखरोम धरो यस्तु हरौ सुप्ते विशेषतः ॥ दिने दिने स्यात्तस्य गङ्गास्नानफलं लभेत् । सर्वपापैर्विमुक्तश्च

महामते ॥ यस्यश्रवणमात्रेण चातुर्मास्येऽज्ञानशासनम् ॥१॥ षोडशेनोपचारेण विष्णोः पूजा सहस्रतपः ॥ ततः सुप्रे जगन्नाथे महत्तप उदाहृतम् ॥
॥२॥ करणं पंचयज्ञानां ब्रतनं पंचयज्ञहि ॥ तन्निवेद्य पुरो हौ चैव चातुर्मास्ये महत्तपः ॥३॥ चातुर्मास्ये हरिप्रीत्यै तन्निवेद्य महत्तपः ॥ अनुदानं ट
हस्य स्नानपरस्व पदेवहि ॥४॥ चातुर्मास्ये हरिप्रीत्यै तन्निवेद्य महत्तपः ॥ सत्यवादस्तपो नित्यं प्राणिनां प्रवेदुर्लभम् ॥५॥ सुप्ते देवप
6 तोऽर्ध्यं न नन्तफलभाग्भवेत् ॥ अहिंसादिगुणानां च पालनं सनतंतपः ॥६॥ चातुर्मास्ये त्यक्तवैरं महत्तप उदाहृधीः ॥ तपस्व महन्नर्त्यैः
पंचामृतेन पूजनम् ॥७॥ चातुर्मास्ये विशेषेण हरिप्रीत्या समाचरेत् ॥ ॥ नारद उवाच ॥ पंचामृतेन संज्ञेयं कस्यो त्तासाकथं भवेत् ॥८॥
॥५॥ कथं पूजा च फलं यावित्तेरेण शृणुतद्दृ ॥९॥ ब्रह्मोवाच ॥ प्रातर्मध्ये न हि पूजायां मध्ये पुण्योऽर्धवःसदा ॥ दत्तोम धे भये स्वन्दु नद ॥५॥
सिक्तशुभैः शुभैः ॥१०॥ वन्हि कोणो गुहं तं व विष्णुपञ्चानये ॥ स्नानं च नम ब्धे भय च चातुर्मास्ये विशेषतः ॥११॥ नैऋतं दलमास्थाय
भगवान् दुष्टदर्पहा ॥ उरहस्यस्य सदा प्राज्ञविनाशं विरथो तिसः ॥१२॥ नैऋत्यकोणगं विष्णुं पूजये त्सर्वदा उ धः ॥ वायव्ये चन्दनैः पु
ष्पैर्नैवेद्यैश्चापि शोभनैः ॥१३॥ गोत्रजा वो र्चिते कोणे पूजनीया सदा उधैः ॥ प्रत्यं तेन्न मत पे अर्थ सुमनो निर्मला हरेः ॥१४॥ इशान्ये
भागवानन्दुः खितवे धे मधुर्चितः ॥ अपमृत्यु विनाशाय सर्वदोषापनुत्तये ॥१५॥ जगन्नाथमहिमानाय स्वप्रकाशाय नैवेद्यते ॥ ॥

ब्रह्मचर्येण ये यः सार्धं ब्रह्मचर्यं महत्फलम् ॥ कृपासुसकलाश्चैव ब्रह्मचर्य्यं विवर्द्धयेत् ॥१३॥ ब्रह्मचर्यप्रभावेण तपउग्रं प्रवर्त्तते ॥ ब्रह्मचर्य्यात्परं नास्ति धर्मसाधन
मुत्तमम् ॥१४॥ चातुर्मास्ये विशेषेण सुप्ते देवे गुणोत्तरम् ॥ महाव्रतमिदं लोके तन्निबोध महाद्विज ॥१५॥ नारायणमिदं कर्म यः करोति न लिप्यते ॥ रात
ऋषिषष्ठिव्रतं दिनमाहुश्च वत्सरे ॥१६॥ तत्र नारायणो देवः पूज्यते व्रतकारिभिः ॥ सत्रियामनुष्याँ देवकार्येपि ज्यामिनिरत यः ॥१७॥ ऊरुं तत द्व
तं प्राहुः सुप्ते देवे गुणोत्तरम् ॥ वन्हिहोमो विप्रभक्तिः श्रद्धा धर्मे मतिः शुभा ॥१८॥ सत्संगो विष्णुपूजा च सत्यवार्ते हृदि ॥ आर्जवेन धुरा
वा शीघ्रं चरित्रे सदा रतिः ॥१९॥ वेदपाठस्तथास्तेयमहिंसा होत्रमादमः ॥ निर्लोभता क्रोधनाच निर्मोहो भमता रतिः ॥२०॥ स्तुतिः क्रियापरं
यानं स्कन्धार्पितमनोगतिः ॥ एतानि यस्य तिष्ठन्ति व्रतानि व्रात्यकीर्तितम् ॥२१॥ जीवन्मुक्तो नरः प्रोक्तो नैव लिप्यति पातकैः ॥ अतं कृतं सुहृ
दोपक्षे देवहि महाफलम् ॥२२॥ चातुर्मास्ये विशेषेण ब्रह्मचर्यादिसेवनम् ॥ अकृते नरकं येषां चातुर्मास्यं सघनं रणम् ॥२३॥ धर्मते
बांवभा सन्दितले यः परिकीर्तितः ॥ सर्वेषामेव वर्णानां व्रतचर्या महाफलम् ॥२४॥ सस्यापि विहितावेस चातुर्मास्ये सुखप्रदा ॥ सचैव
दृश्यते विष्णुव्रतसेवापरैर्नरैः ॥२५॥ चातुर्मास्ये समायाते पालयेन्नियतः ॥२६॥ भजस्व विष्णुं द्विजवन्दितं नो पैवेदमभेदम
यमूर्तिमजं विराजम् ॥ यन्मासरम्भवति मो … महतातु … स्थापनं चासनि न चार्क सम्भवन्तम् ॥२७॥ ❀ इति श्री स्कन्दपुराणे
ब्रह्मे नारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये … नाम … ध्यायः ॥ … ॥ … वाच ॥ तपः … व्रतोत्तमम् …

जो२ चे२

धर्मं च ग्पदि त्यज्य कुर्वन्तु मार्गजां क्रियाम्॥ अहंकारं परित्यज्य सततं सुखमाप्नुयात्॥३१॥ चातुर्मास्ये विशेषेण नस्यत्यागो महाफलम्॥ एतद्धि तपसो मूलं
यस्तन्मनसं त्यजेत्॥३२॥ एको भक्तेषु सर्वेषु फलम प्रोमयेत्॥ प्रथमं कायशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं समाचरेत्॥३३॥ शायनेस्तु देवस्य विशेषेणास्मि
न्नृपः॥ हरेस्तु शयने नित्यमेकान्तमुपोषणम्॥३४॥ यः करोति नरो भक्त्या न स गर्भे पुनर्भवम्॥ हरिस्थाने नरो नित्यमेकभक्तं समाचरेत्
॥३५॥ दिवसे च शेषे तस्य द्वादशाहफलं लभेत्॥ चातुर्मास्ये नरो यस्तु शाकाहारपरो यदि॥३६॥ तपस्वी तु सहस्राणां जायते नात्र संशयः॥ चा
तुर्मास्ये नरो नित्यं चान्द्रायणव्रतं चरेत्॥३७॥ मासे कृष्णे सिते पक्षे पंचरात्रं तु नैव शाम्यते॥ सुप्ते देवे च पाराकं यः करोति विशुद्धधीः॥३८॥ नारी वा
॥७॥ अश्वमेध गोशतजन्म पापविनाशनम्॥ कृच्छ्रं सेवी भवेद् यस्तु सुप्ते देवे जनार्दने॥३९॥ पापराशिं विनिर्धूय वैकुण्ठनगरं व्रजेत्॥ सप्तकृच्छ्रपरो यस्तु ॥७॥
सुप्ते देवे जनार्दने॥४०॥ कीर्तिं संप्राप्य वाप्नोति विष्णुलोकं व्रजेत्॥ दुग्धाहारपरो यस्तु चातुर्मास्ये प्रजापते॥४१॥ तस्य पापसहस्राणि वि
लयं यान्ति देहतः॥ मिताशनो हरेर्भक्त्या चातुर्मास्ये नरो यदि॥४२॥ निर्धूय सकलं पापं वैकुण्ठं समवाप्नुयात्॥ एकान्नाशनकृन्मर्त्यो
न रोगैरभिभूयते॥४३॥ अस्थायी सर्वथा शीघ्रं चातुर्मास्ये न पापभाक्॥ फलाहारो महत्पापैर्निर्मुक्तो जायते ध्रुवम्॥४४॥ हरौ सुप्ते च मासेषु चतुर्षु च न संशयः॥
कन्दमूलाशनकरः पूर्वजान् सह आत्मना॥४५॥ उद्धृत्य नरकान् घोरात् याति विष्णुसलोकताम्॥ निर्मांसप्राशनकृच्च चातुर्मास्ये परो भवेत्॥४६॥

पंचाग्नितपनमेतद्धि पूज्यंते कृच्छ्रमेधिभिः ॥१६॥ तप एतत्त्वया कार्यं चातुर्मास्ये महाफलम् ॥ पर्वकालेषु सर्वेषु दानं देयं तपः स्वयं ॥१७॥ चातुर्मा
स्ये विशेषेण यातना नैव प्रजायते ॥ यो वै चातुर्दिशि यं गृह्णाति ब्राह्मणस्य मन्यन्नं सदा ॥१८॥ जलशौचं तथा वासो ऽश्वदानं चान्तरं भवेत् ॥ इन्द्रियाणां
निग्रहः कार्यस्तपसोऽत्र गरापरम् ॥१९॥ निरुद्धेन्द्रियग्रामोऽसौ यस्य चातुर्मास्ये महत्तपः ॥ इन्द्रियाश्वान् संनियम्य सततं सुखमेधते ॥२०॥ नरके
ह्यपतेत्पापी तपसे ये तोषयेत्ता तपसा निधिः ॥ ममतानुपिनीशाहिं दुष्टां निर्भर्त्स्य निग्रहेत् ॥२१॥ तप एव महापुंसां चातुर्मास्ये विशेषतः ॥ काम
रूपमहाशत्रुस्त्वमेकं निर्जयेद्दृढम् ॥२२॥ जितकामा महात्मानो गिरीन्तं निर्विजं जगत् ॥ एतच्च तपसां मूलं तपसो मूलमेव तत् ॥
॥२३॥ सर्वधर्माभिविजयः संकल्पविजयस्तपः ॥२४ तेरवेहिपरं ज्ञानं कामो येन प्रजीपते ॥२५॥ महत्तपस्त देवानां चातुर्मास्ये फलोत्तमम् ॥
लोभः सदापरित्याज्यो पापं लोभे समाश्रितम् ॥२६॥ तपस्तस्यैव विजयश्चातुर्मास्ये विशेषतः ॥ मोहः सदाविवेकश्च धर्मनाशः
प्रपतनः ॥२६॥ तेन सक्तो नरो ज्ञानी न ज्ञानी मोहसंश्रयात् ॥ मदः स्वयमेव प्रासादंशरारस्थो महारिपुः ॥२७॥ सदा सर्व
निग्राह्यः सुरैः देवे विप्रैः सतः ॥ मानः सर्वे सुमूलं वनस्पते [illegible] मयावहः ॥२८॥ तस्मात्तं विनिर्जित्य चातुर्मास्ये गुणाधिकः ॥ मात्सर्यं
निर्जयेन्मासो महापानककारणम् ॥२९॥ चातुर्मास्ये विजितेन तेजो समाकान्ता मुनयो विजितेन्द्रियाः ॥३०॥

सोऽपि वाचस्पतिसमः फलं प्राप्नोत्यसंशयः ॥६०॥ इदं स्तवराजं परमं पवित्रं शृण्वन् स्नातः पापविशुद्धिहेतुः ॥ नारायणं तं मनसा विचिं
त्यान् मृतोऽपि गच्छत्यमलं सुराधिकम् ॥६१॥ इति श्रीस्कंदपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये तपोमहिमाव
र्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥ नारद उवाच ॥ उपचारैः षोडशभिः पूजनं क्रियते कथम् ॥ ते के षोडश भावाः स्युर्नित्यं वा प्राप्य
ते हरेः ॥१॥ एतद्विस्तरतो ब्रूहि पृच्छतो मे प्रजापते ॥ नत्र प्रसादं मासांश्च जगन्मूर्ध्नि मे च वाम्यहम् ॥२॥ ब्रह्मोवाच ॥ विष्णुर्नामिद
उपचारे स्थाप्य विधानतः ॥ वेदमूलमिदं सर्वं वेदो विष्णुः सनातनः ॥३॥ तेषु वैद्यत्वा लेखाधारा ब्रह्मरूपाग्निदैवतम् ॥ चा:५
॥८॥ अग्नौ प्राप्तावुत्तिं विप्रा पश्येद्देवं जगन्मयम् ॥४॥ जगत्संधारणेत्सर्वं विष्णुपूजासमः सदा ॥ नारायणाः स्मृतो ध्यातः क्लेशदुःख
हिनाशनः ॥५॥ चातुर्मास्ये विशेषेण जलरूपगतो हरिः ॥ जलस्नानविजापनेन जगतां तृप्तिरस्तु वै ॥६॥ विष्णुदेहो ॥८॥
श्वसंभूतं तं नरं त्वं प्रलेहः ध्यते ॥ नदन्तं विष्णुवेदत्वाद्याग्रहणपुरस्सरम् ॥७॥ प्रत्यर्जनं जगल्लोकप्रसारे नानिभू
यते ॥ आकाशसंभवो देव एकएव पुरा भवत् ॥८॥ ततोऽप्यजुः सामसंज्ञो ऋग्वेदः प्रापभूतये ॥ अग्निवेदेऽभिहितः पूर्वं यजुःसहस्रशी
र्षेति च ॥९॥ सोऽर्च्चं महाभक्त्या नारायणमयं परम् ॥ तस्यापि पाठमात्रेण ब्रह्महत्या निवर्तते ॥१०॥ विप्रः पूर्वं नमेदेहे ... त्तमेन

प्रीणित

दिनेदिने ऽश्वमेधस्य फलमाप्नोत्यसंशयः ॥ शीघ्रं छिन्ते संशयं तु चातुर्मास्येन रो भवेत् ॥ ४७ ॥ हरिप्रीत्यै जगन्नाथ जन्मात्मानं प्रयच्छति ॥ महापातकसंघं तु महत्त
पउदाहृतम् ॥ मासेनमुपवासेन सर्वं पूर्णं प्रजायते ॥ ४८ ॥ देवस्वापदिनादौ तु पाडूत्यावित्र द्वादशी ॥ पवित्रद्वादशीपूर्वं याव द्धूद्धा द्वाद
शी ॥ ४९ ॥ महापातकमेतद्धि द्वितीयं परिकीर्तितम् ॥ अवराद्वादशीपूर्वं प्राप्तिश्चाश्विन द्वादशी ॥ ५० ॥ महापातकं तृतीयं प्राहै
श्वयसमुदाहृतम् ॥ आश्विनद्वादशी चादौ प्राप्राद्देव सुबोधनी ॥ ५१ ॥ महापातकमेतद्धि चतुर्थं परिकल्पते ॥ एतेषामेकमपि
पि च नारी वाप्य कुर्यात् ऽपिवा ॥ ५२ ॥ यः करोति महाभक्त्या सच विष्णुः सनातनः ॥ इदं च सर्वतपसां महत्तपउदाहृतम् ॥ ५३ ॥
दुष्करं दुर्लभं लोके चातुर्मास्यमखाधिकम् ॥ द्विविधे द्विविधे तस्य फलाप्युत फलं स्मृतम् ॥ ५४ ॥ महत्तपइदं येन कृतं जगति
दुर्लभम् ॥ इदमेव महद्व्रतम् इदमेव महत्सुखम् ॥ ५५ ॥ इदमेव परं श्रेयो महापातकशोधनम् ॥ नरापशवो वसेदेहे यानंत
स्यमजायते ॥ ५६ ॥ जीवन्मुक्तो भवत्ति महापातककारकः ॥ तावद्गर्जन्ति पापानि नरके कोशालावदेव हि ॥ ५७ ॥ तावन्मा
साङ्कलाशी यावन्मासोपवासकः ॥ चातुर्मास्युपवासी यो पापस्य प्रायश्चिकोभवेत् ॥ ५८ ॥ नैः पिहत्यातक कलावि त्यक्ता
निष्कलंकश्च भवेत् ॥ यदृच्छयावपन्मात्या पपक्षोतन स्वयम् ॥ ५९ ॥

पुष्पै रुपचितो यान्ये पश्यन्ति प्रणमन्ति च ॥४४॥ तेषामप्यक्षया लोकाश्चातुर्मास्येऽधिकं फलम् ॥ एकादश्यां धूपदानं कुर्व
न्ति पतये हरौ ॥४५॥ वनस्पतिरसोद्भूतो गन्धाढ्यो गन्ध उत्तमः ॥ आघ्रेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥४६॥
इमं मन्त्रं समुच्चार्य धूपमागुरुजं शुभम् ॥ दद्यान्नारायणे नित्यं चातुर्मास्ये महाफलम् ॥४७॥ कर्पूरचन्दनद्रव्यैः सि
ताम धूपसमन्वितम् ॥ मांसीगुग्गुलभिः सहितं सुगन्धैः प्रसत्तम ॥४८॥ देवा ब्राह्मणास्तुष्यन्ति धूपं घ्राणाहरं शुभम् ॥ द्वादश्यां
दीपदानं तु कर्त्तव्यं भुक्तिमुक्तिभिः ॥४९॥ दीपः सर्वत्र कार्य्यस्तु मण्डपे लोकसंपत्तिः ॥ दीपस्तमोमोहनाशाय दीपः कान्तिं ॥१०॥
॥१०॥ मम यच्छति ॥५०॥ तस्माद्दीपप्रदानेन प्रीयतां मे जनार्दनः ॥ इमं पौराणिकं मन्त्रं ऋग्वेदसमन्वितम् ॥५१॥ दीपप्र
दानेसकलं प्रयुक्तेनाप्नोपेद्यम् ॥५१॥ चातुर्मास्ये दीपदानं कुरुते यो हरेः पुरः ॥ तस्य पापमयो राशिर्निमिषाद्दह्यते ॥
॥५२॥ तावत्पापानि गर्जन्ति तावद्दीप्यन्ति पातकी ॥ यावन्न विहितो भास्वान् दीपो नारायणाग्रहे ॥५३॥ दर्शनाद्दीप
दीपस्य सर्वसिद्धिर्न संशयः भवेत् ॥ कामनायां समुद्दिश्य दीपं कारयते हरौ ॥५४॥ तां तां सिध्यन्ति निर्विघ्नाः सुव्रते नते

प्रलये सुप्ते सेजनार्दने ॥३३॥ सर्वं जगत्तु समयं संजातं नात्र संशयः ॥ नवम्यां च सुलेपश्च
कर्त्तव्यो पन्नमूर्त्तये ॥३४॥ सुपक्षकर्दमे क्षिप्तो विष्णुर्येन जगद्गुरुः ॥ तेनाप्यायित मत्र द्वियासितं प्रकाशा सा जगत् ॥३५॥
तेजसा भास्करो लोके देवलं प्राप्यमानवः ॥ ब्रह्मलोकादिके लोके मोदते चन्दनप्रदः ॥३६॥ चन्दनोलेपस्तु भगं विष्णुपस्य
न्तिमानवाः ॥ न ते पश्यन्ति यास्यानि चातुर्मास्ये विशेषतः ॥३७॥ दशाम्यां पुष्पपूजा च भक्तिपूजा न येव च ॥ पुष्पे चैव सदा
लक्ष्मीर्वसत्येव निरन्तरा ॥३८॥ अन्यथा सर्वे त्रैगा भिन्ना दोषो ने व प्रजायते ॥ पश्चात् सर्वे मया विष्णुर्न दोषैरनुभूयते
॥३९॥ तथा सर्वमया लक्ष्मीः पती लान्नेव हीयते ॥ प्रतिमास्तु च सर्वासु सर्वभूते तु नित्यदा ॥४०॥ मनुष्ये देवपितृषु
पूजा विधीयते ॥ पुष्पैः संपूजितो येन हरिरेकः श्रिया सह ॥४१॥ आब्रह्मस्तम्भपर्यन्तं पूजितं तेन वै जगत् ॥ अतः
उष्य ३ सुपुष्पेण कुसुमैर्विष्णुं संपूजयेत् सदा ॥४२॥ चातुर्मास्ये विशेषेण भक्तियुक्तः सदा शुचिः ॥ भक्त्या तु विहिता ब्रह्मन् पुष्प
पूजा नैवेद्य ॥४३॥ पञ्च कामस्तु यथा[?] तस्य सिद्धि निरन्तरा ॥

उपचारैः षोडशाद्यैर्यो नित्यं पूजयेद्धरिं जनः। दीपप्रदाने विहिते सर्वमुद्योतितं जगत् ॥८॥ ब्रह्मोवाच। दीपादनन्तरं ब्रह्मन्नन्नस्य च निवे
दनम्। नैवेद्यं श्रद्धया भक्तियुक्तैः कार्यं मोक्षपदेप्सुभिः ॥९॥ अन्नं तं संप्रतीक्ष्यन्ते परमन्नं देवता अपि॥ स्पृहयन्ति गृहस्य गृहे हरेर्ग
नाः सदा ॥१०॥ हरेर्मुखे विशेषेण प्रदेयः परमं हि नरैः ॥ फलैर्नवैः प्रदानं च यथाकालसमुद्भवैः ॥११॥ नाम्रैश्च नवश्रीफलै
श्च नरंगफलैः शुभैः ॥ द्राक्षाजम्बाम्रजफलैः खर्जूरैर्दाडिमैरपि ॥१२॥ बीजपूरफलैश्चैव दद्याद्देवाय भक्तितः ॥ शंखवनी ॥११॥
पं समादाय पात्रस्योपरि फलं शुभम् ॥१३॥ मंत्रेणानेन केशवाय निवेदयेत् ॥ पुनराचमनं देयं मन्त्रदानादनन्तरम् ॥१४॥
॥१२॥ आर्तिक्यं च ततः कुर्यात् सर्वपापविनाशनम्। चतुर्दश्यां पुनः कार्यं पत्रैः संप्रदीपने ॥१५॥ पंचदश्यां प्रभोः कार्यैः स
वैदिकैस्तु द्विजैः सह। सप्तसागरजे स्नाने यत्फलं समाप्यते ॥१६॥ ततो पुरा नात्र हरेः प्राप्यते विष्णुवल्लभैः॥ येनार्चितर्
10 प्रमोदितं भवेज्जगत्सर्वं चराचरम् ॥१७॥ ज्ञानं भवति विप्राग्र्य ततो धर्मसनातनम्॥ षोडश्यां देवमापूज्य चिंतयेत्पाग
वितमम् ॥१८॥ आत्मनश्च हरेर्नित्यं नमूर्तिं भावयेन्नरः। मूर्तामूर्तं च जनूपत्वा ह्यपो भवति योगवित् ॥१९॥ नास्मिन्

गुणोत्तरम्॥ पंचायतनसंस्थेषु न च देवेषु पंचसु॥५५॥ विहितं दीपदानं च चातुर्मास्ये महाफलम्॥५६॥ एकोपि विष्णुस्तुष्यते
भक्ति दाना नित्यं ध्यातः पूजितः संस्तुतश्च॥ यत्रा भीष्टं पत्रगेहे शुभं वा न लब्ध्वा मोक्षहेतोर्न्नवर्ष्यैः॥५७॥ इति श्री
स्कन्दपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये तपोऽधिकारभोऽध्याय चारदीपमहिमावर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः
॥ ईश्वर उवाच॥ हरेर्दीपस्तु मद्दीपादधिकोऽपि प्रकुर्वते॥ वैकुण्ठवासमेवस्यात्तन्मे पश्य प्रमवांछितम्॥१॥
कार्त्तिकेय उवाच॥ दीपोऽयं विष्णुभक्तेन मंत्रवद्विहितो नरैः॥ सर्वविशेषफलदो चातुर्मास्येऽधिकः कथम्॥२॥ ईश्व
र उवाच॥ विष्णुर्नित्याधिदैवं मे विष्णुः पूज्यः सदा मम॥ विष्णुमेनं सदा ध्याये हृत्सु मन्तः परो हि सः॥३॥ स विष्णुवह्न
मो दीपः सर्वदा पापहारकः॥ चातुर्मास्ये विशेषेण कामनासिद्धिकारकः॥४॥ विष्णुर्दीपेन संतुष्टो यच्छत्यनवाति
शत्रकं॥ तथापन्नसहस्रेभ्यश्चवरं नैव प्रपच्छति॥५॥ स्वल्पाल्पेन दीपः स्यात्फलमानन्तकं नृणाम्॥ अनन्तेशाय
नेशाप्रेरणसंख्यान विद्यते॥६॥ तस्मात्सर्वात्मभावेन श्रद्धयासंयुतेन च॥ दीपप्रदानं कुरुते हरेः पापैर्न लिप्यते॥७॥

महारोगाद्यदूषिता ॥८॥ अनिन्दिताशुभकला चक्षुरोगविवर्जिता ॥ आधिभिर्हीना चपलाकन्यामधुरभाषिणी ॥९॥ दुर्भगो
दुःखाभिर्हीनो वेदोक्तविधिनानरैः ॥ विवाहिता च सापत्नी गृहिणी यस्य सर्वदा ॥१०॥ सत्कद्वंः न वै वित्तं पैदे वादि
नां विभागकृत् ॥ उपकार्येषु सर्वेषु प्रथमे साम्प्रकीर्तितः ॥११॥ तपाम्बुविहितो धर्मसंपूर्णपेजनदायकः ॥ चातुर्मास्ये
विशेषेण तया सह गुणाधिकः ॥१२॥ मार्जारतिः शुभिर्न्न्याहिनांपी सयानत्परः ॥ स्नानादिकार्को नित्यमिष्टा ॥१२॥
॥१२॥ पूर्णप्रसाधकः ॥१३॥ नमस्कारादिमंत्रेण नामसंकीर्त्तनेन च ॥ देवालयस्य चतुष्पात्निपं चयज्ञादिकैः शुभैः ॥१४॥
स्नानं च तर्पणं चैव वह्निहोमोऽप्यमंत्रकः ॥ अलेपनो निषेधः पूजा पंचयज्ञान्न संत्यजेत् ॥१५॥ कार्यं चैकभिक्षुकद्वेष्व
समंत्रं पंचपञ्चकम् ॥ पंचपत्रेश्च संतुष्टा पञ्चेषां पितृदेवताः ॥१६॥ तथा पतिव्रता याश्च पतिशुश्रूषया
श्रद्धया सदा ॥ पतिव्रता यो देहे तु सर्वे देवाश्च संति हि ॥१७॥ अन्नस्नाभ्यां समेनात्मा धर्मादीनां समागमः ॥ परोमयेमितप
छन्तं तुष्टाः पितृदेवताः ॥१८॥ कार्यादीनां च सर्वेषां संगमस्तत्र नित्यदा ॥ चातुर्मास्ये समागते विष्णुभक्त्या तपोः

दृष्टे निवर्त्तेत सदसद्रूपजा क्रिया ॥ आत्मानं तेजसां मध्ये चिन्तयेत्सूर्यवर्चसम् ॥२०॥ अहमेव ततो विष्णुरित्यात्मनि विचारयन्
एवमेतेन वै स्वं देहं जीवन्मुक्तो द्विजो भवेत् ॥२१॥ चातुर्मास्ये विशेषेण योगयुक्तो द्विजो भवेत् ॥ इयं भक्तिः समाख्याता मोक्ष
मार्गप्रदेहिनो ॥२२॥ ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये अष्टमोऽध्यायः ॥८॥ ईश्वर उवाच ॥
हरिपूजनं विष्णोः योऽपि पापसंभवम् ॥ कथितं यद्द्विजः कृत्वा प्राप्नोति परमं पदम् ॥१॥ यथा वज्रं त्रिये विप्रांकर
णात्मुक्तिरुत्तमा ॥ शूद्राणां वाधिकारोऽस्मिन् स्त्रीणां नैव कदाचन ॥२॥ कार्तिकेय उवाच ॥ शूद्राणां च तत्पा स्त्रीणां
धर्मं विस्तरतो वद ॥ केन मुक्तिर्भवत्येषां कस्मस्याराधनं विना ॥३॥ ईश्वर उवाच ॥ सच्छूद्रैरपि नो कार्यो वेद नरा
धारणा ॥ नोश्रोतव्या नपठ्या च पठन्नरके भवेत् ॥४॥ पुराणानां नवै पाठः श्रवणं कारयेत्सदा ॥ स्मृत्युक्तां तु
गुरोर्ग्राह्यं न पाठः श्रवणादिकम् ॥५॥ स्कन्द उवाच ॥ सच्छूद्राः के समाख्याताः तांश्च विस्तरतो वद ॥ के सन्तः
के चासच्छूद्राश्च सच्छूद्रा नामतश्च के ॥ धर्मो [illegible] यस्य पत्नी स्यात् स [illegible] च्छूद्र प्रकृतिः ॥ समानजात्या यो
न्यूनादधोऽपि सविवर्जिताः ॥७॥ हरिवेदविधिना सच्छूद्राः प्रकीर्तिताः ॥ असच्छूद्रा व्यंगिनी शता

परांशं तेभ्यो दातुमर्हति ॥ विप्रक्षत्रविट्शूद्रजा धर्मा धर्मविचारिणी ॥३१॥ सा तु नातिक्रमेत्सर्वं मातरं पितरं तथा ॥ एष एव मया
प्रोक्तः सवर्णानां परो विधिः ॥३२॥ अधो जातिसमुत्पन्ना सवर्णा तु क्रमहीनजा ॥ विवाहे स्या प्रधाने वा स्वशाखाप्रवृत्ताम
येन ॥३३॥ चत्वार उत्तमाः प्रोक्ता विवाहा मुनिसत्तम ॥ श्रोभाः सर्वप्रकाशि पुत्रपौत्रस्वरूपाश्च ते ॥३४॥ प्राजापत्यस्त
थाब्राह्मो दैवार्षौ स्यातां शोभनाः ॥ गांधर्वश्चासुर श्चैव राक्षसश्चापि पैशाचकः ॥३५॥ प्रतिलोमा वदन्ति त्वेते
॥७३॥ विवाहाः कथिता दश ॥ एते हि हीनजातीनां विवाहाः परिकीर्तिताः ॥३६॥ औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिम एव च ॥ गूढो ॥१३॥
त्पन्नोऽपविद्धश्च कानीनश्च सहोढकः ॥३७॥ क्रीतः पौनर्भवश्चापि स्वयंदत्ताद्या विधाः स्मृताः ॥ औरसा
द्विहीनाश्चान्ये पिण्डदाः शुभावहाः ॥३८॥ अष्टादशमितानी यामकाशीनांप यातव्या ॥ विधिनैव क्रियाने रस्मृति
12 मार्गेऽपि नैव च ॥३९॥ तासां शाकम्भराधुश्रूषा विष्णुध्यानं शिवार्चनम् ॥ अन्ने नात्तस्य कारसादानं देयं वै सदा ॥४०॥
नदानस्य हि पोषोके अङ्कपायत्तदीयते ॥ अग्रहया गुविनयादानं वै स्यकारयाम् ॥४१॥ अहिंसादि समादिष्टो

प्रियम् ॥१९॥ समानजातिसंभूता पत्नी यस्य च ता भवेत् ॥ पूर्वा भर्त्रीऽथ भागी स्यात् द्वितीया यस्य नो किंचन ॥२०॥ अर्थकार्य्या
धिकारी स्यात्तेन धर्माई धारिणी ॥ स्वं स्वं कृतं सदैव स्यात् पौः कर्म शुभाशुभम् ॥२१॥ यानुगच्छति भर्त्तारं मृतं स्तृतप
सा द्विज ॥ साध्वी सा हि परित्रेयात् मा योषित्पतेः कुलम् ॥२२॥ अन्यजातिमृतं चाऽपच्छता वापि विवाहिता ॥ वैश्वानरस्य
मार्गेण सानमुद्धरतं पतिम् ॥२३॥ यथा जलाश्च जं बालः कृष्यते भा मिके नैमिः ॥ एवमुद्धरते साध्वी भर्त्तारं याऽनुगच्छति ॥
॥२४॥ अन्यजातिसमुद्भूता अन्येन विधृता यदि ॥ नाभुंगे धर्मकार्ये तु संत्याज्यो नित्यदा मतो ॥२५॥ स्वं स्वं कर्म
प्रकुर्वतः सत्कर्मजं स्वकं फलम् ॥ तस्मा द्विरिष्टाहीना वासः कुर्याच्छूद्रसंभवे ॥२६॥ धनानं कार्य्यी सा पत्नी यत्करी
तिन वर्द्धते ॥ तया सह कृतं पुण्यं वर्द्धते दशधोत्तरम् ॥२७॥ अनन्त तत्फलं दैनेवतं तत्सुतैरपि धान्यया ॥ क्रयक्रीता च
या कन्या दासी सा परिकीर्त्तिता ॥२८॥ सर्वं धूर्त्याधिकारे सा कदाचि नैव जायते ॥ या कन्या स्वयमु पूर्व्यपित्रा दत्ता
वराय च ॥ विवाहविधिना दृष्टा पितृदेवार्थसाधिनी ॥ सुलक्षणा या वि नीता विवेकादिगुणा शुभा ॥३०॥ सचैरित्रा पति

धा२ भा२ भा१

कोरसञ्चूडरूपवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥९॥ नारद उवाच ॥ श्रुष्ठा(?)थ प्रश्नान्तरं कथयस्व पितामह ॥ इति जिज्ञासा चैको धर्मः सर्वविज्ञ(?)ते
मम ॥१॥ ब्रह्मोवाच ॥ यज्जन्माभूद्भगवतो नाभिपंकजकोशतः ॥ तत्कालपरिमाणो न प्रवृत्तस्य जगत्पतेः ॥२॥ तं तो वहति
धेः काले कल्पवेनसुरास्मृतं ॥ स्रष्टुकामेन विविधाः प्रजा मनसि राजसीः ॥३॥ अहं कमलजस्तत्र जातः पुत्रश्चतुर्मुखः ॥
ऊर्ध्वं नाभिनालेन प्रविश्य पांथ(?) अजोजयत् ॥४॥ तत्र नलोरुकोटीं नांददर्श नमेऽभवत्पुनः ॥ विस्मयाविष्टयानस्य
॥२४॥ धमभिधावतः ॥५॥ निर्गम्य पुनरेवाहं पद्मनालेन यावता ॥ ... विस्मितं न तस्यैव हि ... आरामम् ॥६॥ पुनरेव ॥१४॥
ततो नानाविधाः प्रजाः स्रष्टुं चतुर्विधाः ॥ नाभिनालेन निर्गत्य विस्मितेनान्तरात्मना ॥७॥ तदाहं जडवज्जातो वाग्गुवाच वायवी
रिणी ॥ तपस्तप महाबुद्धे जडत्वं नो विनंक्ष्यति(?) ॥८॥ ... वर्षसहस्राणि ततोऽहं तप आस्थितः ॥ पुनराकाशजा वाणी
13 मामुवाचाऽविनश्वरा ॥९॥ वेदरूपा श्रिता पूर्वं सा विभूता तपोबलात् ॥ ततो भगवतादिष्टः सृजंश्चैव बहुधाः प्रजाः ॥१०॥
राजसं गुणमाश्रित्य भूतसर्गमकल्पयत् ॥ मनसा मानसी सृष्टिः प्रथमं चिन्तिता मया ॥११॥ ततो वै ब्राह्मणा

मू १

धर्मस्तासां महाफलम्॥ चातुर्मास्ये विशेषेण त्रिदिवेशादि सेवया ॥४३॥ सुदर्शनैस्तपाधर्मः सेव्यते ह्यविरोधिभिः॥ सच्छूद्रैर्दी
नपुरोपेश्च द्विजशुश्रूषणादिभिः॥४३॥ वर्णिनश्च वसत्यानृतजाथा। राज्यव्यवहारजा॥ अशीतिभागमादद्याद्राजा वार्द्धु
षिकः शते॥४४॥ सपादभागव्यातु मासि प्रादिषु गच्छते॥ एवं न बन्धो भवति पानकस्य कदाचन॥४५॥ प्रातः कर्मसु
रेशानं मध्याह्ने द्विजसेवनं॥ अपराह्ने यथाकाव्यीदिकं वर्तम त्यैः सुखी भवेत्॥४६॥ गृहस्थैश्च सुधाभाव्यं पाद्यजीवं
क्रियापरैः॥ पंचयज्ञरतैश्चैव अतिथिद्विजसुपूजकैः॥४७॥ विष्णुभक्तिरतैश्चैव वेदमंत्रविपाठकैः॥ सततं दानशीलै
श्च दीनानाथजनवत्सलैः॥४८॥ ग्रामादिषु रासंपुरेषु वीरसा ना पूजकैः॥ सर्वदार महोत्सव परमानन्दपूरितैः॥४९॥
सत्पत्नैः सदाचारैः सतां प्रशुश्रूषयोरपि॥ विमत्सरैः सदा स्थैर्य नाप क्लेशभावविवर्जितैः॥५०॥ पक्षपात वर्जितैरेवं
सद्भूदैर्धर्मतर्जितैः॥ तोषणीयं सर्वभूतानां कार्यं विलासमाप्तः॥ ॥५१॥ सदापि स्मृति शास्त्रादीनां प्रेमभक्त्या तेन रानहि॥ देवू
नहिविप्रिमानि चातुर्मास्ये विशेषतः॥५२॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ईश्वरसनत्कुमार संवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये तपो वि

संप्रेषणरतो चैव पीडितानां च पूज्यिते॥ आर्तत्राणपरश्चैव क्षत्रियाः परमाः स्मृताः॥२५॥ धनवृद्धिकरो वैश्यः पशुपालः कृषीव
लः॥ रक्षकोऽनां च विक्रेता देवब्राह्मणपूजकः॥२६॥ अप्रमत्तः कृषिकरो याजो यज्ञकर्मादिकारकः॥ दानमध्ययनं चैव कृति
वैश्यवृत्तिरुदाहृता॥२७॥ एतान्येव समं त्यक्त्वा शूद्रः कारयते सदा॥ नित्यं षट्दैवतं श्राद्धं हन्तकारोऽग्नितर्पणम्॥२८॥
देवद्विजातिभक्तिश्च नमस्कारोऽभिधीयते॥ शूद्रोऽपि प्रातरुत्थाय कृत्वा पादाभिवन्दनम्॥२९॥ विष्णुभक्तिमयान् श्लो
कान् पठन् विष्णुत्वमाप्नुयात्॥ वार्षिकव्रतकालं तु यत्नेन ऽविचारात्स्वधिदेवतः॥३०॥ अन्त्यजः सर्वजीवानां सहस्रः शूद्र
॥२४॥ ईरितः॥ अयं त्रयाणामपि कर्मयोगार्थं त्वन्ते ग्रहिमुच्यते॥३१॥ चातुर्मास्यव्रतकरः शूद्रोऽपि हरितां व्रजेत्॥ शिल्पी नर्त्तकश्चैव ॥२४॥
काष्ठकारः प्रजापतिः॥३२॥ धर्मकश्चित्रकश्चैव सूत्रकोऽथ रजकस्तथा॥ गन्धेकेसानुकारश्च चर्मिकश्चर्मकारकः
15 ॥३३॥ सूनिकोऽधानिकश्चैव कौलिको मत्स्यघातकः॥ श्रोनाभिकस्तु वाग्जालः प्रकृत्यश्चाण्डोवना॥३४॥ शास्त्रिनः
लस्मकारश्च घटकः कांस्यकारकः॥ कारुकः कुंभकारश्च प्रकृत्या जनमाश्च षट्॥३५॥ खरवाश्चुक्रवाहि वृषवाहिन
श्चैव च॥ गोपालकृष्णकाकारो ऽधमाधमपञ्चकम्॥३६॥ रजकश्चर्मकारश्च नटो बुरुड एव च॥ कैवर्तमेदभिल्लाश्च
वाद्यतिति॥ १

जातामरीच्यादिमुनीश्वराः ॥ तेषां कुलीयां स्त्वं जातो ज्ञानवेदान्तपारगः ॥१२॥ कर्मनिष्ठाश्च ते नित्यं स्वधर्मसतनो घतः ॥ निर्व्यापारे
विष्णुभक्त एकान्तब्रह्मसेवकः ॥१३॥ निर्ममो निरहंकारो ममत्वं मानसः स्तुतः ॥ क्षमा क्षमा तु तेषां वै वेदरक्षार्थमेव च ॥१४॥ प्र
थमामानसी सृष्टिर्द्विजात्यादिविनिर्मिता ॥ ततोऽहं मार्त्रिकीं सृष्टिं सृष्टवांस्त्वं नारद ॥१५॥ मुखाच्च ब्राह्मणा जाता बाहु
भ्यः क्षत्रिया मम ॥ वैश्या उरू समुद्भूताः पद्भ्यां शूद्रा बभूविरे ॥१६॥ अनुलोमविलोमाभ्यां क्रमाश्च क्रमयोगतः ॥ शूद्रा
दौ वो जाता एव सर्वे पास्त्रेभ्यः ॥१७॥ ताः सर्वास्तु प्रकृतयो मम देहोद्भवाः ॥ नारद त्वं विजानीहि तासां नामानि
वच्मिते ॥१८॥ ब्राह्मणाः क्ष[illegible]त्रियो वैश्यश्चैव द्विजातयः ॥ वेदास्तपोऽध्यय[illegible]नं च यजनं दानमेव च ॥१९॥
च निरध्यापना श्चैव तथास्वस्पप्रतिग्रहात् ॥ विप्रः समर्थस्तपसा यद्यपि स्यात्तथापि हे ॥२०॥ तथापि नैव रक्षि
पाल्लवोरस्तापनः सदा ॥ वेदपाठो विष्णुपूजा ब्रह्मध्यानमलोभता ॥२१॥ अक्रोधनता निर्मलत्वं क्षमा सारल्यमार्द्द
ता ॥ क्रियातन्मयता दानं क्रियासत्यादिभिर्गुणैः ॥२२॥ भूषितो यो भवेन्नित्यं स विप्र इति कथ्यते ॥ क्षत्रियेषु तपः कार्यं
यजनं दानमेव च ॥२३॥ वेदपाठो [illegible] ॥ [illegible] ॥२४॥

काश्यपां संबभूवैतावाखावै जयन्त्यां विवाहिता॥ सा धर्माचरणी दक्षा वै सर्वव्रतचारिणी॥५॥ भर्ता सह त्वास यस्य कुविक्रीडे सुविनी
तान्॥ सोपि रेमेत प्राकारे हस्तिन्येव महागजः॥६॥ अथ प्रि: पूर्वपुण्येन जातास्तस्य महात्मनः॥ धारी ज्यं स्वजनैर्नित्यं
स्वदेशपरदेशजम्॥७॥ कार्यत्यर्थे जाते स्वपरकीय स्वकीयजे॥ एवमर्थस्य बहुधा संजातो धर्मदर्शिनः॥८॥ पुत्रद्वयं
संजातं पितुः शुश्रूषणोत्तम्॥ तस्य पुत्राः पितुर्भक्ता द्रव्यादिमदवर्जिताम्॥९॥ पितृवाक्यरताः श्रेष्ठास्य धर्माचारणो
॥१६॥ भक्ताः॥ पित्रोः शुश्रूषणादन्यन्नाभिनन्दन्ति किंचन॥१०॥ ते संबन्धैः सुसंबन्धाः पित्रा धर्मप्रदर्शिना॥ तत्पत्न्यो मा ॥१६॥
तृपितृवर्गं कारयन्त्यनिवारितम्॥११॥ अक्षिमन्दवनं तस्य धनधान्यसमन्वितम्॥ सोऽपि धर्मरतो नित्यं देवताति
थिपूजकः॥१२॥ गृहागतो न विमुखो यस्य जातु कदाचन॥ शीतकाले धनप्रादाद्कुलकाले जलान्नदः॥१३॥ वर्षा
15 काले वस्त्रद एवं बभूवान्नप्रदः सदा॥ वापीकूपतडागादि प्रपादेवगृहाणि च॥१४॥ कारयत्युचिते काले शिवविष्णुव्रत
स्थितः॥ इष्टधर्मनुवर्ती नां समाचीर्णो महाफलः॥१५॥ अन्येषां पूर्वधर्माणां तेषां पूर्तकरः सदा॥ एवं भूत धनोप्यै
पि व्यसनैर्न समाप्तितः॥१६॥ विष्णुभक्तिरतो नित्यं चातुर्मास्ये विशेषतः॥

सप्तैते अन्त्यजाः स्मृताः ॥३७॥ योयस्यहीनो वर्णेन सचाण्डाल धर्मो नरः ॥ सर्वासां प्रकृतीनां च उत्तमाममध्यमाः समाः ॥३८॥ मेदाश्च पु-
समाख्याता विशेषाः स्मृतिनिर्णयात् ॥ शिल्पिनः सप्तविज्ञेया उत्तमाः सछूद्रहृताः ॥३९॥ स्वर्णकृत्कंचुकश्चैव तांबुली
पुष्पलावकः ॥ ताम्बूली नापिकश्चैव मणिकारश्च सप्तधाः ॥४०॥ नस्नानं देवताहोमस्तपो नियमस्तत्र च ॥ नस्वाध्याय-
वषट्कारो न च शुद्धिर्विविहिता ॥४१॥ एतासां च प्रकृतीनां च यउपूजा सदोदिता ॥ विप्राणां प्रकृतीनां नित्यं दानमेव परो विधिः ॥
॥४२॥ सर्वेषामेव वर्णानामाश्रमाणां महामुने ॥ सर्वासां प्रकृतीनां च विष्णुभक्तिः सदा शुभा ॥४३॥ इति ते कथितं सर्वव-
र्णाप्रकृतिसंभवम् ॥ कथां शृणु महाभाग यया शूद्रः शुद्धिमगात्पुरा ॥४४॥ इदं पुराणं परमं पवित्रं विष्णुवृद्धीर्ध्यमस्तुशृणो-
ति वा पठेत् ॥ विधूय पापानि पुरार्जितानि स याति विष्णोर्भवनं त्रिपापरः ॥४५॥ ॐ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनारद-
संवादे धानुमासस्य माहात्म्ये प्रकृतिकथनं नाम दशमोऽध्यायः ॥१०॥ ॐ ब्रह्मोवाच ॥ शूद्रः पैजवनो नाम गार्हस्थ्याद्बुद्धि-
मान्नवान् ॥ धर्ममार्गविरोधेन तल्लिवोधमहामते ॥१॥ आधीनो जपनः शूद्रः प्राज्ञेनातोपकिल ॥ सधर्मनिरतः ख्यातो विष्णुब्रा-
सुरापूजकः ॥२॥ न्यायागतधनो नित्यं शान्तः सर्वजनप्रियः ॥ सत्यवादी विधेयात्मा तस्य भार्या च सुन्दरी ॥३॥ धर्मोपावेदविधिना
समानकुलजा शुभा ॥ पतिव्रता महाभागा देवद्विजातिरता ॥

तिकथयस्वप्रसादतः ॥३०॥ कोवातीर्थप्रसंगाश्च चातुर्मास्येसमीपगे ॥ गालवःआह तच्छ्रुत्वा धार्मिकंसत्यवादिनम् ॥३१॥ नम्
तीर्थाश्रसिक्तः समासावलूतरागता ॥ स्नात्वा नीमाश्रमंमास्ये चातुर्मास्ये समीपगे ॥ [illegible]
[illegible] आषाढशुक्ले कार्त्तपांतां रिद्वे नियमंगृहे ॥ नारायणास्यप्रीत्यर्थं श्रेयोऽर्थं च ममनस्तथा ॥३३॥ प्रसुवाच मुनि धर्मीद
॥१३॥ विनपारननतक न्मयम् ॥ पैजवन उवाच ॥ मामनुगृह्य जो ब्रूहि कुरुष्वाद्विजपुंगव ॥३४॥ वेदेऽधिकारो नैवास्ति वेदसारं जपस्य ॥२०॥
वा ॥३५॥ पुराणश्रवणेविपाठस्य नरस्या किंचि दुद्स्वमे ॥ नच्यालसहधर्मं किंचि न्मवनिमूपमहाफलम् ॥ चातुर्मास्ये विशेषेणमुक्ति
स [illegible] साधकं [illegible] वद ॥३६॥ गालव उवाच ॥ शालग्रामेगतं विष्णुं चक्री कितपुष्करा ॥ येऽर्चयन्तिनरानित्यं तेषांभक्तिः स्व
दूरतः ॥३७॥ शालग्रामेमनो यस्य यत्किंचित्क्रियते शुभम् ॥ अनंतपुण्यं तद्वेन्नित्यं चातुर्मास्ये विशेषतः ॥३८॥ शालग्रामशि
16 लायत्र पत्र दूरस्थिता शिला ॥ जयोः संगमः प्राप्नोमुक्ति सास्यनदुर्लभा ॥३९॥ शालग्रामशिलायस्यां भूमौ संपूज्यते न्नित्य
॥ पंचक्रोशं पुनात्येषा अपिपापशतान्विते ॥४०॥ नेजसंपिराडमनक्षि सलिनूपनिद्युम्नम् ॥ यस्याःसंदर्शनादेव स [illegible] घः
क्षयनाशनम् ॥४१॥ सर्वतीर्थानिपुण्यानि देवतायतनानिच ॥ नद्यःसर्वा महाशुद्धतीर्थं तत्प्राप्नुवंतिहि ॥४२॥

एकदा गालवमुनिः शिष्यैर्बहुभिरावृतः ॥१७॥ भ्रमन्नानातः श्रान्तस्तपोनिष्ठो महाव्रती ॥ आजगाम स्यगेहे पैजवनस्य
तः ॥१८॥ सचाऽगमं ध्रुवमित्तस्य अभ्युत्थानासनादिभिः ॥ उपचारैर्मुदायुक्तः स्नानार्घ्यप्रमानयन् ॥१९॥ अद्य मेसफलं जन्मजातं जी
वितमुत्तमम् ॥ अद्य मे सफलो [illegible] धर्मः कुशालश्यो [illegible] नस्त्वया ॥ [illegible] ममपापसहस्राणि दृष्ट्वा दग्धानि ते मुने ॥ [illegible]हेन म
[illegible]हस्यस्य सफलं पावितं त्वया ॥२१॥ तस्य भक्त्या प्रसन्नो [illegible] भूर्कृत मार्गपरिश्रमः ॥ उवाच मुनिशार्दूलः सच्छू
द्रं तं कृताञ्जलिम् ॥२२॥ कच्चित्ते कुशलं सौम्य मनो धर्मे प्रवर्त्तते ॥ अर्थानुबंधाः सततं बंधुदारसुतादयः ॥२३॥ गोवि
न्दे सततं भक्तिर्गोविन्दं त्वं प्रवर्त्तसे ॥ धर्मार्थकाम कार्येषु सप्रभावं मनसा ॥२४॥ विष्णुपादोदकं नित्यं शिरसा धारयि
ष्यसि ॥ गंगादेवं च गंगोदं द्वादशादकलप्रदम् ॥२५॥ चातुर्मास्य विशेषेण तत्फलं द्विगुणं भवेत् ॥ हरिर्भक्तिर्हरिक
थाहरिस्तोत्रं हरेर्नतिः ॥२६॥ हरिध्यानं हरेः पूजासुप्रेम्णैव च मोक्षकृत् ॥ एवं ब्रुवाणं समुनिं पुनरोह गत्तिं गतः ॥२७॥
श्रं९
भवद्दृष्ट्या समफलमेतज्जातं न संशयः ॥ तथापि श्रोतुमिच्छामि तव वाणीमनामयीम् ॥२८॥ भवादृशानां गमनं
सर्वार्थेषु प्रकल्पते ॥ ततः क्षोसमुद्राङ्को संजातोऽह पृच्छेतसौ ॥ मुनिपैजवनो नाम सच्छूद्रः प्राह संभ्रमः ॥ किमागमनं
॥२९॥

न तादृग्लुम्बजा माला शालग्रामस्य वल्लभा ॥ सर्वदा तुलसी देवी विष्णोर्नित्यं प्रभुमाप्रिया ॥ ५६ ॥ तुलसी वल्लभा नित्यं चातुर्मास्ये विशे-
षतः ॥ शालग्रामे महाविष्णुं सुतुलसी श्रीर्नसंशयः ॥ ५७ ॥ अतो वासितपानीयैः स्नापयेच्चन्दनचर्चितैः ॥ मंजरीमिश्रितैर्देवं शाल-
ग्रामशिलाहरिम् ॥ ५८ ॥ तुलसीसंभवं नाभिः पूजां कृत्वा कामानवाप्नुयात् ॥ पत्रैस्तु प्रथमे प्रोक्तं द्वितीये भगवान् शिवः ॥ ५९ ॥
मंजर्यां भगवान् विष्णुस्तदेकस्य समानता ॥ मंजरीस्वसंयुक्तां स्वाद्यां पूजने सदा ॥ ६० ॥ तन्निवेद्य हरेर्भक्त्या जन्मादिदुःखवर्ज-
॥२८॥ यामू ॥ शालग्रामे धूपदानं निवेद्य हरितत्परः ॥ ६१ ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण मनुष्यो न च नारकी ॥ शालग्रामो जनार्दनः पूजितं ॥१८॥
कुसुमैः शुभैः ॥ ६२ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा याति तन्मयतां हरेः ॥ पत्रैस्तु भागतं विष्णुर्गायत्रीजलसंभवम् ॥ ६३ ॥ श्रुतिस्मृ-
तिपुराणेषु प्रसिद्धं विष्णुपदं भजेत् ॥ शालग्रामशिलायाश्च चतुर्विंशति संख्यकाः ॥ भेदाः सन्ति महाभाग नानुरूपा सुलक्षण-
मेते ॥ तस्मात्सर्वेषु चतुर्विंशति संख्यकाः ॥ ६५ ॥ तासां चैवेदयन्तं विष्णुं नामानितेपुरातमुत्तमम् ॥ तत्र मूर्तिस्त्वत्र तु रूपाणि विविधा-
न्येकोभगवान् पद्मजः ॥ स एव संवत्सरनामसंज्ञः स एव मासागत आदिदेवः ॥ ६६ ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनार-
दसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये शैत्यवनोपाख्यानं नामस्यष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥
केशव

17

सन्निधानेन वै तस्याः क्रियाः सर्वत्र शोभनाः ॥ अजन्ति हि क्रियालं च चातुर्मास्ये विशेषतः ॥ ४३ ॥ पूज्यते भवने यस्य शालग्रामशिला
शुभा ॥ कोमलैस्तुलसीपत्रैर्विमुक्तस्तत्र वै यमः ॥ ४४ ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशां सच्छूद्राणामपि प्रिये ॥ शालग्रामेऽधिकारोऽस्ति
न चान्येषां कदाचन ॥ ४५ ॥ स्कन्द उवाच ॥ भगवन् वेदविदांश्रेष्ठ सर्वशास्त्रविशारद ॥ स्त्रीशूद्राणां निषेधोऽयं शालग्रा
मे हि श्रूयते ॥ ४६ ॥ माहात्म्यं तं कथं शालग्रामपूजाविधिं वद ॥ ४७ ॥ ईश्वर उवाच ॥ असच्छूद्रगानंदासनि … षेधं बु
विद्धि मानद ॥ स्त्रीणामपि च साध्वीनां नैवाभावः प्रकीर्तितः ॥ ४८ ॥ माभूत्संप्रायस्ते नात्र नाप्नुवेक्षंश्शालात्फलम् ॥ शालग्रामार्चन आय
पराः शुद्धदेहा विवेकिनः ॥ ४९ ॥ न ते यमपुरं यान्ति चातुर्मास्ये विपूजकाः ॥ शालग्रामार्पितं माल्यं शिरसा धारयन्ति ये ॥ ५० ॥
तेषां पापसहस्राणि विलयं यान्ति तत्क्षणात् ॥ शालग्रामशिलाग्रे तु येऽग्र पङ्क्तिदीपकम् ॥ ५१ ॥ नेषां संसारपाशाः कदाचि
न्नैव हीयते ॥ शालग्रामगतं विष्णुं सुमनोभिर्मनोहरैः ॥ ५२ ॥ येऽर्चयन्ति महाशूद्र स्त्रीदेवे हरौ तु ये । पञ्चामृतेन स्नपनं ये
कुर्वन्ति सदा नराः ॥ शालग्रामशिलायां च न ते संसारिणो नराः ॥ ५३ ॥ मुक्तिर्निर्गतमसं शालग्रामगतं हरिम् ॥ हरिदिन्यसस्तदा नरा
योऽध्यापयन्ति समुक्तिभाक् ॥ ५४ ॥ तुलसीदलजं माल्यं शालग्रामोपरि न्यसेत् ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ ५५ ॥

तैः ॥ षोडशकैः स्वर्णैः स्नानं देवस्य कारयेत् ॥ २२ ॥ तीर्थोदकैः श्रद्धया च मनसा समुपाहृतैः ॥ अश्रद्धया रत्नराशिः प्रदत्तो
निष्फलो भवेत् ॥ २३ ॥ वार्यपि श्रद्धया दत्तम् अनन्ताय प्रकल्पते ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण श्रद्धया पूयते नरः ॥ २४ ॥ श्रद्धा
स्नानं ततः प्रातः पुनराचमनं भवेत् ॥ दद्याच्च वाससी तत्समसहिते भक्तिप्रकाशितः ॥ २५ ॥ आच्छादितं जगत्सर्वं येनेदं रा
वारितो हरिः ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण वस्त्रदानं महाफलम् ॥ २६ ॥ पुनराचमनं देयं यतये विष्णुरूपिणे ॥ वस्त्रदानं च समस्यां
॥९॥ कार्यं विशेषात् मुनीश्वर ॥ २७ ॥ [stain] ॥ यज्ञोपवीतमत्यन्तं तच्चाध्यात्मतया स्मृतम् ॥ सूत्रकोटिसमस्पर्शं ॥९॥
चा० ६ तेजसा भास्करं तथा ॥ २८ ॥ कोऽपि भूते विप्रे तु तत्कोटिसमप्रभम् ॥ सूत्रेण तु वह्निसंयोगात् ब्रह्माचरसमन्वितम् ॥ २९ ॥ त्रि
गुणमयं ब्रह्मविष्णुरुद्ररूपं त्रिविधरूपम् ॥ यस्य प्रभावाद्विप्रेन्दु मानवो द्विज उच्यते ॥ ३० ॥ जन्मना जायते शूद्रः संस्कारा
10 द्द्विज उच्यते ॥ शापानुग्रहसामर्थ्यं [stain] तथा क्रोधः प्रसन्नता ॥ ३१ ॥ त्रैलोक्यप्रवरत्वं च ब्राह्मण्यात्स्वजायते ॥
ब्राह्मणाः सम्मोवन्ध्य [stain] ब्राह्मणाः समागताः ॥ ३२ ॥ न ब्राह्मणसमः कश्चिद्विद्यते लोके सचराचरे ॥ यज्ञोपवीत

निजेद्बुधः ॥ ततस्तु प्रतिमायां च शालग्रामे विशेषतः ॥ ११ ॥ क्रमेणार्चनतः कुर्यात्पूजाद्यावाहनादिकम् ॥ आधारसकलं तत्र वैकुंठ
ध्यानसेवितम् ॥ १२ ॥ कौस्तुभेन विराजंतं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ दक्षहस्तं शिखासूत्रसहितं पीतवाससम् ॥ १३ ॥ महासंन्या
सिनं ध्यायेत्सानुमीस्येव्विशेषतः ॥ एवं रूपमयं विष्णुं सर्वपापौघहारिणम् ॥ १४ ॥ आवाहयेद्वपुरतो ध्यानसूत्वं द्विजो
त्तमः ॥ अर्घ्यं च प्रथमं पाद्यं चास्य ओंकारादंडरीसंयुता ॥ १५ ॥ द्वितीयं पाद्यं चासनं च पार्श्वे देवसमन्वितम् ॥ सोवस्या
न्यासनान्येषां मनसा परिचिंतयेत् ॥ १६ ॥ चिंतनेर्भक्तियोगेन परिपूर्णं चतत्भवेत् ॥ पाद्यं तत्तीर्थसमापगं
गांतत्रस्मरेद्बुधः ॥ १७ ॥ अर्घ्यं कार्यं ततो विष्णोः सरिद्भिः सप्तसागरैः ॥ पुनराचमनं कार्यमयूतेन जगत्पतेः ॥ १८ ॥
त्रिभिराचमनैः शुद्धिर्भवेत्तस्य निगद्यते ॥ अद्भिस्तु प्रकृतिस्थाभिर्हीनाभिः फेनबुद्बुदैः ॥ १९ ॥ उत्करा
तास्तु गाभिश्च यथावत्स द्विजातयः ॥ शुद्धेरन्सीश्च शूद्रश्च सकृत्स्पृष्टाभिरंततः ॥ २० ॥ पंचाचमनं कार्य
भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ भक्तिग्राह्यो हृषीकेशो भक्त्यात्मानं प्रयच्छति ॥ २१ ॥ ततः सुवासिते तोयैः सर्वौषधिसमन्वि

नित्यं पूजयन् भक्तिभावसमन्वितः ॥ चतुर्विंशतिसंख्यं च चतुष्कप्रथमं सहितम् ॥ ११ ॥ एवं तु कुर्वतां धर्मकामार्थमोक्षदम् ॥ पः श्र
णोति नरो भक्त्या पापैरपि समाहितः ॥ १३ ॥ भूतसर्गस्य गोप्ता सो हरिर्जास्य प्रसीदति ॥ १४ ॥ श्रीः ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनारद
संवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये भूतपुत्रपर्वनाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ श्रीः ॥ पैजवन उवाच ॥ सर्वासामपि याज्ञानां वेद जगद्गुरुः
सनातनः ॥ केषां पापाणां तीर्थानां प्राप्ती गरुडध्वज ॥ तन्मे वद ॥ १ ॥ तत्प्रसादेन विप्रर्षे हरौ भक्तिर्दृढा भवेत् ॥ भवन्त्यासी यैः पुनाहि
॥१९॥ दर्शनात्पापहारिणः ॥ २ ॥ तीर्थान्यनन्तानि गाहेन यथा पापविनाशनं ॥ भवबन्धात्मना जातान् यथा मम न संशयः ॥ ३ ॥ ॥१९॥
गालव उवाच ॥ शृणु इतिहासमिमं पुण्यं पुरातनं यत्र वर्ण्यते ॥ यथा सदैव भगवान् शालग्रामत्वमागतः ॥ ४ ॥ महेश्वरस्य लिंग
त्वं कथयेदं तत्वानघ ॥ पूर्वं प्रजापतिर्दक्षो ब्रह्मणो गुह्यसंभवः ॥ ५ ॥ तस्यासीद् दुहिता साध्वी सतीनाम्नी सुलक्षणा ॥ हरं वा
ता विधिदत्तेन देवेशेन विधिना ततः ॥ ६ ॥ स चकार महायज्ञं हरं दृष्ट्वा विमूढधीः ॥ तेन हेलया महती सती प्रकुपिता स्वयम्
॥ ७ ॥ पत्युश्च वा समागम्य वह्निधारणां यदा ॥ प्राणायामपरा भूत्वा देहोत्सर्गं चकार सा ॥ ८ ॥ पितृभाग्यपरित्यक्तमस्त
नागेन हता सती ॥ मनसा ध्यानमग्नात्मन्प्रशान्तं च महासमालपम् ॥ ९ ॥ मन्त्रयज्ञमनोपाति स्वकर्मयज्ञान्तो ॥ गरुन्नार

पैजवन उवाच ॥ एतान्भेदान्मम ब्रूहि विस्तरेण तपोधन ॥ त्वद्वाक्यामृतपानेन न तृषा नैव प्रशाम्यति ॥१॥ गालव उवाच ॥ शृणु
विस्तारतो भेदान्पुराणोक्तान्वदामि ते ॥ यान्ज्ञात्वा मुच्यतेऽवश्यं मनुजः सर्वकिल्बिषात् ॥२॥ पूर्वं तु केशवः प्रोक्तो द्वितीयं
मधुसूदनः ॥ संकर्षणस्तृतीयस्तु ततो दामोदरः स्मृतः ॥ पंचमो वासुदेवाख्यः षष्ठः प्रद्युम्नसंज्ञकः ॥ सप्तमो विष्णुरुक्तश्चा
ष्टमो माधव एव च ॥४॥ नवमोऽनन्तमूर्तिश्च दशमः पुरुषोत्तमः ॥ अधोक्षजस्ततः प्रोक्तो द्वादशस्तु जनार्दनः ॥५॥ त्रयो
दशश्च गोविन्दश्चतुर्दशस्त्रिविक्रमः ॥ श्रीधरश्च पंचदशो हृषीकेशस्तु षोडशः ॥६॥ नृसिंहस्तु सप्तदशो ... वि
श्वयोनिस्ततः परम् ॥ वामनश्च ततः प्रोक्तो ततो नारायणः स्मृतः ॥७॥ पुंडरीकाक्ष उक्तस्तु उपेन्द्रश्च ततः परम् ॥ हरि
स्त्रयोविंशतिमः कृष्णश्चान्त्य उदाहृतः ॥८॥ शालग्रामस्य भेदास्तु मया प्रोक्ता नृपात्मज ॥ मूर्तिभेदास्तथा प्रोक्ता
स्तेनैव महाधनम् ॥९॥ मूर्तं पक्षिणि नामासुरेकादशपः सदैव हि ॥ संवत्सरे पूज्यन्ते चतुर्विंशतिमूर्तयः ॥१०॥
देवाश्च नराश्च तथा चतुर्विंशतिसंख्यकाः ॥ मासा मार्गशिरायाश्च मासार्द्धाः प... से संज्ञकाः ॥११॥ अथोपास्य हि ना

सहितः सकलैर्देवैः कुत्र हल्लपरायणौः ॥ गिरिजार्थे समायुक्तो वरः सो ऽपि महेश्वरः ॥ नवकोटि सुरस्थान् दृष्ट्वा स्वाद्दत्तसे जनो ऽभवत्
वैदिकी श्रुतिरित्युक्ता शिवत्वं स्थिरतां व्रज ॥ २४ ॥ जङ्गिनासापरित्यैव गंना कारोत्पंच जन्मसु ॥ भर्तारं मे सितापांगी हरमे
वाभ्यग वृत् ॥ २५ ॥ स्वानां पर्वतानां च प्रकृष्टं सकलं कुलम् ॥ ततो विवाहे संपूर्णे हरो ऽगात् कौतुको ऽपसि ॥ २६ ॥ गत्वा नां च
पिता न्विधैनामर्षपसदं विकाम ॥ पार्थिवं हं ततो दत्त्वा शैलेन स विसर्जितः ॥ २७ ॥ मानितः स कृत श्वापि मंदया लय मम्य
गात् ॥ विश्वकर्मा ततस्तस्य तत्क्षणेन महाशिम गृहम् ॥ २८ ॥ निर्ममे देवदेवस्य स्वेच्छासहि स्मुसुन्दरम् ॥ सर्वांई मनन्तपा ॥२०॥
॥२०॥ स्ताभं मणिविद्रुमभूषितम् ॥ २९ ॥ स्थूणासहस्रसंयुक्तं मणिवेदिमनोहरम् ॥ गणानन्दिप्रमुखा ये यस्य द्वारि समा
श्रिताः ॥ ३० ॥ त्रिनेत्राः शूलहस्ताश्च वभुः शंकररूपिणः ॥ वाटिकाश्चास्य परितः पारिजाताः सहस्रशः ॥ ३१ ॥ कामधेनुर्म
२० णिर्दिव्यो यस्य द्वारि समाश्रितौ ॥ तस्मिन् मनोहरतरे कामवर्द्धि नौरगृहे ॥ ३२ ॥ वसतः पार्वती सार्द्धं कामो दृष्टि
पथं ययौ ॥ या तु रूपं शिवं दृष्ट्वा कामः प्रोवाच शंकरम् ॥ ३३ ॥ नमस्ते सर्वरूपाय नमस्ते वृषभध्वज ॥ नमस्ते गणानां
पापपरिहिताय नमो ऽस्तु ते ॥ ३४ ॥ त्वया विरहितं लोकं शावयस्य प्रतन्महीः ॥ त्वया रहितं किंचिद् दृश्यते सचराचरे ॥ ३५ ॥

तावत्तत्र जापेते नात्र संशयः ॥ १० ॥ इत्युक्त्वा सा हिसादेवी हिमालयसुतोऽभवत् ॥ ततस्तपायापर्णी भूत्वा तत्र स्वयं समाश्रिता ॥ ११ ॥ शिवभक्ति
रता नित्यं हरव्रतपरायणा ॥ अंशो हिमवतः पुत्री मनोऽन्यस्य महेश्वरे ॥ १२ ॥ ततो वर्षसहस्रान्ते भगवान् भूतभावनः ॥ अथाजगा
म तं देशं विप्ररूपी महेश्वरः ॥ १३ ॥ तां बालां तपसा युक्तां कृशां भावैः परीक्षितैः ॥ ततो दिव्यवपुर्भूत्वा करे जग्राह पार्वतीम् ॥ १४ ॥
तपसा निर्जितस्त्वास्मि करवाणि च किं प्रियम् ॥ ततः प्राह महेशानं मा मां मे पिता ददत् ॥ १५ ॥ तमृषीन् सप्त [illegible] प्रेषया
मास शंकरः ॥ ते तत्र [illegible] हिमवता सह ॥ १६ ॥ निवेश्य च महेशाने प्रेषिता मुनयोऽप्यमुः ॥ ततो लग्नदिने
देवा महेन्द्राद्याः [illegible] ईश्वरम् ॥ १७ ॥ ब्रह्मविष्णुपुरोगैश्च [illegible] धाम्नाग्निकायकुः ॥ [illegible] मासान्ते [illegible]
धजम् ॥ १८ ॥ हिमवान् पूजयामास मधुपर्कादिकैः शुभैः ॥ उपचारैर्मुदा युक्तो मानयन् [illegible] ॥ १९ ॥ वे
दोक्तेन विधानेन तां कन्यां समयोजयत् ॥ पाणिग्रहणविधिना द्विजातिगणसंयुतः ॥ २० ॥ [illegible] गिरिशाय [illegible]
[illegible] ॥ दानकाले च गोत्रादि [illegible] जगत्पतेः [illegible] हरः ॥ २१ ॥ [illegible] विशेषो [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ २२ ॥

त्वाम[...]न्दरं लोकसुन्दरम् ॥४८॥ ब्रह्मलोकात्समाजग्मुः पीडिता दैत्यदानवैः ॥ तत्र नन्दिप्रभृतयो गणाः शूलभृतः पुरः ॥ ४९ ॥
गृहद्वारे [...] स्तुपाच्चत्वतस्थुः संभ्रुतचेतसः ॥ ५० ॥ देवा ऊचुः ॥ देवाश्च दुःखातुरचेतसो भग्नहतप्रभास्त्यक्ताच्छ
त्रपादिविलाः ॥ संप्राप्य मासांश्चतुरस्तपःस्थिता देवेषु सुप्ते हरतो वरां परम् ॥ ५१ ॥ छ ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनारदसं
वादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये पैजवनोपाख्याने त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ गालव उवाच ॥ शक्रादयस्तु देवेशा दुःखसंतप्तमानसाः
॥२१॥ दुःखदारिद्र्यानभ्रान्तमनः कर्मेन्द्रियान्वितम् ॥ १ ॥ न प्राप्य लोकनाथं ते कृत्वा यः प्रतिमां कृतिम् ॥ तपसाराधयामासुः ॥२१॥
सर्वभूतहृदि स्थितम् ॥ २ ॥ कपर्दिनं विरसं देवं शूलहस्तं पिनाकिनम् ॥ कपालखट्वांगधरं दशहस्तं किरीटिनम् ॥ ३ ॥ उमा
सहितमीशानं पंचवक्त्रं महाभुजम् ॥ कर्पूरगौरदेहाभं सितभूतिविभूषितम् ॥ ४ ॥ नागयज्ञोपवीतेन गजचर्मसमि
२१) समन्वितम् ॥ लस्सारसचापि कृतमाधवांचितम् ॥ ५ ॥ कृतध्यानाः सुरास्तत्र यज्ञाचारे समाश्रिताः ॥ व्रतचर्यां
समाश्रित्य ध्रुवं कृत्स्नपञ्जतमम् ॥ ६ ॥ सर्वे ते रामं तेन शौचेन विहिताः सुराः ॥ ब्रह्मोवाच ॥ व्रतचर्या त्वया वत्स
प्रोक्ता संजायते कथम् ॥ ७ ॥ तस्य तु विस्तरतो ब्रूहि न तृप्यामि वचोमृतैः ॥ ८ ॥ गालव उवाच ॥ जपं भस्म च रुद्राग

त्वं गेहेऽस्मात्वं विधाता च लोकसंहारकारकः ॥ रूपं कुरु महादेव देहदानं प्रयच्छ मे ॥ ३६ ॥ ईश्वर उवाच ॥ यन्मया त्वं प्रदग्धः
सर्वेऽनेपुरतोऽनघ ॥ तस्याग्रतः समीपे त्वं पुनर्देहस्य देहवान् ॥ ३७ ॥ एवमुक्तस्ततः कामः स्वशरीरमुपागतः ॥ ववन्दे चरणौ
शंभुर्दृष्टिनयावनतोऽभवत् ॥ ३८ ॥ ततो न नाम चरणौ पार्वत्याः संप्रहृष्टवान् ॥ लब्धप्रसादस्तु [illegible] तयोः समीपात्सुवने पे ॥ २३
३९ ॥ चचार स महातेजाः महामोहवलान्वितः ॥ पुष्पधन्वा पुष्पबाणास्त्वाकुंचितशिरोरुहः ॥ ४० ॥ सदाघूर्णितनेत्रश्च
तपोरूपमुपाविशत् ॥ दिव्यासवैर्दिव्यागंधैर्वस्त्रमाल्यादिभिस्तथा ॥ ४१ ॥ सत्त्वसंभोगसमयेऽपरिवृतः समन्ततः ॥
एवं प्रक्रीडतस्तस्य वत्सराणां शतं ययौ ॥ ४२ ॥ सा गते काले निशायां मैथुने स [illegible] कचेतसः ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवास्ता-
रकप्रद्भुताभयात् ॥ ४३ ॥ ब्रह्माणं शरणं जग्मुः स्तुवंतं शरणं गताः ॥ [illegible] ॥ तारकोऽसौ महारौद्रस्त्वया दत्तवरः पु-
पुरा ॥ ४४ ॥ विजित्य तरसा शक्रं भुंक्ते त्रैलोक्यम [illegible] जितः ॥ वधोऽपायो यथा तस्य जायते तं कुरुष्व यत्नम् ॥ ४५ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
मया दत्तवरः स्वा सौम्यः सो [illegible] घते मही ॥ स्वयं स वधं [illegible] कंचित्कोऽपि न चार्हति ॥ ४६ ॥ तस्मात्तस्य वधोपायं कथयामि म-
हात्मनः ॥ पार्वत्यां यो महेशानात्सूनुरुत्पद्यते हि सः ॥ ४७ ॥ दिनसप्तचतुर्भूत्वा तारकं सहनिष्यति ॥ इति वाक्यं तु ते श्रु-

मा१

विहंताभवन्निंद्रुष्टबुद्धिभिः ॥ तस्मात्पापरतानां साधुप्रजन्तु निर्दिवौकसः ॥२२॥ निरपत्या निर्दयाश्च सर्वे देवा भविष्यथ ॥ ततः प्र
सादयामासुः प्रभाताः शापयन्त्रिताः ॥२३॥ महद्भुः स्वसंप्रविष्ठाः पुनः पुनरथाः ब्रुवन् ॥२४॥ देवा ऊचुः ॥ त्वं माता सर्वदेवानां
सर्वसाक्षी सनातनी ॥ उत्पत्तिस्थितिसंहारकारणं जगतां सदा ॥२५॥ भूतप्रकृतिरूपा त्वं महाभूतसमाश्रिता ॥ अपर्णा
तपसां धात्री भूमिधात्री वसुंधरा ॥२६॥ त्वं चाराध्या मंत्रबीजं विश्वबीजलयस्थितिः ॥ ब्रह्मादिरूपधात्री च स्वाहा
॥२२॥ रूपेण सर्वदा ॥२७॥ त्वं च यंत्रतमोपेता अग्नलविस्फुलिंगादिषु ॥ नित्यरूपा महारूपा सर्वरूपा निरंजना ॥२८॥ देवत्रय ॥२२॥
समाश्रोतजननैः श्रेयस्प्रदा ॥ महालक्ष्मी महाकाली महादेवी महेश्वरी ॥२९॥ विश्वेश्वरी महामाया मायाबीज
वरप्रदा ॥ वररूपा वरेण्या त्वं वरदात्री वराप्नुतां ॥३०॥ बिल्वपत्रैः शुभैर्ये त्वां पूजयन्ति नराः [illegible] सदा ॥ तेषां राज्य
22 प्रदात्री च कामदा सिद्धिदा सदा ॥३१॥ चातुर्मास्येऽर्चिता वै त्वं बिल्वपत्रैर्विशेषतः ॥ तेषां वांछितदा हि त्वं स्वयं जाता
कामदुघा स[illegible] यम ॥३२॥ ये त्वं येर्चयन्ति सदा लोके महेश्वरसमन्विताम् ॥ बिल्वपत्रैर्महाभक्त्या न तेषां दुःख
ड्कृती ॥३३॥

मा३ मे१

कपालं स्फाटिकं तथा ॥ तुङ्गमाल्यं पंचवक्त्रं मर्द्धचन्द्रं च मूर्द्धनि ॥ ९ ॥ चित्रं त्वक्परीधानं कौपीनं कुण्डलद्वयम् ॥ घंटा कुंभं
त्रिशूलं च सूत्रं च व्यालरूपकम् ॥ १० ॥ अमीभिर्लक्षणैर्युक्तं मयोक्तं तव षण्मुख ॥ अनेन विधिना सर्वे देवा वह्निपुरोगमाः
॥ ११ ॥ सर्वे राधयामासुः सर्वपापैर्विरच्यतम् ॥ चातुर्मास्ये च संपूर्णे संपूर्णे कार्तिके मखे ॥ १२ ॥ चीर्णव्रतान् सुरान् दृष्ट्वा वि
शुद्धांश्च महेश्वरः ॥ मत्प्रीते षां हृदो तुष्टो जीवात्मा सर्वभूतहृत्पु ॥ १३ ॥ शांतबुद्धिय जाप्येन च विधानसहितेन च ॥ ध्यानेन
दीपदानेन चातुर्मास्येन तोषितः ॥ १४ ॥ पूजनैः षोडशविधैर्यथाविसोमपापूरे ॥ कर्शयान् भक्तिभावेन ह्यात्मीदे
वान् समागतान् ॥ १५ ॥ प्रहृष्टो भगवान् रुद्रो दृष्ट्वा तेषां शुभां मतिम् ॥ ततः संमन्त्र्य ते देवा वह्निं स्तुत्वा यथार्थतः ॥ १६ ॥
प्रसन्नवदनं च क्रतुः कार्यसाधनतत्परम् ॥ कर्मसाक्षी महातेजाः कृत्वा पारावतं वपुः ॥ १७ ॥ प्रविवेश ततो मध्ये द्रष्टुं
देवं महेश्वरम् ॥ चकार गतिविक्षेपं गुंठनैर्वकुंठनैः ॥ १८ ॥ जुंठनैः स्पर्शयोश्चैव चारुरूपो मुहुर्तंगतिः ॥ तं दृष्ट्वा भगवां
स्तत्र कारणं समबुध्यत ॥ १९ ॥ क्रुद्धो नाम ततस्तस्मिन् समजीवो दृष्टवान् इतम् ॥ वीर्यं वह्निमुखे चैव सोत्पपात गृहाद्बहिः
॥ २० ॥ गते तस्मिन् पतंगे तु पार्वती पिफूल श्रमा ॥ संक्रुद्धा सर्वदेवानां साशशाप महेश्वरी ॥ २१ ॥ यस्मान्ममैव

न्म २

॥स्वजनस्य च ॥७॥ कस्मात्पुरा पुंस कूर्मी श्रिता नाम यतां पुरा॥ एकदा शिवभक्तानां विवा[illegible]दः सुमहानभूत्॥८॥ समं केशवभक्तैश्च
परस्परं जयैषिणः॥ तेन स्तु भगवान् रुद्रः स्वभक्तानां च पश्यताम्॥९॥ एकं विष्णुगरौः ऊर्ध्वेन रूपं महाद्भुतम्॥ तदार्ह
रिहरात्मं च देहार्द्धेन दधार सः॥१०॥ हरश्चैवार्द्धदेहेन विष्णुरर्द्धेन चाभवत्॥ एकं हि विष्णुचिन्हानि हरचिन्हानि चै
कतः॥११॥ एकतो वैनतेयश्च वृषभश्चान्यतोऽभवत्॥ वामतो मेघवर्णाभो देहोऽन्यनिच योपमः॥१२॥ कर्पूरगौरः सव्ये
तु सम[illegible]गायत वै तदा॥ द्वयोरैक्यं समं विश्वं विश्वमैक्यं समवर्तत॥१३॥ विभेदमतयो नष्टाः श्रुतिस्मृत्यर्थवाचकाः॥ पारेवरि ॥१३॥
॥२३॥ नोऽहेतुकाश्च सर्वे क्षयमागमन्॥१४॥ स्वलक्ष्मा गौरी त्यज्य पशुनिर्वाणापद्धतिम्॥ मन्दरे पर्वतश्रेष्ठे साम्भोर्नित्यसं
मे स्तुतो॥१५॥ प्रमथा योगिनश्चैव वर्ततेऽद्यापि निश्चला॥ इष्टि स्थिरं तं केशीनाविश्ववीजमनन्तका॥१६॥ महेश्व
४३ विष्णुसंयुक्ता साक्षात्तापपनाशिनी॥ योगिगेया या समस्ता च समस्ताधारगुणात्मिका॥१७॥ मुमुक्षवोऽपितं ध्यात्वा प्र
पाप्निपरं पदम्॥ चातुर्मास्ये विशेषेण ध्यात्वामर्त्यो हि मानुषः॥१८॥ तन्नो गच्छन्तु येते पंसर्देवः प्राप्नियास्यन्ति॥
इत्युक्त्वा भगवान् तेषां तत्रैवान्तरधीयत॥१९॥

चातुर्मास्ये विशेषेण तत्पूजा महाफ[illegible]ला ॥ अघप्रभृतिपैर्येषे विल्वपत्रैस्तु पूजिता ॥ विघास्यति महेशानि तेषां ज्ञान
मनुत्तमम् ॥ चातुर्मास्येऽधिकफलं विल्वपत्रं वरानने ॥ ३५ ॥ उमामहेश्वरप्रीत्यै दत्तं विधिवदक्षयम् ॥ यथा श्रीस्तु
लक्ष्मीवक्षे तथा विल्वे च पार्वती ॥ ३६ ॥ त्वं मूर्त्या दृश्यते विश्वं सकला भीष्टदायिनी ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण सेविता
सौ महाफला ॥ ३७ ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये इन्द्रादीनां शापप्रदानपैजवनो
पाख्यानं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ पैजवन उवाच ॥ श्रीः कथं तु लक्ष्मीरूपा विल्ववृक्षे च पार्वती ॥ एतच्च वि
स्तरेणार्य मुने तत्त्वं वद प्रभो ॥ १ ॥ गालव उवाच ॥ पुरा देवासुरे युद्धे दानवा बलदर्पिताः ॥ देवान्निर्जग्मुः संग्रामे घोररूपाः
सुरेतराः ॥ २ ॥ देवाश्च भयसंत्रस्ता ब्रह्माणं शरणं ययुः ॥ ते दृष्ट्वा पितरं तत्र ब्रह्मस्पति पुरःसराः ॥ ३ ॥ तस्थुः प्रा
ञ्जलयः सर्वे तानुवाच पितामहः ॥ किमर्थं स्थानं निकरमस्मत्सविधमुपागताः ॥ ४ ॥ कारणं कथ्यतां मा भुवन्हीन्द्रवस
मिश्रिताः ॥ देवा ऊचुः ॥ दैत्यैः पराजिता स्तात संगरेऽद्भुतकारिभिः ॥ ५ ॥ वयं सर्वे पराक्रान्ता अतस्त्वां शरणं गताः ॥
त्राहि तस्मान्देवदेवेश शरणं समुपागतान् ॥ ६ ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान्प्राह ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ मया न शक्यते कर्तुं परा

तस्य ताप त्रयाभावो यैरश्वत्थो नराभवेत् ॥३१॥ दुःस्वप्नं दुष्टचिन्ता च दुष्टज्वरपराभवाः ॥ विलयं नय पापानि पिप्पलं तं हरिप्रिय ॥
॥३२॥ मंत्रेणानेन ये देवाः पूजयिष्यन्ति पिप्पलम् ॥ तत्तेषां धर्मो जायते धाकपकारकः ॥ अश्वत्थो [illegible] ने नापि प्राप्तो स्नानमङ्गले
भवेत् ॥ अनंतं हरति पापानि जन्मादो मरणावधि ॥३४॥ अश्वत्थसेवनं पुण्यं चातुर्मास्ये विशेषतः ॥ सुप्ते देवे यत्नमध्यमास्था
य भगवान् प्रभुः ॥३५॥ जलं पृथ्वी गतं सर्वं पिपिर [illegible] न्ति रसेवने ॥ जले विसृजेल्लले [illegible] विष्णुर्वरतो महान् ॥३६॥ नत्वा
हत्वा गतो विष्णुश्चातुर्मास्येऽघनाशनः ॥ सर्वभूतगतो विष्णुराप्याययति वै जगत् ॥३७॥ तथाश्वत्थगतं विष्णुं यो नमस्ये ॥२७॥
॥२८॥ न नारकी ॥ अश्वत्थं रोपयेद्यस्तु पृथिव्यां प्रयतो नरः ॥ तस्य पापसहस्राणि विलयं यान्ति तत्क्षणात् ॥ अश्व
॥३८॥
त्थः सर्वरक्षाणां पवित्रो मंगलान्वितः ॥ मुक्तिदो रोपितो ध्यातश्चातुर्मास्ये [illegible] धनाश
९६ नः ॥ अश्व [illegible] त्थ वरं सांद्रत्वा ब्रह्महत्या प्रजायते ॥३९॥ निष्कारणं सकृच्छित्वा नरके पच्यते ध्रुवम् ॥ मूले विष्णुः स्थितो
नित्यं [illegible] स्कन्धे केशव एव च ॥४१॥ नारायणस्तु शाखासु पत्रेषु भगवान् हरिः ॥ फलेऽच्युतो न संदेहः सर्वदेवैः

नेऽपि वह्निमुखा देवाः प्रजग्मुर्मन्दराचलम् ॥ तत्र मुक्तेन तेनैव दृष्टिदिव्या नामहेश्वरम् ॥ २० ॥ यथैनं विल्वपत्रस्योन
सींचतुर्थ्याशनाम् ॥ आदित्यो रुद्रनामं च पूर्वं चिन्त्यमजापिनम् ॥ २१ ॥ एते रुद्रा महात्मानः सर्वे देवाः ससंभवाः ॥ एते
षां स्मरणान्नादेव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २२ ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण महापापविनाशनाः ॥ यदा नेत्रं दृष्टं देवादि भुव
नेश्वरम् ॥ २३ ॥ तदा काशीभवानी श्री महादेवान् यथार्चितः ॥ ईश्वरः सर्वभूतानां प्रसादस्य माश्रितः ॥ चातु
र्मास्येऽथ संप्राप्ते सर्वभूतदयाकरः ॥ अध्वरस्थोऽतः स दाते श्रीमन्दारे विशेषतः ॥ २४ ॥ निसमन्त्र [illegible] पतंस [illegible] ता
पं पानि सहस्रधा ॥ दृष्ट्वेन तम्मरतां देवैस्त्रिलोकीश्रोता [illegible] तं नयाकोऽ [illegible] तेषु पूजं एव च ॥ दध्रीनां दे
वस्तस्य पातकं तु विनश्यति ॥ २५ ॥ विष्णवः पूजितो ध्यातः [illegible] पापरोगविनाशाय चातुर्मास्ये विशे
षतः ॥ २६ ॥ अध्वरस्थं पूजितं सितं सर्वभूतसुखावहम् ॥ सर्वमङ्गलरूपं च सर्वपापौघहारिणम् ॥ २७ ॥ ये नराः कीर्तयिष्यन्ति नाम
पञ्चकं पवनात्मजम् ॥ न ते यान्ति यमलोकस्य भयं मार्गे प्रजापते ॥ २८ ॥ ॐ [illegible] नेश्वरं [illegible] पञ्चकारयेत् ॥

महोत्सवः ॥९॥ यस्या मूले हरिर्नित्यं स्कन्धे शंकरः स्वयम् । शाखासु भगवान् रुद्रः पुष्पे ब्रह्मा पितामहः ॥१०॥ पितरः पत्रेषु वसन्ति फलेषु
प्रजापतिस्तथा ॥ गंगापीरवचाथान्तु भज्जायां भगवान् भरः ॥१०॥ ईश्वरस्तु प्रशाखासु सर्वोऽयं हरवल्लभः ॥ हरकर्पूरधवलो
यथा वृक्षस्थितः सदा ॥११॥ तथा ह्ययं श्लक्ष्णरूपः पिप्पलः सोऽपि महाभगः ॥ चिंतितो हि नराणां हि पापसंशोषणाय च ॥१२॥ मनो
रथप्रदानाय जायते नात्र संशयः ॥ गुरुवारे समायाते चातुर्मास्ये तथैव च ॥१३॥ पूजितस्तु नतो यातः सर्वदुःखविनाशकः ॥
॥२४॥ देवद्रुमोऽयं देवबीजं परं यन्मूर्तं ब्रह्म ब्रह्मरूपस्य मागम् ॥ नित्यं सेव्यः अश्वत्थो विशेषात् राजन् चातुर्मास्ये सेवितः पापहा स्यात् ॥१५॥
॥१५॥ ०॥ इति श्री स्कन्दपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये पैजवनोपाख्याने वनाराधनमाहात्म्यकीर्तनं नाम
षोडशोऽध्यायः ॥१६॥ ॐ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ तुलसी रोपिता येन गृहस्थेन महात्मना ॥ न दृष्टस्तेन नरकं प्रजानात्तनाऽत्र
संशयः ॥१॥ तुलस्यादर्शनादेव पापराशिर्निवर्तते ॥ स्पृष्टे तु कथितान्येन तुलसी हरिवल्लभा ॥२॥ विष्णुप्रिया
२५ रं पानं प्राशिता तापापहारिणी ॥ यस्या मूले वसेल्लक्ष्मीः स्कन्धे सागरसंभवा ॥३॥ पत्रेषु सततं श्रीश्च शाखासु कमला

समन्वितः ॥४२॥ चातुर्मास्यविशेषेण यदि स्यात् पूज्यः समुक्तिभाक् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेव्योऽश्वत्थसेवनम् ॥४३॥ यः करोति न
रो भक्त्या पापं यान्ति निर्दिनो भस्मतां वने ॥ स एव विष्णुर्द्रुमएवमूर्त्तो महात्मभिः सेवितपुण्यमूलः ॥४४॥ यस्याश्रयः पा
पसहस्रहन्ता भवेन्नृणां कामदुघो गुणाढ्यः ॥४५॥ ❁ ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहा २४
त्म्ये पैजवनोपाख्याने अश्वत्थमहिमावर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥१५॥ ❁ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ पलाशोहरनृपोत्तमासे
सेव्यते हि द्विजातिभिः ॥ बहुभिश्चोपचारैश्च प्रयत्नात्तस्य सेवनम् ॥१॥ सर्वकामप्रदं प्रोक्तं महापातकनाशनम् ॥ प
लाशपत्रे पालाशं मध्यमं विष्णुस्थापितम् ॥२॥ वामे ब्रह्मा दक्षिणे च रुद्रः श्रीकृष्णतः ॥ पलाशपत्रे यो भुंक्ते
नित्यमेव नरोत्तमः ॥३॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः ॥ चातुर्मास्यविशेषेण रागभोगप्रदं भवेत् ॥४॥
पयसा वाऽथवा दध्ना यो नरश्च विचारेण निःशेषयदि ॥ चातुर्मास्ये स्थितो ये तु तेषां नियमसंपदम् ॥५॥ इष्टपत्रैः पलाशस्य प्रात
रुत्थाय मानवैः ॥ नरकान्नाशुनिर्धूय गम्यते परमं पदम् ॥६॥ पालाशः सर्वदेवानामाधारो धर्मसाधनम् ॥ पत्र
नामन्तु वर्तितानां तत्र पू ज्यो महोत्तमः ॥७॥ यथा पञ्चवटेषु विशेषतः स्थानमेव मध्ये सर्वमयं ब्रह्मा हरो

आलवालांकुरानेभ्यश्च पावितं सकलं कुलम् ॥ यथा श्रीस्तुलसी संस्था नित्यमेव हि वर्द्धते ॥ १६ ॥ तथा तथा गृहस्थस्य कामदा हि प्र
॰भाषते ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वाणप्रस्थो यतिस्तथा ॥ १७ ॥ तथा प्रमुक्तयः सर्वा तुलसीसेवनेरताः ॥ अज्ञुपायादिजायन्तेन
नासां दुःखदो हरिः ॥ १८ ॥ को हरिः सकलं च जगत विभाति नानारसेन परिभावितमूर्त्तिरेव ॥ व्रजाद्विलासभगमत्तोमला
दिव्यवी दुःखादिनाशानकरी सततं स्मृतापि ॥ १९ ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये पैजवनो
पाख्याने तुलसीमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ बिल्वस्य च समाहात्म्यं कथितं ने च धाम ॥२४॥
॥२४॥ ते ॥ न वो देशे न वक्ष्यामि महेन्द्र शृणु तत्त्वतः ॥ १ ॥ विहराश्रममापन्ना देवी गिरिसुता शुभा ॥ ललाटफलके तस्याः स्वेदबिन्दु
रजायत ॥ २ ॥ स भवान् पावनि त्रिष्टो भूतले निपपात च ॥ महातरुस्ततो जातो मन्दरे पर्वतोत्तमे ॥ ३ ॥ ततः प्रोल्लसुता तत्र
रममाणा यथा पावनः ॥ दृष्ट्वा वनगतं वृक्षं विस्मयोत्फुल्ललोचना ॥ ४ ॥ जयां च विजयां चैव पद्मा च कमला तथा
कोऽयं महातरुर्दिव्यो विभाति वनमध्यगः ॥ ५ ॥ इत्युक्ते रुचिराकारो महाहर्षकरो ह्ययम् ॥ जयोवाच ॥ देवि लेदद्य
संभूतो वृक्षोऽयं स्वेदबिन्दुजः ॥ ६ ॥ नामास्य कुरु वै क्षिप्रं पूजितः पापनाशनः

२८

स्वयम् ॥ इन्द्राद्यैश्चापि नित्यं फलेन्द्रीराद्धिसंभवा ॥ ६ ॥ तुलसी शुक्लकाष्ठस्था सा विश्वव्यापिनी ॥ गङ्गा सा पद्मवासा च ल-
चास्तु वे हरिप्रिया ॥ ५ ॥ सर्वरूपा च सर्वेशा परमानन्ददायिनी ॥ तुलसी प्राणजो मर्त्यो यमलोकं न गच्छति ॥ ६ ॥ शिरस्था
तुलसी यस्य न याम्ये ऽभिभूयते ॥ मुखस्था तुलसी यस्य निर्वाणपददायिनी ॥ ७ ॥ हस्तस्था तुलसी यस्य सतापत्रयवर्जितः
तुलसी हृदयस्था च प्राणिनां सर्वकामदा ॥ ८ ॥ स्कन्धस्था तुलसी यस्य स पापैर्न च लिप्यते ॥ कण्ठगा तुलसी यस्य जी-
वन्मुक्तः सदा हि सः ॥ ९ ॥ तुलसीसम्भवं पत्रं सदा वहति यो नरः ॥ मनसा चिन्तितां सिद्धिं सम्प्राप्नोति न संशयः ॥ १० ॥
तुलसीं सर्वकार्यार्थसाधिनीं कृष्णवारिणीम् ॥ यो नरः प्रत्यहं सिंचेन्न स पतति यमालयम् ॥ ११ ॥ या चातुर्मास्ये विशे-
षा वन्दिता पि विमुक्तिदा ॥ नारायणाज्जगत्ताते शत्याच्चागतं तथा ॥ प्राणिनां हृदयाल्लक्ष्मीस्तुलसी वर्तमानाश्रिता ॥ चा-
तुर्मास्ये समायाते तुलसीसेविता ॥ १३ ॥ तेषां पापसहस्राणि तायोलि १२ नित्यं सहस्रधा ॥ गोविन्दस्मरणं नित्यं तुलसी-
वनसेवनम् ॥ १४ ॥ तुलसीसेचनं पुष्पे चातुर्मास्ये विशिष्यते ॥ तुलसीं वर्द्धयेद्यस्तु मानवो यदि श्रद्धया ॥ १५ ॥
यदि

प्रसिद्धां धर्मसंस्थिं नागि...जातमात्र...॥ तोभजन्ति सुपत्रैः श्च पूजां मुनिसन्नाविनाम्॥ यं यं काममयन्ते कामं तं तं स्यां लभन्ते ध्रुव
मू॥ ...॥ महेश्वरी साक्षात् गिरिजा महेश्वरी विग्रह भूपाजन लोहरा ती॥ इत्थं द्विः यमलार मातृतं सनी नमो विल्व
मध्ये वाहका॥ ...॥ इति श्री स्कन्दपुराणे ... माहात्म्ये ... नाम ... विल्वा...
नामाष्टादशोऽध्यायः॥१८॥ श्रीः गालवउवाच॥ ...का काशानाथ ...श्री विरम पुण्यमहा॥ तेऽपि देवानरा श्रेष्ठ मह-
इ प्रामाद्भुताः॥१॥ यत्र स्थं च वदता यां वानुमीदये समायते॥ अपूजयं श्च विधिवद्देव नावे नमः शुभ॥२॥ वा ॥२०॥
॥२१॥ नुमौ स्वेः ध्वसं पूजां दे वो हि हिरात्मकः॥ प्रसन्नतो नु वा वाप मनाप्र...नृप्य क॥३॥ पूजां ... पदे यशाम...
शनपरायणाः॥ मृ रा धं सां श्वा धिकारा नम शांत प्रनचाहता॥४॥ ...तो देवदेवेशा वेकन्नूक्ष्यरोपता॥ गणानां
देवतानां च ब्रह्मादिनिर्मेदं तां...॥ तत॥५॥ नयन्तौ तौ ... वा मूव नुरादिं दमो॥ तेपि दंचानि राबाधाह ध्वि
तौ श्रमेदतः॥६॥ प्रपद्य ... लाभं श्वा धिकारान् विमानगता कोटि भिः॥ गालव उवाच॥ न यान ... पि ने देवा पार्वत्या
मायाविमोहिताः॥७॥ नु भौ तौ विल्वपत्रै श्च पूजां पितामह प्रवरीम्॥ प्रसन्न वदना ... त्वाप्रत्यापत्य पुनः पुनः॥८॥

27

पार्वत्युवाच ॥ यस्मात् त्वोत्पत्तिं भित्वा विनिष्क्रान्तोऽयं महानतः ॥ [illegible] ॥ उत्पन्नश्च समीपे मे तस्मात् बिल्वो भवत्वयम् ॥ अयं परं
ममातापभक्तितः पत्रैः संचयसम् ॥ आहरिष्य[illegible] यो राजा भवित्यैव भूतले ॥ [illegible]ष्यति मे पूजां पत्रैः [illegible]ममां
नितः ॥ ८ ॥ यं यं काममभिध्याये तस्य सिद्धिः प्रजायते ॥ यो ऽत्र बिल्वं च [illegible] मानपि करिष्यति ॥ [illegible] ॥ पुत्र
नार्थी यः विधेये धनहीनं न संशयः ॥ एतानेव प्रधाने पत्रैर्[illegible] नोपदः ॥ [illegible] ॥ तस्य पापसहस्राणि नश्यन्ति
बिल्वपत्रप्रमोपरि पत्राग्रं [illegible] करोति यः [illegible] ॥ [illegible] ॥ नेपाली [illegible] [illegible] ॥ [illegible] ॥
इत्युक्त्वा पार्वती [illegible] जगाम भवनं स्वकम् ॥ सखीभिः सहिता देवी गौरी पितृसमन्विता ॥ १३ ॥ वायुरुवाच ॥
अयं बिल्वतरुः श्रेष्ठः पवित्रः पापनाशनः ॥ तस्य मूले स्थिता देवी गिरिजा नात्र संशयः ॥ १४ ॥ स्कन्धे [illegible]
देवी [illegible] महेश्वरी ॥ पत्रेषु पार्वती देवी फले [illegible] स्मृता ॥ १५ ॥ [illegible] गौरी [illegible] मध्य
पल्लवे ॥ १६ ॥ दुर्गा [illegible] ॥ १७ ॥ [illegible] सर्वेषु [illegible] ॥ प्रातः

देवत्वं प्रस्तुतानां च साध्यानूपेराराशिनी ॥ अनूपा सर्वनूपा त्वं जनसंतानदायिनी ॥ २० ॥ फलवेला महाकाली महालक्ष्मी सरस्वती ॥
ओंकारस्त्वं वषट्कारस्त्वमेव हि सुरेश्वरि ॥ २१ ॥ भूतधात्रि नमस्तेऽस्तु शिवायै च नमोऽस्तु ते ॥ रागिन्यै च विरागिन्यै विकारा
जे नमः शुभे ॥ २२ ॥ एवं स्तुत्वा प्रसन्नाक्षी प्रसन्नेनान्तरात्मना ॥ उवाच परमोदारं मिथ्यारोषप्लुतं वचः ॥ २३ ॥ मद्रूपो ना
न्यथाभावी जनार्दन तवाप्यपमम् ॥ तत्रापि संस्थितस्त्वं हि योगी प्रवर विमुक्तिदः ॥ २४ ॥ कामप्रदश्च भक्तानां चातुर्मास्ये
विशेषतः ॥ निम्नगा गण्डकी नाम प्रसन्ने सो दयिता सुता ॥ २५ ॥ यामसा सारसंभूता पुण्यपरा तु महाजला ॥ नद्याः सुवि
॥२५॥ मले नीरे नववासो ॥ भविष्यति ॥ २६ ॥ चतुर्विंशतिभेदेन पुराणाग्ने निरीक्षितः ॥ कण्वे जातो जनार्दन चैत्र शालग्रामः प्रकी ॥२८॥
र्तितः ॥ २७ ॥ वर्तुलश्च जसः पिप्यः श्रियायुक्तो भविष्यति ॥ सर्वसामर्थ्यसंयुक्तो योगिनामपि मोक्षदः ॥ २८ ॥
ये लोकाः शालग्रामं विष्णुं पूजयिष्यन्ति मानवाः ॥ ते यान्ति विजितात्मानो हिमकानां संप्रपञ्चसि ॥ २९ ॥ शिलाग
तं च देवेशं तुलस्याः सन्निधौ पराः ॥ पूजयिष्यन्ति मनुजास्ते यान्ति मुक्तिं न दूरतः ॥ ३० ॥ शिलाख्यं च यः
तत्र विष्णुं प्राप्नोति मागतम् ॥ सुचक्राङ्कित सर्वाङ्ग नमस्ते समालयम् ॥ ३१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ २०२

साप्रोवाच ततो देवान् विश्वमातानुसंस्तुता ॥ मम शापो वृथा नैव भविष्यति सुरोत्तमाः ॥ ९ ॥ तथापि कृतपापानां मोरवा
णिकपांचवः ॥ स्वर्गे हि ब्रह्मणा नैव भविष्यथ सुरोत्तमाः ॥ १० ॥ मर्त्यलोकं संप्राप्य प्रतिमाश्च सर्वशः ॥ सर्वदेवा
श्च वरदाः लोकानां प्रभविष्यथ ॥ ११ ॥ पाशिराग्महेशा विहिता ये कुमाराः कुमारिकाः ॥ तेषां तेषां प्रजार्थे चैव भ
विष्यथ न संशयः ॥ १२ ॥ इत्युक्ता सा भगवती देवतानां वरप्रदा ॥ विष्णुं महेश्वरं चैव प्रोवाच कुपिता भृशम् ॥ १३ ॥
देवास्तस्या भयाल्लब्धा मर्त्येषु प्रतिमां गताः ॥ भक्तानां मानसं भावं पूरयन्तु सुसंस्थिताः ॥ १४ ॥ तस्माद्विष्णो महेश्वरा
न त्वयापि न निषेधितः ॥ तस्मात्त्वमपि पाषाणो भविष्यसि न संशयः ॥ १५ ॥ हरोप्यश्ममयं रूपं प्राप्स्यते पपिकाहितम् ॥
लिंगाकारं विप्रशापान्ममदुःखमवाप्स्यति ॥ १६ ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान् विष्णुः पार्वतीमनुकूलयन् ॥ उवाच प्रणतो भूत्वा
हरभार्यां महेश्वरीम् ॥ १७ ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ महाव्रते महादेवि महादेवप्रिया सदा ॥ त्वं हि सत्त्वरजस्तथा च तामसी
शक्तिरुत्तमा ॥ १८ ॥ मात्रात्रयसमोपेता गुणत्रयविभाविनी ॥ मायादीनां जनित्री त्वं विष्णुव्यापकरूपिणी ॥ १९ ॥

कारकाः॥ तिलोदकेन स्नानां सेचनं सर्वकामदम्॥८॥ तीरस्थाः तीरयुक्ते जोषैः सिताः शुभप्रदाः॥ चतुष्टयं च स्नानानां म
हीकं पूर्वनामसु॥९॥ चातुर्मास्ये विशेषेण सर्वकामफलप्रदम्॥ प्रलानुयट मासित्यप्राप्ति नां सर्वप्रदः॥१०॥ सावि
त्रीजलमा [illegible] स्यास्य पवित्रं भवेनमूषणाम्॥ तुष्ट्ये देवे विशेषेण तिलस्नानं महाफला॥११॥ तिलाः पवित्रमतुलं नि
॥२९॥ त्याधर्मार्थसाधकाः॥ तिलानामेव प्रदाभक्ष्ये च तिलाः पापापहारिणः॥१२॥ तिला॥ विशेषफलदा तिलाः॥ चातुर्विन ॥२९॥
शनाः॥ तिलाः सर्वक्रतुरपशुप्रथमं समुद्भवाः॥१३॥ नतिला धान्यमित्याहुर्देवधान्यमिति [illegible] तम्॥ तस्मात्स
र्वेषु दानेषु तिलदानं महोत्तमम्॥१४॥ कनकेन कृतायेन तिलादानां सुप्रदज्ज॥ ब्रह्महत्यादिपापानां विनाशस्तेन चे
कृतः॥१५॥ सावित्री च तिलाः प्रोक्ताः सर्वकार्यार्थसाधकाः॥ तिलैस्तु तर्पणं शं कुर्याच्चातुर्मास्ये विशेषतः॥१६॥ तिला
२७ नां दर्शनं पुण्यं स्पर्शनं सेवनं तथा॥ हवनं भक्षणं चैव शरीरे धारणं तथा॥१७॥ सर्वपातिलयज्ञो पंचदर्शनीरक्ष
पापहा॥ चातुर्मास्ये विशेषेणासेवितः सर्वसौख्यदः॥१८॥ महेन्द्रोपवमास्थाय हित्वितो [illegible] हितेरतः॥ पञ्चस्व सेवनं

इति ते कथितं सर्वं शालग्रामैककारणम् ॥ यथा स भगवान् विष्णुः पाषाणत्वमुपागतः ॥ ३२ ॥ गोविन्दोपि महाशापं लब्ध्वा [illegible]स्य
भवनं गतः ॥ पार्वती च महेशानं कुपिता प्रणाममथाब्रवीत् ॥ ३३ ॥ एवं स एव भगवान् भगमूर्त भव्यभूतादिकृत् सकलसंस्थितिना
शनांकः ॥ सोपि श्रीपार्वतीसहितो गिरिशापध्यासार्द्धं चतुर्षु चन्द्रमेषु निवासमाप ॥ ३४ ॥ ॐ ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्र
ह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये पैजवनोपाख्याने विष्णुशापो नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ एकदा पप्रच्छ मतिद्धिं यत्नेन राजा वृद्धं नृपिराः ॥ चातुर्मास्ये समायाते सर्वे देवाः निवासिनः ॥ १ ॥ भगवन् के सुरास्तेषु केषु
केषु निवासिनः ॥ एतद्विस्तरतो ब्रूहि मम आत्मने कास्यपा ॥ २ ॥ गालव उवाच ॥ अग्निस्तं जलमित्याहुश्चातुर्मास्ये तदिन्द्रस
लोकसं विधृतं देवैः पिबन्ति द्रुमदेवताः ॥ ३ ॥ तत्स्थपानान्महात्म्यं प्रजायते नात्र संशयः ॥ बलं तेजश्च कान्तिश्च
सौष्ठवं च भुविक्रमः ॥ ४ ॥ गुणा एते प्रजायन्ते पानात्कुंभसंभवात् ॥ नित्यमग्निस्थपानेन बलं त्वं च प्रजापते
॥ ५ ॥ भोजनं तत्प्रवर्धते नित्यमेव न संशयः ॥ तस्माच्चातुर्मासे तु पिबन्ति जलमिच्छया हि ॥ ६ ॥ पंचराष्ट्राः पितरो देवाः
साधिता नाहि न कास्यपा ॥ एतेषां सेवनं ओ हं सर्वमासेषु सर्वदा ॥ ७ ॥ चातुर्मास्ये [illegible] विशेषे [illegible] राजते विनताः सेव्य

बदरी शाकमधे न च ॥ यत्फलं जायते नृणां जंबुकाद्द्विजभोजनात् ॥३१॥ तस्मिन् ... दिनैरेकभक्ते कार्येण तेन ... ते दा॥
बहुना च किमुक्तेन जंबूवृक्षप्रपूजनात् ॥३२॥ पुत्रपौत्रधनैः पुंसो जायते नात्र संशयः॥ जंबूमेवैः परिवृता विद्युन्नाशो मह
वचा॥३३॥ वसुभिः स्वीकृता नित्यं प्रियाऽश्वत्थ महानगः॥ आदित्ये तु जपा रुद्रो लोध्रश्विभ्यां मदनस्तथा॥३४॥ विश्वे
भिः स्वच्मधूकश्च गुग्गुलुः पितृनाशने॥ सूर्ये गार्कः पवित्रश्चासौ मनाधात्रिपञ्चकः॥३५॥ खदिरो भूमिपुत्रेणाश्व भ॰ ८
 पामार्गो ... बुधेन॥ अश्वत्थो गुरुणा चैव शुक्रेणाविदुरस्तथा॥३६॥ शमी शनैश्चरेणापि स्वीकृता शूद्र ... जाति
भिः॥ पद्मराज्ञ्योक्ता दूर्वा पितृणां तु परोचिता॥३७॥ विष्णोश्चैव प्रिया नित्यं चातुर्मास्ये विशेषतः॥ किन्तु नास्ति कर्ता
धर्मो पार्थिके पास्महप्रभाः॥३८॥ विनायकेन धुनं कर्म संपूर्णं नैव जायते॥ पाद्मे ... नां पदवि ... नंगस्ता नं च मंगलं॥
॥३९॥ मुमूर्षूणां मोक्षहेतुर्गो धरासंस्थो महाद्रुमः॥ अस्मिन् पुंसां निसतते भक्तेन विभुषिताः सदा॥४०॥ मूलेन मध्येन
पार्श्वे च पक्ष्ये नामापि ते प्रियदम्॥ अन्येपि देवाः संतानं ... सर्वमहाद्रुमाः॥४१॥ प्रवर्तते तु मासे ... चातुर्मास्य

ययो

प्राप्य दर्शनं स्पर्शनं तथा ॥१९॥ पवै स्तुतस्ततो कुर्यात् देवानां दर्शमन्ययम् ॥ प्रजानां पतयः सर्वे चूतवृक्षमुपाश्रिताः ॥२०॥
गंधर्वाम्लपं वृक्षमगरुं गणनायकः ॥ समुद्रा वेतसं वृक्षं पन्नाग पुन्नागमेव च ॥२१॥ नागवृक्षं तथा नागाः सिद्धाः कंको
लकं द्रुमम् ॥ गुह्यकाः पनसं चैव किन्नराः महिचाः स्मृताः ॥२२॥ षष्ठीमश्वत्थं समाश्रित्य कंपयो ऽभूत्पुर स्थिताः ॥
स्कांजनं महावृक्षं वन्हिरुपाश्रित्य तिष्ठति ॥२३॥ यमो विभीतकं चैव वटवृक्षं ने नाधिपः ॥ पतुरगाः खर्जूरीवृक्षं पूग
वृक्षं च मारुतः ॥२४॥ धनदो बोलकं वृक्षं दाक्षवदरीद्रुमम् ॥ सप्तर्षीणां महतां जावकृष्णश्यामेर वैतः ॥२५॥ जंबूमघैःपरिवृ
तः कृष्णवर्मो ऽधनाशनः ॥ कृष्णस्य सह शोबुसी स्नेनजंबू नेमोलमः ॥२६॥ तस्मै लेवी सुदेवस्तु प्रीतो भवति दानतः ॥ जंबूवृक्षं
समाश्रित्य कुर्वीत द्विजभोजनम् ॥२७॥ तेषां प्रीतो हरिर्दद्यात् पुरुषार्थचतुष्टयम् ॥ चातुर्मास्ये समायाते सुप्ते देवे जना
र्दने ॥२८॥ ब्राह्मणान् भोजयेयस्तु सपत्नीकान् शुचिस्थितः ॥ तेन नारायणस्तुष्टो भवेत् लक्ष्मीसहायवान् ॥२९॥
लक्ष्मी नारायण प्रीत्यै वस्त्रालंकरणैः शुभैः ॥ परिधाप्य सपत्नीकान् कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥३०॥ यद्वात्रिंशत् ये नैव

प्रसादितागताशाप्राप्यन्क्रोपान् तु स्तुभ्यं तेजसा ॥२॥ कथं स भगवान् इन्द्रो भार्या शापमवापह। वैकृतं नृपमाश्रित्यप्रनाद्यं
यक्षःश्रितः ॥४॥ गालव उवाच ॥ देवान् नृपाद्या हृष्पानि कृत्वा दैत्या महाभयान् ॥ मनुष्यलोके सकले प्रतिमासु च संस्थि
॥३१॥ ताः ॥३॥ तेषामपि प्रसन्नानामनुग्रहं समुपाकरोत् ॥ विष्णुस्तु ना महाभागा विप्रवमाना ऽ धुना पि ते ॥४॥ ते चांधना ॥३१॥
वेपार्वत्याः शापभीरयापं त्रैतः ॥ तं नित्यमेवानुनयन्नूचे प्रीवाच शंकरम् ॥५॥ रते देव्याः विश्वपूज्या दिव्यस्वरूप
परप्रदा ॥ मत्प्रसादाद् विष्णा निर्मान्केन तश्चौ षिताने रे: ॥६॥ वामतेमम कोमेदं कांतं साधु विनिन्दितम् ॥ तेषां विवाह
३१ जसि च प्रत्यक्षतः सर्वसान्निके: ॥७॥ पत्न्यप्रमहजानां च गमनं चकैरायिरााम् ॥ मंदिरेश्च चतुरा: हृसो देवता
श्चापि वन्स्मा: ॥८॥ चतुर्दिक्ष्वंगासंयुता कौ देवप्रान्तरा संयुता: ॥ एतेषामग्रजो दिव्यं कृत्वा त्वं जनसंसदि
॥९॥ मम दासत्वमापन्नो ममिपार्श्वे धकृपा: ॥ गेहे वा गपुनसन्मार्गो प्रवर्तन्ते जनेषु वै ॥१०॥ निर्वास: सर्वतो
वेषप्रच्छन्न: शूपनेना ॥ क्षेत्रे या पिपिपताक्षाग्नः प्राप्यापि गञ्जः स्वयम् ॥११॥ तत्रिवैश्लागःशाख्यो भाष्ये पाचपतिस्तथा ॥

नसंशयः॥ चातुर्मास्ये देवपत्न्यः सर्वा वृक्षीः समाश्रिताः॥ ४२॥ प्रयच्छन्ति नराणां कामान् वांछितान् सेविता अपि॥ तस्मा
त्सर्वात्मभावेन पिप्पलोऽपि न सेवितः॥ ४३॥ सेविताः सफलाः वृक्षाः चातुर्मास्ये विशेषतः॥ तुलसी सेविता येन सर्व
वृक्षास्तु सेविताः॥ ४४॥ आप्यायितं जगत्सर्वं माब्रह्म लौंव सेवितम्॥ चातुर्मास्ये गृहस्थेन वानप्रस्थेन वा पुनः
॥ ४५॥ ब्रह्मचारी यतीनां च सेविता मोक्षदायिनी॥ एतेषां सर्ववृक्षाणां छेदनं नैव कारयेत्॥ ४६॥ चातुर्मास्ये विशे
षाद्विना यज्ञादिकारणम्॥ एतदुक्तं मया येषां यत्न्यक्षोऽहमिहत्वया॥ ४७॥ यथा वृक्षत्वमापन्ना देवाः सर्वे
ऽपि शूद्रज॥ ४८॥ अश्वत्थमेकं पिचुमन्दमेकं न्यग्रोधमेकं दश तिन्तिणीश्च। कपित्थबिल्वामलकीत्रयं
च एतान् वृक्षान् नरकं न पश्येत्॥ ४९॥ सर्वदेवा विश्वरूपे शेषाश्च कुसुमाधाराः॥ कुसुमं च यामृकाश्च पु
स्मिन्नदेवे सेविते विश्वपूज्ये सर्वेऽत्र पूजा पत्ते विश्वमेतत्॥ ५०॥ ॐ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मा
स्यमाहात्म्ये वृक्षमाहात्म्यकथनं नाम विंशोऽध्यायः॥ २०॥ ब्रह्मोवाच॥ पार्वती कुपिता देवी कथं देवेन शूलिना॥

ईं तु मन्दि महेश्वरः ॥२५॥ प्रसन्नलोचनां ज्ञात्वा किंचिन्माहेश्वरस्ततः ॥ कोपेन कलुषं वक्त्रं पूर्णचंद्रसमप्रभम् ॥२६॥ कस्मात्त्वं कु
रुषे देवि पूर्णामेवं वचो नते ॥ सर्वभूतदया कार्या मया नाहि [illegible] हितेच्छया ॥२७॥ वधपीडे [illegible] पिमत्सार्थेन कार्य्यपरपीडनम् ॥ जग
त्सर्वं मया प्राप्तेन वासिवर [illegible] ॥२८॥ जगत्सृष्ट्या त्वमेवैका सर्वभूतधरा नत्वे ॥ मयायाहि कातं [illegible] कमे ये पंरे च हितायवै ॥ त
थाप्येवं भविष्यति न संशयः ॥ अथवा मम सर्वेभ्यः प्राणोप्योपि गरीयसी ॥३०॥ यदिच्छसि तथा कुर्य्यां तथा तव मनोरथान् ॥ प्रसन्न
वदना भूत्वा कथयस्व वरानने ॥३१॥ [illegible] भगवती उवाच [illegible] महेश्वरम् ॥ चातुर्मास्ये च संप्राप्ते महाव्रतधरो यदि ॥३२॥ देवतानां
॥३३॥ चमर्त्यानां नाश्रवं नत्वे यदि ॥ पापिनां [illegible] महेश्वर ॥३३॥ [illegible] ॥ शाप ॥३३॥
स्यात्र महं कुर्य्यां प्रसन्नवदना सती ॥३४॥ नान्यथा मम वचनं [illegible] विप्रवास मनुगच्छति ॥ [illegible] भगवां [illegible] स्तु [illegible] ति
मनुवाचनाम ॥३५॥ सा पृष्टा भगवती शापस्यानुग्रहे [illegible] हता ॥ इदं पुण्यं [illegible] मनुजः [illegible]
32 प्राप्नुयात् [illegible] ॥ तस्याक्षय्यं जीवितं सर्वेषि [illegible] सत्यात्त [illegible] प्रयान्ति ॥३७॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनार
दसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये पार्वतीतपो नामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥ ब्रह्मोवाच ॥ इदमाश्चर्य्यरूपं मया [illegible] भाति

उन्मार्गगामिनं श्रेष्ठमपि वेदान्तपारगम् ॥ १२ ॥ नीचैरपि प्रशास्येत श्रुतिराहननाननी । सन्मार्गस्य सर्वत्र पूज्यते नापथः क्वचित्
॥ १३ ॥ येन स्वकुलजो धर्मस्त्यक्तः स पतितो भवेत् ॥ स्तेनश्च नरकं प्राप्य दुःखभोगे साभुज्यते । १४ । धर्मं त्यजति नास्तिक्या
तिभेदमुपागतः ॥ स निग्राह्यः सर्वज्ञैर्मनुधर्मपरायणैः ॥ १५ ॥ कुलधर्मान् जातिधर्मान् देशधर्मान् महेश्वर । ये त्यज
न्ति जना ये स्वयं कुलस्य पतिता हि ते । १६ । अग्नित्यागो व्रतत्यागो वचनत्याग एव च । धर्मत्यागो नैव कार्यः कुर्वन् पतित
एव हि ॥ १७ ॥ न पिता न च ते माता न भ्राता स्वजनोऽपि च ॥ पतितेन तव वार्त्ता च भस्म भस्मत्वमदन् विषम् । १८ । अस्थिमालावि
नाभस्म जटाधारी कुचेलवान् ॥ चपलो मुक्तकेशश्च स्प्रष्टुं नार्हसि मां गतः ॥ १९ ॥ अक्रन्दन् यो व्रती भिक्षुर्दुष्टात्मा कपटी स
दा ॥ नार्हसि त्वं मम गुरुः संभाषयितुमीश्वरः ॥ २० ॥ एवमुक्त्वा ततो देवी बाष्पव्याकुललोचना ॥ महादुःखयुता आसीद्दे
शेऽनुनयत्यपि ॥ पुनरेव प्रकुपिता हरं प्रोवाच भामिनी ॥ न वा जीवं न हृदयं फणिनं वेभि नित्यदा । २२ । अहल्मौ त्व
मुरे उक्तं तन्म... बाप्रतिभाति मे ॥ यस्मान्मयि महद्दुःखं भावरूपं ...न त्वया । २३ । प्रालेयाचलपुत्री तापस्मा भूले
रोषत्वं हनिष्यति ॥ एवमुक्ता भगवती पुनराह न किंचन ॥ २४ ॥ ईश्वरः प्रसन्नवदनामुपचारैरथाकरोत् ॥ ध्याने नैमित्तिमपेक्षे

॥ ३३ ॥

नारदो रैवतो व्यासः शुकद्वैपायनादयः ॥ अंगिराश्च मरीचिश्च कर्दमश्च प्रजापतिः ॥ १५ ॥ कश्यपो गोतमश्चात्रिर्वसिष्ठोऽथ भृगुरेव च ॥ जमदग्निस्त
थोलंकोरामो भार्गवश्च ॥ १६ ॥ अगस्त्यश्च पुलोमा च पुलस्त्यः पुलहस्तथा ॥ प्रचेताश्च क्रतुश्चैव व्रतयो वान्ये महर्षयः ॥ १७ ॥ सिद्धा यक्षाः
पिशाचाश्चाप्सरोगणाश्चारणाः सह ॥ आदित्या गुह्यकाश्चैव साध्याश्च वसवोऽश्विनौ ॥ १८ ॥ ते सर्वे तत्र इन्द्राद्या ब्रह्मविष्णुपुरोगमाः ॥ समा
जग्मुर्महेशस्य सन्त्यदर्शनलालसाः ॥ १९ ॥ ततो गणा नन्दिमुखा रत्नानि प्रददुस्तथा ॥ भूषा यानि च वासांसि मुन्यादिभ्यो यथाक्रमम् ॥ २० ॥
नतो वा प्रसह लेभुर्वाहिने शुभसमं तनः ॥ सर्वैर्जय प्रति चैवोक्तो भगवान् श्रुतमादिशन् ॥ २१ ॥ भवानी हृष्टहृदया महादेवमवलोकयत् ॥ जया च
विजया चैव जयन्ती मंगला तथा ॥ २२ ॥ चतुष्पथस्य मध्ये गिरिराजसुतानना ॥ तस्याः सान्निध्ययोगेन जगन्मातिगुणोत्तरम् ॥ २३ ॥ य
स्याः धात्रीजाः शोभाः वर्णितुं नैव शक्यते ॥ इह प्रोपिंगलाक्षो … र्नानावक्त्रा गिरीशिनः ॥ २४ ॥ पिशाचा भूतसंघैश्च ततः परम
श्रीमनः ॥ स्वर्णवेत्रधरो नन्दी बभौ कपिमुखोऽग्रतः ॥ २५ ॥ विद्याधराश्च गन्धर्वाः किन्नराः सेनापदस्तथा ॥ चित्रन्यस्ता इव मुनीन
नागा मुनीश्वराः ॥ २६ ॥ श्रीरागप्रमुखा रागास्तस्य पुत्रा महौजसः ॥ अमूर्ता मूर्तिमन्तो वै पुत्रा हरदेहसमुद्भवाः ॥ २७ ॥ इत्येकस्वच्छ स
इत्याद्याः सर्वासां च पितामहः ॥ ताभिः सहैव ते रागा नीलावस्त्रधरास्तथा ॥ २८ ॥ प्रादुर्बभूवुः सहसा चिन्तितास्तेन शंभुना ॥ तेषां ना
मानि तेन च … त्वं महाधन ॥ २९ ॥ श्रीरागः प्रथमः पुत्र ईश्वरस्य विमोहनः ॥ श्रीसंतापके … प्र

॥ ३३ ॥

३३

ब्रं मम १

पचत्तश्च ॥ प । पूर्णिमास्यान् महाश्वेषी वदन्त तत्र सुव्रत ॥१॥ तस्यापि भाग्ये नमस्तुयैये मि कुहं गतः ॥ नतत्स्यैतन्मुखांभोजांच्युतनाथ्यामृतं
पिवनः ॥ २ ॥ पिवन् गौरी कथाख्यानं विशेष गुणपूरितम् ॥ कथं मे शङ्करेणत्वं चकार सुसंवृतः ॥३॥ चातुर्मास्य कथं जातं
किं नाम संव्रतमुच्यते ॥ अनुग्रहं कृतवती सा कथं को समनुग्रहः ॥४॥ एतन्निश्चरतो ब्रूहि पृच्छतो मे द्विजोत्तम ॥ भगवान् पूज्यते
लोके मम मानुग्रह कारकः ॥५॥ प्रसन्नवदनो भूत्वा स्वस्थः कथय सुव्रत ॥ गालव प्रचोदितेच्छु त्वा प्रनराह महर्षिवान् ॥६॥ गाल
वउवाच ॥ इतिहासमिमं प्रयाप्य कथयामि तवानघ ॥ शृणुष्वावहितो भूत्वा यत्नापुत फलप्रदम् ॥७॥ चातुर्मास्ये प्रसङ्गं प्राप्य हरो
भक्तिसमन्वितः ॥ भक्तचर्यव्रतपरः प्रहृष्ट वदनोऽभूत् ॥८॥ देवतानां च सङ्कल्पं महर्षीणां चकार ह ॥ समागत्य ततो
देवा मन्दराचलमास्थिताः ॥९॥ प्रतास्यते महेशानं तस्थुः प्राञ्जलयोऽमराः ॥ नानुवाच सुरान् सर्वान् हरो हृष्टः समागता
न् ॥१०॥ पार्वत्याभिहितं प्राह कस्मिन्काल्यां लेरस्मिति ॥ मयाभिप्रतेऽभिनये यत्र साहाय्य कारिताः ॥११॥ भवंति निःपुरोगाश्च
चातुर्मास्ये समागते ॥ तेन यो ग्रहणं संहृष्टा नमस्कृत्य च आलिनम् ॥१२॥ लक्षं स्थे तेन माजन्तु विमानैः सूर्यसन्निभैः ॥ तथा था
ऽन्युत्लप्नसे चतुर्दश्यां महेश्वरः ॥१३॥ प्रननर्त मिनुमोर्मे भाःवा मीतो ऽऽवराय च ॥ मन्दरे पर्वतश्रेष्ठे नन्तजेन्मुमहर्षयः ॥१४॥ ॥

हनोपेतास्वभर्तृ स्वहिताः स्थिताः ॥ ब्रह्मा मृदंगवाद्येन तोषयामास शंकरम् ॥४६॥ चतुरस्वरवाद्येन तुम्बाघं चाकरोत्तु नः ॥ तालकिंशां महे
शानृत्यं शामास केशवः ॥४७॥ वायव स्तत्रवाद्यं च चक्रुः सुस्वरमोजसा ॥ महेन्द्रो वंशवाद्यं च सुभगं सुस्वरं बहु ॥४८॥ वह्निः शृङ्गर
वे चक्रे परां वं चैव पावने ॥ उपांगवादनं चक्रे सोमः सूर्यसमन्ततः ॥४९॥ घंटानां वादनं चक्रे गणा... प्रातः सहस्रशः ॥ मुनीश्वरास्त
थो देवाः पार्वतीसहितास्तथा ॥५०॥ स्वस्विभद्रास नेत्रे ते तुष्टुविष्णुं यशोकरं ॥ दंकानां वादनं चक्रे वैनवः समहोरगाः ॥
॥५१॥ भेरी ध्वनिं तत्यासाध्याश्चाप्यन्ये सुरोत्तमाः ॥ भूरभूरी गोमुखादी निःस्वान ध्वान वकर्णे हो तत्र वे ॥५२॥ तंत्रीलयसमायु ॥३४॥
॥३५॥ क्तागंधर्वा मधुरस्वराः ॥ सुपर्णश्शृंगनादं च चक्रुः सिद्धाः समन्ततः ॥५३॥ ततस्तु भगवानासीन्महानटवे पुधरः ॥ मुकुटः पंच
शीर्षैस्तु पल्लगैरुपशोभितः ॥५४॥ जटाधिमुच्यसकला भवभूतो भूषितविग्रहः ॥ वासुभिर्दशभिर्युक्तो हारके यूरसंयुतः ॥५५॥ लैलो
क्य व्यापकं रूपं सूर्यकोटि समप्रभम् ॥ कृत्वा नननृते भगवान्भोसुरं सम्महानगे ॥५६॥ ततं वीणादिकं वाद्यं कांस्यतालादिकं घनं
॥ वंशादिकं तु वादित्रं शोमरादि च नानकम् ॥५७॥ चतुर्विधं ततो वाद्यं तुमुलं समजायत ॥ नानानां परहादीनां हस्तकानीत घेववा ॥
॥५८॥ मानानां चैवगानानां प्रत्यक्तं रूपमाचभौ ॥ तुकंठं तुल्यं तुम्बुकं तुआंभीरं महास्वनम् ॥५९॥ विश्वावसुर्नारदश्च तुंबरश्चेव गायकाः ॥
जगुर्गंधर्वपतयः कराश्च मधुरस्वराः ॥६०॥ ग्रामत्रयसमोपेतं स्वरसप्तकसंयुतम् ॥

दायकः ॥ ३० ॥ तन्मध्याद्भैरवो माहेशात्समुद्भूतो गणोत्तमः ॥ द्वितीये ऽथ वसन्तो ऽभूत्कण्ठदेशान्महाप्रभाः ॥ ३१ ॥ महदंकस्थभूतानां चक्राद्वैर
विशुद्धतः ॥ पंचमस्तु ततो ऽभूत्तु तो विश्वविभूषणाः ॥ ३२ ॥ मेहस्वरहृदे जातः चक्रं चैव अनाहतम् ॥ नासादेशात्समुद्भूतो भैरवो
भैरवः स्वयम् ॥ ३३ ॥ मणिपूरकनामेदं चक्रं तद्धि विमुक्तिदम् ॥ पंचास्यवदनश्चावेश्मा श्रेकानाम महेश्वरात् ॥ ३४ ॥ रागाणां द्वादश
तथानन्तत्वाद्यौत थेवच ॥ स्वाधिष्ठानसमुद्भूता जगद्बीजसमन्विताः ॥ ३५ ॥ ततो नट्टश्च मायान्तिन ततो रेतः प्रवर्त्तते ॥ रेतसस्तु
जगत्सृष्टं नदी राजन नेन्द्रियम् ॥ ३६ ॥ आधार चमस्तन् षष्ठो नट्टो नारायणो ऽभवत् ॥ महेशवदनः भाःपुत्रो नीलो विष्णुपराक्रमः ॥
३७ ॥ एते मूर्तिधरा रागा जाता भार्याः सहाग्निनः ॥ भार्यास्तेषां समुद्भूता गिरिराजात्पिनाकिनः ॥ ३८ ॥ षट्त्रिंशत्परिमाणा ननतना
त्तनिशामय ॥ गौरी कोलाहली धीरा द्राविडी मालकौशिकी ॥ ३९ ॥ षष्ठी स्याद्देवगान्धारी श्रीरागस्य प्रियाः स्मृताः ॥ श्रीदेवा
कौशिकी चैव तथा चक्रमंजरी ॥ ४० ॥ गड्डगिरी देवशाखा रामगिरी वसन्तजा ॥ त्रिगुणा स्तम्भतीर्थी च आहिरी कुंकुमा तथा
वैराटी सामवेरी च षडेता भार्याः पंचमे [illegible] मताः ॥ भैरवी गुर्जरी चैव भाषा वेलागुली तथा ॥ ४१ ॥ कर्णाटकी रक्तहंसा षडेता भार्या
भैरवानुगाः ॥ बंगाली मधुरा चैव कामोदा चाभिनाविका ॥ ४२ ॥ देवगिरी च देवाली मेघरागस्यानुगाः ॥ तोडी मोटकी चैव नर
ड्डी त येव च ॥ ४३ ॥ मल्हारी सिन्धुमल्हारी नट्टनारायणानुगाः ॥ एता हि गिरिशं ज्ञात्वा नलामहे प्रोचमहेश्वरीम् ॥ ४४ ॥ स्वमूर्त्तिना

त्वोऽस्तु नमस्तेऽप्रहृष्यमते ॥७७॥ सद्योजाताय नस्तुभ्यं न्यो वामदेवाय ते नमः ॥ ईशानाय नमस्तुभ्यं पंचास्याय कपालिने ॥७८॥ विरूपाक्षाय भग्ग-
य भगनेत्रनिपातिने ॥ पूषदन्तनिपाताय महायज्ञनिपातिने ॥७९॥ मृगव्याधाय धर्माय कालयन्त्राय चक्रिणे ॥ महापुरुषपूज्या-
य गणानां पतये नमः ॥८०॥ गंगाधराय मृडिने भवानीप्रियकारिणे ॥ जगदानन्ददात्रे च ब्रह्मरूपाय ते नमः ॥८१॥ कृशानीऽकताप
गृणिने सूक्ष्माय गुरवे पिच ॥ नमो महत्स्वरूपाय भस्मनाशंककारिणे ॥८२॥ वैराग्यरूपिणे नित्यं योगाचार्याय ते नमः ॥ मयो-
क्तमप्रियं देव क्षमस्व स्मरसंहारकारक ॥८३॥ क्षन्तुमर्हसि विश्वेश मदीयं सांप्रतं प्रभो ॥ शापानुग्रहयोश्चैव कारणं त्वं न संशयः ॥८४॥ ॥३५॥
॥३५॥ ममापराधजो मन्युर्न कार्यो भवतानघ ॥ एवं प्रसादितः शंभुर्हृष्टात्मा त्रिदशैः सह ॥८५॥ तोषितो व्रतपरानन्दनिर्भरः प्राह तामुमाम् ॥
यश्च मां मत्स्तुतिं भक्त्या पठिष्यति त्वयोदिताम् ॥८६॥ तस्य चैव वियोगश्च न भविष्यति पार्वति ॥ जन्मत्रयधनैः पुत्रैः सर्वव्याधिविवर्जि-
तः ॥८७॥ इहैव विविधान् भोगानन्ते यास्यति मत्पुरम् ॥ इत्युक्ता तां महेशोऽपि स्वमंकं प्रत्यरोपयत ॥८८॥ देवी स्ववामभागं सा प्रतिजग्राह
35 पार्वती ॥ अर्धं कपालहस्तं च ग्रीवाहिगरलान्वितम् ॥८९॥ उरस्थमाला हारं च सितगौरं समन्ततः ॥ अर्धनारीश्वरं जनकं जटाभिर्भू-
षितं शिरः ॥९०॥ सितद्युति कलाखण्डरत्नभासावभासितम् ॥ स्वर्णाभरणसंयुक्तमिकृतो भुजगांगदम् ॥९१॥ एकेन कृति

५ यं भृगूत्तमः साक्ष्यं नन्त्रगे मम वर्त्तिन ॥६१॥ पर्वतोपि महानादं दृष्ट्वा पादतलाहतः ॥ धर्मीभिर्भ्रमयं तत्र मही सवनकाननान् ॥६२॥ हंसाश्वो
श्चतुरासीति मसस्तज्ञोत्तराप्सिवः ॥ लेलोप्फेल्लफस्विदास्तु मागधवन्दिनः ॥६३॥ महेशाद्यदयाज्ञा गागंधर्वा विप्रवकाप्सिनः ॥ तिष्णो देव
देवस्य सुरंगाप्य यस्त्रुताः ॥६४॥ प्रेमका साम्मयो यां च चक्रु राप्स्वया मोजसा ॥ किन्नराः पुष्पवर्षा पि दासन्ज्ञः स्वेगुरौहि ॥६५॥ एवं
चतुर्षु मासेषु यदा नन्त्यमजायत ॥ अतिक्रान्तापारज्ञाता निर्मलाकाशशोभिता ॥६६॥ पद्मखण्डसमाच्छन्नसरोवरमुखांबुजा ॥ फल
रत्नौषधीभिश्च किंचित्यारब्धमुखच्छविः ॥६७॥ ऊर्जे शुक्लचतुर्दश्यां प्रसन्नगिरिजातटे ॥ समाप्तव्रतचर्य्यः सईश्वरोऽर्पितदायभो
॥६८॥ सोचोवाच तदा शंभुर्विकचस्वरलोचनः ॥ विप्रशापप्रापितं च यत्रालिंगं भविष्यति ॥६९॥ नर्मदाजलसंभूतं विश्वपूज्यं भ
विष्यति ॥ एवमुक्त्वा ततस्तुष्टा हरस्तोत्रं चकार ह ॥७०॥ नमस्ते देववंद्याय महादेवाय मौलिने ॥ जगन्नेत्रे सवित्रे च शंकराय शिवा
य च ॥७१॥ कपर्दिने जपाद्याय अलगर्भाय ते नमः ॥ हिरण्यरेतसे तुभ्यं नीलग्रीवाय ते नमः ॥७२॥ नमो ब्रह्मण्यदेवाय शितिकंठाय भू
तिधराय च ॥ पंचवक्त्राय रूपाय निरूपाय नमो नमः ॥७३॥ सहस्राक्षाय शुभाय नमस्ते हैमनिवासने ॥ अन्धकासुरमोक्षाय पशूनां
पतये नमः ॥७४॥ विप्रवन्हिमुखायाथ हराय च भवाय च ॥ शंकराय महेशाय ईश्वराय नमो नमः ॥७५॥ अमूर्त्तब्रह्मरूपाय
मूर्त्तीनां भावनाय च ॥ नमः शिवाय सोमाय हराय च भवाय च ॥७६॥ नमः कृष्णाय सर्वाय त्रिपुरान्तकहारिणे ॥ अघोराय नम

चप्रतिमानवाः॥ शा शालग्रामस्तु गंडक्यां नर्मदायां महेश्वरः। उत्पद्यते स्वयं भूम्यामावेतौ नैव कल्मिषौ ॥२॥ चतुर्विंशतिभेदेन शालग्रामगतो
हरिः॥ परीत्य पुरुषो नित्यमेकरूपः सदाशिवः ॥३॥ शालग्रामशिलापत्र गंडकी विमलेऽकोले॥ तत्र स्नात्वा च पीत्वा च ब्रह्महत्यां पदमाप्नुयात्
॥४॥ तां पूजां शिलां विधिवद्गंडकीसंभवां शिलाम्॥ योगीश्वरो विशुद्धात्मा जायते नात्र संशयः ॥५॥ एतत्ते कथितं सर्वं यत्त्वया पृष्टोऽहमि
हृदवप॥ यथा हरोऽपि प्रश्नावं प्राप्तवांस्तन्निशामय ॥६॥ यः शृणोति नरो भक्त्या वाचयमानामिमां कथाम्॥ गिरीशानन्तपसंवादामुमादेहार्द्ध
वर्जितानाम्॥७॥ ब्रह्मरत्नुतिसंयुक्तां सा गच्छेत्परमां गतिम्॥ श्लोकार्द्धं श्लोकपादं वा समस्तं श्लोकमेव वा॥८॥ सयाति परमं स्थानं यत्र गत्वा ॥३६॥
॥३६॥ न शोचति॥ चातुर्मास्ये विशेषेण पठन् शृण्वन् नरोत्तमाः॥ लभन्ते चिन्तितां सिद्धिं धनपुत्रादिसंयुताः॥ यथाप्रह्लादयो देवा गीतवा
घार्द्धे भियोगतः॥ परां सिद्धिमवाप्स्यन्ति दुर्गा शिवसमीपगाः॥११॥ वर्षाकाले च संप्राप्ते भक्तियोगे जनार्दने॥ महेश्वरेऽथवा दुर्गायां
न भूयस्तनयो भवेत्॥१२॥ गणेशस्य सदा कार्या चातुर्मास्ये विशेषतः॥ पूजां मनुष्यो धीमानार्यपतो जायते हि सः॥१३॥ सूर्यो
निरोगतां दद्यात्तस्मात्पापः पूजयेत्सदा॥ चातुर्मास्ये समायाते विशेषफलदो नराणाम्॥१४॥ इदं हि पंचायतनं सेव्यते गृहमेधिभिः
॥ चातुर्मास्ये विशेषेण सेवितं चिन्तितप्रदम् ॥१५॥ शालग्रामगतं विष्णुं यः पूजयति नित्यदा॥ द्वारावती चक्रशिलासहितं मोक्षदा

36

वसनमन्यत्तत्पद्मकूलजं ततः ॥ ९१ ॥ मत्स्यवाहनसंयुक्तमन्यत्तीव्रवृषभांकितम् ॥ एकतः पार्षितः सेव्यमन्यतः सखिसेवितम् ॥ ९२ ॥ रूपमेवं विधं दृष्ट्वा
ब्रह्माद्यो देवतागणाः ॥ तुष्टुवुः परया भक्त्या तेजोभूषितलोचनम् ॥ ९३ ॥ त्वमेको भगवान् सर्वव्यापकः सर्वदेहिनः ॥ पिता त्वं द्रष्टैको यो२
ऽसि त्वं माता त्वं जीवसंज्ञकः ॥ ९४ ॥ साक्षी विश्वस्य बीजं त्वं ब्रह्माण्डव्यापकारकः ॥ उत्पद्यन्ते विलीयन्ते त्वयि ब्रह्माण्डकोटयः ॥ ९५ ॥
उन्मेयः सागरे नित्यं शालिते बुद्बुदा यथा ॥ अहं कदाचित्तेन त्वां कदाचित्तव भाषते ॥ ९६ ॥ क्वचित्संयोगे शिवादेवा प्रादुर्भूतास्तेनेज
गत् ॥ तथा ब्रह्माकारिणः सर्वे वयं ब्रह्मादयः सुराः ॥ ९७ ॥ अनन्तो वै भवोऽनन्तोऽनन्तधामाऽस्यनन्तकः ॥ अनन्तः सर्वभंगार्थे ईदृशं ते रूपम पृ.५
द्भुतम् ॥ ९८ ॥ भवानीलं भयं नित्यमशिवा नाम विश्रुता ॥ शिवा नाम प्रदात्री त्वं तपसामपि त्वं फलम् ॥ ९९ ॥ यः शिवः सः स्वयं विष्णु
र्यो विष्णुः स तु शिवः ॥ इत्यभेदमतिर्ज्ञाता सम्यगानन्दप्रसादतः ॥ १०० ॥ यत्किंचिज्जगत्यस्मिन् दृश्यते श्रूयतेऽपि वा ॥ मध्ये बाह्ये च तत्स
र्वं त्वं व्याप्य स्थितः परः ॥ १०१ ॥ जगत्पूज्य प्रसूरेषा नान्या जगद्दृश्ये न यां विना ॥ प्रसादं कुरु देवेशि शिवे च प्रसन्ना भव नः ॥ १०२ ॥ अस्तु काचिद्वरा सर्वे
ऽभीष्टं जन्मनैव यथा गतम् ॥ गालव उवाच ॥ नित्यमेनदखिलं भुवि ये मनुष्याः संसारसागरसमुत्तरणैककपोतम् ॥ १०३ ॥ संचिन्तयन्ति मनसा ह
तकिल्बिषाः शिवशिवस्वरूपमनुयान्ति विमुक्तसंगाः ॥ १०४ ॥ ०ः ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे पार्वत्याः स्वमाहात्म्ये हरतां
ऽवर्णनं नाम द्वापंचाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥ ०ः ॥ गालव उवाच ॥ एवं तेन सर्वथा शापाच्च पार्वती शापपीडिता ॥ अनपत्या बभूवुश्च तथा

मो॥

कालेस्मिञ्जन्तुनिचये नयावातं प्राप्य भक्तो नहि सीदतीति॥३१॥ ⁂ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये लक्ष्मी
नारायणमहिमावर्णनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः॥२३॥ गालव उवाच॥ एकदा भगवान् रुद्रः कैलासशिखरे स्थितः॥ इध्मधारपर
मां लक्ष्मीमुमया सहितः शिवः॥१॥ गणानां कोटयस्तत्र समंतं पर्यपर्युपावारयन्॥ वीरगल्लो वीरभद्रो वीरसेनश्च भृंगिरादयः॥२॥
धुंधिस्तुंडिस्तथा नन्दी भृण्यहन्तस्तथोत्कटः॥ विकटः करालकश्चैव हरः कोशोविघराटकः॥३॥ मालाधरः पाशधरः शृंगीच
नरनस्तथा॥ भुरपीन्कटः शालिभद्रो महाभद्रो विभद्रकः॥४॥ करापः कालपः कालो घनपो रक्तलोचनः॥ विकटास्यो भग्नस्कं
॥३१॥ श्च दीर्घजिह्वो विरोचनः॥५॥ पारदो घनदो धुंधी हंसकी नरकस्तथा॥ पंचशीर्षस्त्रिशीर्षश्च क्रोडदंष्ट्रो महाद्भुतः॥६॥ ॥३१॥
सिंहवक्त्रो वृषहनुः प्रचंडः क्रोडेरवचो॥ शैवान्येयवरुवसद्दाभयसमीपगाः॥७॥ महादेवजयेत्युच्चैर्भद्रकालीसमन्विताः॥
भूतप्रेतपिशाचानां समूहापस्यवल्लभाः॥८॥ श्रुत्वैवं तं समीप[illegible]स्था वसन्ते समुपागते॥ वनराजिविराजितस्मिन् नवकोश
37 कशोभिताः॥९॥ दक्षिणानिलसंस्पर्शः कवीनां सुखकृद्भवौ॥ वियोगिहृदयाकर्षी किंशुकः पुष्पशोभितः॥१०॥ इन्द्र
निद्रिक्रियाभावं चिक्रीडुश्च समन्ततः॥ तस्मिन् निगाढे समये मनस्सु न्नाद्रके तथा॥११॥ नन्दी दण्डधरः संज्ञां दद्ध्वा चकोरैरी

यकम् ॥१६॥ चातुर्मास्यविशेषेण दर्शनादेति मुक्तिदम् । यस्मिन् स्तुते स्तुतं सर्वं पूजिते पूजितं [illegible] जगत् ॥१७॥ पूजितः पठितो ध्यातः स्मृतो वै
कलुषापहः ॥ शालग्रामे किंपुनर्यच्छालग्रामगतो हरिः ॥१८॥ पुनः हर नैवेद्यं फलं चापि धृतं जलम् ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण शालग्राम
गतं शुभम् ॥१९॥ तिलाः प्रनन्ति सकलं शालिग्रामे शूद्रजं ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण नरं भक्त्या समन्वितम् ॥२०॥ स लक्ष्मीसहितो नि
त्यं धनधान्यसमन्वितः ॥ महाभाग्यवशाद्देहे जायते नात्र संशयः ॥२१॥ स लक्ष्मीसहितो विष्णुर्विज्ञेयो नात्र संशयः ॥ तं पूजयेन्महा
भक्त्या स्थिरा लक्ष्मीर्गृहे भवेत् ॥२२॥ नाब्दं [illegible] नौकेनावरुज्ज्ञति पातकम् ॥ नावत् [illegible] शरीरेऽस्मिन् न पापा [illegible] हरिम् ॥२३॥ स
स्वपूज्यते पत्रपंचकोशं पवित्रकम् ॥ करोति सकलं [illegible] नततो शुभसंभवः ॥२४॥ एतद्देव महाभाग्यमेतद्देव महत्तपः ॥ एष स्वपरो
मो तो यत्र लक्ष्मीशापूजनम् ॥२५॥ शंखे [illegible] लक्ष्मीनारायणात्मकः ॥ तुलसी कृष्णसारोऽन्वेपत्र द्वारावती शिला ॥२६॥ तत्र
श्रीर्विजयो विष्णुर्मुक्तिरेव चतुष्टयम् ॥ लक्ष्मीनारायणे पूज्या विधातुमनुजस्य तु ॥२७॥ [illegible] कोऽभयीत तत्स्व
यातु ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण पूज्यो लक्ष्मीपतिर्हरिः ॥२८॥ कुर्वन्तस्तस्य देवस्य ध्यानं [illegible] नाशनम् ॥ तुलसीमंजरीभिश्च
पूजितो जन्मनाशनः ॥२९॥ पूजितो विल्वपत्रेण चातुर्मास्ये [illegible] लमः ॥३०॥ सर्वप्रयत्नेन सर्वं सेव्यो यो व्याप्य विश्वं जगतामधीशः ॥

[illegible] ॥

दीनां दारा ग्निलं प्रजायते ॥२६॥ एतदेव परं गुह्यमेतदेव परं महः॥ एतद्धि दुर्लभं लोके लोकत्रयविभूषणम् ॥२७॥ प्राप्यते जन्मकोटीभिः
शुभाशुभविनाशकम्॥ एतदेव परं [illegible] ॥ ज्ञानं द्वादशाक्षरचि
न्तनम्॥२८॥ चातुर्मास्ये विशेषेण ब्रह्मलदं चिन्तितप्रदम् एतद्द्वादशजं स्तोत्रं यः समाश्रयते सदा ॥२९॥ मनसा कर्मणा वाचा तस्य
नास्ति पुनर्भवः॥ द्वादशाक्षरसंयुक्तं चक्रं द्वादशभूषितम् ॥३०॥ मासद्वादशनामानि विन्यस्य ये भक्तितत्पराः॥ शालग्रामेषु
॥३८॥ तान्स्तुत्वा न्यस्तैः व्यवहरं हि सः॥३१॥ दिवसे तस्य द्वादशाह फलं लभेत्॥ द्वादशात्ममाहात्म्यं वर्णितुं नैव शक्यते ॥३२॥ जिव्हा ॥३८॥
सहस्रै रपि च वक्तुं शक्यते न पाप्यते॥ महामंत्रो ह्ययं लोके जप्यो ध्यातस्तुतस्तथा ॥३३॥ पापहा सर्वमासेषु चातुर्मास्ये विशेषतः॥ इदं
रहस्यं वेदानां पुराणानामनेकधा॥३४॥ [illegible] ॥ पुत्रप्रदानेन यास्येन शोके भवति शास्त्रवर्ती॥ वर्षे तथाश्रमैः स्वप्रणा
38 वेन समन्विते॥ [illegible]॥३५॥ जपेत् ध्यानेः शमपरैर्मोक्षं प्राप्यते निश्चितम्॥ शूद्राणां चापि नारीणां प्रणवेन विवर्जितः॥३६॥
प्रकृतीनां च सर्वासां न मंत्रो द्वादशाक्षरः॥ न जपो न तपः कार्यं काय क्लेशादिभिर्युक्ता ॥३७॥ विप्र भक्त्या च दानेन वि
ष्णुध्यानेन सिध्यति॥ नासां मंत्रो रामनाम ध्येयः कोऽप्यधिकं भवेत् ॥३८॥ रामेति व्यक्षरजपः सर्वपापापनोदकः॥ गच्छन्

परः ॥ अलसंचापलदोषेण तपःक्षयन्तुभोगस्याः ॥१२॥ तदासर्वंच नमस्पि मूर्खांऽजमभूत्पुनः ॥ गच्छन्तेतप आतस्थुर्दृष्ट्वा कीर्तिं वसन्तजाम् ॥१३॥
ततः सविस्मजननी पार्वतीप्राह शंकरम् ॥ इयंत्तेकरगा नित्यमत्तमाला महेश्वर ॥१४॥ त्वया किंजप्यते देव संदेहयति मे मनः ॥ त्वमेकः
सर्वभूतानामादिकर्त्ता सकलेश्वरः ॥१५॥ नमाता नपिता यं धुस्तवजातिर्नकश्चन ॥ अहंन्नवपरं किंचिद्दृष्टिनास्तीति किंचन ॥१६॥
अमेशा त्वं समायुक्तो श्वासोश्वासपरायणः ॥ जपन्नपि महाभत्याद्दृश्यते त्वं मयासदा ॥१७॥ त्वत्तः परतरं किंचित्त्वं ध्याय
सि चेत्तथा ॥ तन्मे कथय देवेश यद्यहं दयिता तव ॥१८॥ इति पृष्टः सदा पार्वत्या उवाच हरिसेवकः ॥ हेन्नी मसह स्लारणां सारं ध्यायामि
नित्यशः ॥१९॥ जपामि राम नामांकमवतारं समप्तमम् ॥ चतुर्विंशति संख्याकानि प्रादुर्भावान् हरेर्गुणान् ॥२०॥ एते षामपि
यत्सारं प्रणवाख्यं महत्फलम् ॥ द्वादशाक्षरसंयुक्तं अलंरूपं सनातनम् ॥२१॥ अक्षरत्रयसंबद्धं भामत्रयेसमन्वितम् ॥ बधि
न्दुप्रयार्थं शश्वज्जपामि जपमालया ॥२२॥ वेदसारमिदं नित्यं सत्तारं सततोपतम् ॥ निर्मलं सम्मतं शान्तं सद्रूपमन्तोपमम्
॥२३॥ कलातीतं निर्वशागं निर्व्यापारं महत्परम् ॥ विश्वाधारं जगन्मध्यं कोटिब्रह्माण्डवीजकम् ॥२४॥ जडं प्रबुद्धक्रियं चापि निर्जे
न निवामकम् ॥ प यस्योत्वा मुच्यन्ते क्षिप्रं घोरसंसारबंधनात् ॥२५॥ ॐकारसहितं यच्च द्वादशाक्षरबीजकम् ॥ जपतः पापको

तेजसा व्याप्य जनान्तरात्मना ॥ पुनाति जन्मान्तरपातकानि स्पृष्टानि स्पृष्टा शि त्वया च दृष्टा ॥५७॥ ॐ इति श्रीस्कन्दपुराणे
ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये द्वादशाक्षरमहिमावर्णनं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥ ॐ पार्वत्युवाच ॥ द्वादशाक्षरमाहा
त्म्यं मम विस्तरतो वद ॥ पापावर्षि यत्फलं च यथा वक्त्रियते मया ॥१॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ द्विजातीनां सहोंकारः सहितो द्वा
दशाक्षरः ॥ स्त्रीशूद्राणां नमस्कारपूर्वकः समुदाहृतः ॥२॥ प्रकृतीनां रामनाम समन्तो वा षडक्षरः ॥ सोपि प्रणवहीनः स्यात्पुरा
णस्मृतिनिश्चयः ॥३॥ ओमोऽयं सर्ववर्णानां प्रकृतीनां सदैव हि ॥ ओमिया रहितो यस्तु करोति मनुजो जपम् ॥४॥ तस्य प्रकृत्यपि
विनु नरकादिप्रदायकः ॥ पार्वत्युवाच ॥ यथा त्रिमात्रया स्वामिन् सेव्यते जगदीश्वरः ॥५॥ नूपमस्य कथं जाने वचसामप्य
गोचरम् ॥ ईश्वर उवाच ॥ प्रणवस्याधिकारो न नवा त्रिवरवर्णिनि ॥ नमो भगवते वासुदेवायेति जपः सदा ॥६॥ पार्वत्यु
वाच ॥ यदि सप्रणवं द्वादशाक्षरचिन्तनम् ॥ प्रणवे नाधिका रोऽस्मि कथं भवति धूर्जटे ॥७॥ ईश्वर उवाच ॥ प्रणवः
सर्वदेवानामादिरेषः प्रकीर्तितः ॥ ब्रह्मा विष्णुः शिवश्चैव सन्ति स्थितायुताः ॥८॥ तस्य सर्वाणि भूतानि सर्वतीर्थानि भागशः ॥
तिष्ठन्ति सर्वतीर्थानि कैवल्यं व्रततस्त्वयः ॥९॥ तस्य योग्या पदार्थैश्च आप्नुयाद्धि महत्तपः ॥ चातुर्मास्ये हरिप्रीत्यै करिष्यसि
शुभानने ॥१०॥ तपसा प्राप्यते कामं तपसा चाप्यते स्वर्गम् ॥

तिष्ठन् शयानो वा मनुजो रामकीर्त्तनात्॥३९॥ इह निर्वर्त्ततो यति प्रान्ते हरिरूपो भवेत्॥ रामेति द्व्यक्षरो मंत्रः कोटि मन्त्राधिकः॥४०॥
सर्व्वसंप्रकृतीनां च अधिपः पापनाशकः॥ चातुर्मास्ये ऽधसंप्राप्ते सोऽप्यनन्तफलप्रदः॥४१॥ चातुर्मास्ये महापुण्ये सम्पते भक्ति
तत्परैः॥ देववन्निष्फलं तेषां परलोकस्य सेवनम्॥४२॥ नरामादधिकं किंचित् पठनं जगतीतले॥ राम नामाश्रया ये वै न तेषां यम
यातना॥४३॥ ये च दोषा विघ्नकरा मनकादि गताश्च ये॥ राम नाम्नैव विलयं यान्ति नात्र [illegible] विचारणा॥
॥४४॥ रमन्ते सर्वभूतेषु स्थावरेषु चरेषु च॥ अन्तरात्मा स्वरूपेण यच्च रामेत्युच्यते॥४५॥ रामेति मंत्रराजोऽयं भयव्याधि
निषूदकः॥ रणे विजयदश्चापि सर्वकार्यार्थसाधकः॥४६॥ सर्वतीर्थफलप्रोक्तो विप्राणामपि कामदः॥ रामचन्द्रेति रामेति रामे
ति समुदाहृतः॥४७॥ द्व्यक्षरो मंत्रराजोऽयं सर्वकार्यकरो भुवि॥ देवा अपि प्रगायन्ति रामनाम गुणाकरम्॥४८॥ तस्मात्त्वमपि
देवेशि राम नाम सदा वद॥ राम नाम जपेद्यो वै मुच्यते सर्वकिल्बिषैः॥४९॥ सहस्रनामजं पुण्यं राम नाम्नैव जायते॥ चातुर्मा
स्येऽपि देवेशि तत्पुण्यं द्विगुणं स्मृतम्॥५०॥ ही नजानाति प्रजानानां महद्दहति पातकम्॥ रामो ह्येवं विश्वमिदं समग्रंस्व

मूलप्रकृतिरूपाया सा चकारोत्तमं तपः ॥२६॥ यास्थावरं जंगमं माभुविश्वं व्याप्य स्थिता या सा प्रकृतिः पुरापि ॥ स्थ हार्दिरूपेरा चतस्रि दा
नी देवे प्रसुप्ते तपसा पशुद्धिम् ॥२७॥ इति श्रीस्कान्दे उत्तरखण्डे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये पार्वतीतपोवर्णनं नाम
पंचविंशोऽध्यायः ॥२५॥ गालव उवाच ॥ प्रवृत्तायां शैलपुत्र्यां महत्तपसि हिमवत्सुतौ ॥ कन्दर्पेण [illegible] पराभूतो विचचार
महीं हरः ॥१॥ [illegible] गापास्तु तीर्थेषु नदीषु नदेषु च ॥ जलेनाभिषिंचत स्ववपुः सर्वत्रापि गृहे स्मरः ॥२॥ न वेत्ति कामाकुलितो नलेभे
॥४०॥ शर्म कीर्हि चित् ॥ एकदा यमुनां दृष्ट्वा जलकल्लोलमालिनीम् ॥३॥ विगाहितुं मनश्चक्रे तापार्त्तः कामपीडितः ॥ ससंव भूतनन्दीरं ॥४०॥
हरकायाग्निवन्हिना ॥४॥ रूपं विगाहने नाशु मषी प्रायः सरावभौ ॥ सापि दिव्यवपुः पूर्वं रूपा माभूत्वो [illegible] पतेः ॥५॥ स्तुत्वानत्वा
महेशानं मुखाच्छ्रुत्वे वचः ॥ प्रसादं कुरु देवेश प्रवक्तास्मि सदा तव ॥६॥ ईश्वर उवाच ॥ अस्मिन्तीर्थवरे पुराणेयः स्नास्यति न
40. रो भुवि ॥ तस्य पापसहस्राणि यास्यन्ति विलयं ध्रुवम् ॥७॥ [illegible] हरितीर्थमिति ख्यातं त्वप्रभृत्येव लोके भविष्यति ॥ इत्युक्त्वा
तां प्रणाम्याप्य तत्रैव वानरधीपत ॥८॥ तस्यास्तीरे महेशोपि कृष्णरूपं मनोरमम् ॥ कामानलं परं गाय हत्तेजकृतं प्रभुं जगद्गुरुम् ॥९॥
[illegible] स्थि च धः पाप्नोको हेतु दर्शाय तं तं गत्वा पतनम् ॥ स्थितस्तापि नामी नानि प्रविश्चिन्तं स्वोनिद्रं त्वतां ॥१०॥ विचचार प्रतिहसन्तिस्वोयामस्य

तपसा ज्ञापितं सर्वं तच्च तपः सुलभं नरैः ॥११॥ यशः सौभाग्यमतुलं तथा सत्यादयो गुणाः ॥ सुलभं तत्तपसा नित्यं तपश्चर्यां तु न प्राप्यते ॥१२॥
यदा हि तपसा सिद्धिः सदा भक्तिर्हि रौ भवेत् ॥ तदा हि तपसो हानिर्यदा भक्तिं विनाकृतम् ॥१३॥ नाकल्पाः सिगर्जन्ति देहेऽस्मिन्
सततं तन्न याति ॥ यदा वि सुस्मरेन्नित्यं जिह्वाग्रे पावनं भवेत् ॥१४॥ यथा प्रदीपे ज्वलिते प्रणश्यति महत्तमः ॥ तथा हरेः कथा संच
याति पापमनेकधा ॥१५॥ तस्मात्सर्वतिप त्नेन हरौ तुष्टेन तपः कुरु ॥ चातुर्मास्ये विशेषेण प्रभावेन समन्वितम् ॥१६॥ विष्णुहृ
दयाभूत्वा मंत्रराजमिमं जप ॥ स एव भगवांस्तुष्टो हरः शास्त्रसंपन्नः ॥१७॥ यदास्यति परं ज्ञानं भक्तं रूपमखण्डितम् ॥ अलभ्य
स्यान्ते कोटिषु स्वपि लं हरेः शास्त्रस्य ॥१८॥ मंत्रराजं सप्रभावं ध्यायेत्सोऽपि न पश्यति ॥ एतस्मात्तपोनिष्ठान यश्चारित्रं भगता ॥
॥१९॥ हिमाचलस्य शिखरे चातुर्मास्ये समागते ॥ ब्रह्म च ये व्रतपरा वसनेगपदं युता ॥२०॥ प्रातर्मध्ये पूरान्हे च ध्या शामि हि प्रं
करम् ॥ बद्ध्ये पापरा कं पूजते शंकरस्य च ॥२१॥ सर्वोजनेसमाप्त कापितुः कृते मनोहरे ॥ अतपत्सा विभावी समाधिरासं
प्रना ॥२२॥ गालव उवाच ॥ याहि योगेश्वरी ध्येया यावं या विश्ववेदिता ॥ जननी या च विश्वस्य सापि कामानपा गता ॥२३॥ याहि
प्रकृतिसद्रूपा तडित्कोटि समप्रभा ॥ विरजा या स्वरूपं या गुणानि ना च स्तपः ॥२४॥ प ध्येयं जनेमो वायुश्च गगनं यन्मयं विदुः ॥॥

किं कृतं भगवान् निषेधैरपि ससेव्यते ॥ साक्षी सर्वस्य जगतो ऽस्माभि[...]र्नोपायलक्षितः ॥ २५ ॥ यदेनं मूढधियः पापा परमज्ञानदुर्बला ॥ ध्य-
मस्माभिर्यस्यात्मा ऽमृतस्तेन निवेदितः ॥ २६ ॥ मयैव योऽहमस्मा यस्यात्मा यस्तेन निवेदितः ॥ निर्विकारो निर्विकल्पो निरीहो निरुपद्रवः
॥ २७ ॥ निर्ममो निरहंकारो यः प्रभुर्नोपलक्षितः ॥ यस्य संगा इमे सर्वे हेतिच्छिन्नमन्यगाः ॥ २८ ॥ सर्वजगतां [...] स्वामी हरिः
स्वामिनैव चिंतितः ॥ इत्युक्ता मेहुपविष्टा या यावत्तत्र समागताः ॥ २८ ॥ तावद्दृष्ट्वा सहसा तत्र ताः पुनरेव महेश्वरः ॥ विप्रशापभया-
॥८१॥ त्त्रष्टस्त्रिपुरारिर्द्विंपयो ॥ २९ ॥ सुरभिर्गीर्वाणगो लोके तां तुष्टाव सुसंयतः ॥ हष्टिस्थितिविनाशानां कर्त्र्यै मातस्तु नमो नमः ॥ ३० ॥ ॥८१॥
पालं त्वं स्वमये भावे त्वय्याप्ति भूतलम् ॥ देवानां च तथा संघान् पितॄणामपि केवलान् ॥ ३१ ॥ सर्वेषां त्वं सारसभिज्ञा मधुरासार-
दायिनी ॥ त्वया विश्वमिदं सर्वं बलस्नेहसमन्वितम् ॥ ३२ ॥ त्वं माता सर्वरुद्राणां वसूनां दुहिता तथा ॥ आदित्यानां स्वसा चैव तुष्टा
वाञ्छितसिद्धिदा ॥ ३३ ॥ त्वं धृतिस्त्वं तथा पुष्टिस्त्वं स्वाहा त्वं स्वधा तथा ॥ ऋद्धिः सिद्धिस्तथा लक्ष्मीर्धृतिः कीर्तिस्तथा मतिः ॥
॥ ३४ ॥ कान्तिर्लज्जा महामाया श्रद्धा सर्वार्थसाधिनी ॥ त्वया विरहितं किंचिन्नास्ति त्रिभुवने क्वचित् ॥ ३५ ॥ [...] वन्हेस्तृप्तिप्रद-
[...] देवदानां तृप्तिदा ॥ त्वया सर्वमिदं व्याप्तं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ ३६ ॥ मारकोऽपि वदास्य सत्वा र: [...] स्तनतां वपुः ॥

४१

गतः क्वचित् ॥ एवं विचरतस्तस्य ऋषिपत्न्यः समंततः ॥ ११ ॥ प्रस्तुः शुश्रूषणां गेहे कार्याण्यपि च न तत्यजात् ॥ तमेव मनसा चक्रुः प्रतिरूपेण मो
हिताः ॥ १२ ॥ अमन्यन्त स्वैवहास्यानि चक्रुस्ता अपि पिपासिनः ॥ ततस्तु मुनयो दृष्ट्वा तासां दुःशीलभावनाम् ॥ १३ ॥ प्रोचुर्धुर्मुनयः सर्वे रूपं तस्य
मनोहरम् ॥ ऽद्यसौ तावदन्यस्तामेषको ऽप्यंडुष्ठऽउपागतः ॥ १४ ॥ इति ते ऽस्य च काष्ठानि यद्दोषस्य प्रवृत्तये ॥ पत्राणि तैः स च बुधा भयात्तेषां भ
स्मनाम् ॥ १५ ॥ यो जीवः कलपाविभवं प्राप्य तिष्ठति देहिनाम् ॥ न स्नापतेन न च व्याप्तो न भेदयपि जायते ॥ १६ ॥ न भेजे सोपपदार्थे
गृहीत्वान्न महेश्वरम् ॥ नत्वा शिवं प्रकुपिताः शेपुरित्थं द्विजातयः ॥ १७ ॥ यस्माल्लिंगमार्गमागत्य साश्रमान्नो विगर्हितम् ॥ पस्सावपा
पहस्तां तल्लिंगं पततां भुवि ॥ १८ ॥ स एवम् वहिस्त्राप्यस्त्वं दुष्ट प्राप्नुहि तापसः ॥ एवमुक्ते स शापाग्निदग्धः नूपरो महान् ॥ १९ ॥
न लिंगं धूर्जटेः छिन्नं शापानपामास भूतले ॥ उच्छिन्ने वपरि प्राप्तो मुनीन् हत्वा गतवान् भुवि ॥ २० ॥ वेदनार्तो ऽपि सर्वस्तदा हा शापा
मि भूपधीः ॥ तं न प्राप्तितं दृष्ट्वा न आज्ञा महर्षयः ॥ २१ ॥ आकाशमर्वे भूतानि जग्मुर्विघ्नं च चारह ॥ देवाश्च व्याकुला
जाता महाभयमुपागताः ॥ २२ ॥ शैलाविप्रा महेशानं पीडिता हृद्रे पे ऽभवन् ॥ गुगुच्च ... दुःखातीर्द्वंहि ... ॥ २३ ॥

प्रसादे द्विजशापपीडितेजोऽद्य तत्प्राप्य मवर्त्तत न्यायाः॥४९॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये हरशापो नाम षोडशो
ऽध्यायः॥१६॥ गालव उवाच॥ तस्मिन्सुप्ते निर्त्ते स्थितेजो जनाप्रामधिपत्ततेन॥ विभादाती अभिको या स्तत्र जग्मुः सहस्रधा॥१॥ व्यले
कयन्तः सर्वत्र दृष्ट्वा तत्र महेश्वरम्॥ नासीद्दृष्टिपथे तेषां बभूव भयविह्वलः॥२॥ वीर्यं वर्षसहस्रं च वह्नून्यपि सुसंचितम्॥ पृथिवीं ५३
सकलां व्याप्य स्थितं ददृशिरे द्विजाः॥३॥ तद्दृष्ट्वा सुमहद्विग्नं [illegible] उद्धिराकं जयेऽद्भुतम्॥ वालखिल्याः सशाक्या
मा ५ ॥५२॥ [illegible] तादृशा ब्राह्मणानां वसुंधराम्॥४॥ तद्दिंगं तत्र संस्थाप्य चक्रुः स्नानं महीं नदीम्॥ तज्जलं नर्मदारूपं तच्छिंगं मरेफलप्रम्॥५॥ नरकं ॥५२॥
वारयत्येषु तत्सेवितं नरकापहम्॥ मृतस्नातश्च सर्वे पि यास्यन्ति विलयं ध्रुवम्॥६॥ तत्र स्नात्वा ताजलं पीत्वा संतर्प्य च पितॄं
स्तथा॥ सर्वान्कामानवाप्नोति मनुष्यो भुवि वित्तवान्॥७॥ लिंगानि नर्मदायानि पूजयिष्यन्ति ये नराः॥ ते[illegible]षां च द्रमयो
दे होभविष्यति न संशयः॥८॥ चातुर्मास्ये विशेषेण लिंगपूजा महाफला॥ चातुर्मास्ये चद्वजपं स्यात्पूजा विशेषतः॥९॥ पंचामृतेन
न स्नपनं नित्यं पापामर्षेदनात्॥ ये कुर्वन्ति [illegible] मण्डनासेचनं लिंगमस्तके॥१०॥ ते[illegible]षां दुःखसहस्राणि यास्यन्ति विलयं ध्रुवम्॥
दीपदानं कृतं येन चातुर्मास्ये शिवाग्रतः॥११॥ कल्पकोटिसह[illegible] [illegible] लोकभाक्॥ चन्दनागरुधूपेश्च

42

चन्द्रार्कौ लोचने यस्या रोमाणि वृक्षाश्च देवता:॥३७॥ शृंगाणि पर्वताः सर्वे प्रस्वेदो वीर्यं वरुणस्तथा॥ नाभौ चैव स्थितं देवि पातालं निरवशेषतस्तथा॥
३८॥ स्कन्धे च भगवान् ब्रह्मा मस्तकस्थः सदाशिवः॥ हृद्देशे च स्थितो विष्णुः पुच्छाग्रे पन्नगास्तथा॥३९॥ शकृत्स्थावस
वः सर्वे लोध्यामूत्रस्थितास्तथा॥ सर्वे यक्षा स्थिता देहे किन्नरा गुह्यसंस्थिताः॥४०॥ पितृणां चाप्यगाः सर्वे पृष्ठस्था भान्ति
सर्वदा॥ सर्वे पन्नगा भालदेशे किन्नरा पक्षपार्श्वयो:॥ सर्वदेवमयी त्वं हि सर्वभूतविधायिनी॥ सर्वलोकहितानि त्वं मम देह
हिता भव॥४२॥ मया न स्तवं देवि पूजिते(?) त्वां सदानघे॥ स्तोमि विप्राणि त्वां प्रसन्ना वरदा भव॥४३॥ विप्रपा
पाणिना स्पृष्ट्वा शरीरं मम शोभने॥ स्वतेजसा प्रमं कर्तुं महत्सुकृतसंभवे॥४४॥ मृत्युकालेऽपि रक्षस्व यस्मात्त्वं देहे
न यंगतः॥ तापिका गर्भे धारायम् सुरभिनन्दनेन च॥४५॥ कालातिक्रमयोर्न सर्वव्यापकस्तु तयोर्यो॥ तस्मिन् प्रसादे देवी
विप्रशाप भयावृते॥४६॥ देवा महर्षिप्रमुखाश्चवासः पार्थिवेन था॥ चन्द्रार्कौ निष्प्रभौ चैव वायुस्तुत्र रह(?)॥४७॥ समुद्राः
क्षोभमायान्ति तस्मिन् काले द्विजोत्तम॥ यस्मिन् जगत्स्थावरजंगमादिकं काले तयं प्राप्य तु न प्ररोहति॥४८॥ यस्मिन्

सावित्रीमंत्रनिरता ये भवन्तोऽत्र नाशनाः॥ आत्मानं यजमानं च तारयन्ति न संशयः॥२६॥ वन्ध्यस्य च तथा विप्रा [illegible]र्पिताः काप्य
साधकाः॥ चातुर्मास्ये विशेषेण यान्ति [illegible]षां पूजामहत्फलम्॥२७॥ कोपिताः सर्वदेहस्य नाशनाय भवन्ति हि॥ तावन्न वज्रमिन्द्रस्य
शूलं चैव पिना[illegible]किनः॥२८॥ दहतोऽप्यमस्य तावन्तो यावच्छापो द्विजोद्भवः॥ अग्निना ज्वाल्यते दग्धं शापो दह्यते नपि
त्र्यम्॥२९॥ हन्ति जाता न जातांश्च तस्माद्विप्रं न कोपयेत्॥ विप्रकोपाग्निना दग्धो नरकान्नैव मुच्यते॥ ॥३०॥ प्राप्तस्ततोऽपि नरका
न्मुच्यते नात्र संशयः॥ देवानां मधुधाम्नानां सामर्थ्यं भेदने नहि॥३१॥ यात्रा यस्मात्तेषां हि विप्रस्य विद्यते सकलं जगत्॥ तस्य प्र
॥४३॥ गुरवोऽस्मात्कं [illegible] विश्वकारणकारकाः॥३२॥ प्रसादपरमा नित्यं [illegible] भवन्तु भुवनेश्वराः॥ ईश्वरे या विना सर्वे वर्णलोकोऽपि ॥४३॥
दुःखिताः॥३३॥ तत्र कृष्णस्तदा स भगवान् अव्रात्ते परमेश्वरः॥ गालव उवाच॥ यो ब्रह्मा मुनिभयध्वस्त देवेशं प्रसन्नमानसम्॥
43 ॥३४॥ सुरभीगर्भसंभूतं देवानूचुर्महर्षयः॥ स्वागतं देवदेवेभ्यो जातो वै स महेश्वरः॥३५॥ तत्र गन्धं गतुं देवेशा पत्रे च
सनातनः॥ इत्युक्त्वा ते महात्मानः सह देवैः पिप्पलादा॥३६॥ गोलोके देवमार्गेण यत्र पायसकर्दमाः॥ घृतनद्यो मधु

सुखेन कुसुमैरपि ।।१२।। नर्मदाजललिंगं ये संपूजयिष्यन्ति ते शिवाः ।। ग्रावाहरत्वमापन्नः प्राणिनामपि का कथा ।।१३।। तत्संभूतं महालिंगं
जलधारया संयुतम् ।। पूजयित्वा विधानेन चातुर्मास्ये शिवो भवेत् ।।१४।। चातुर्मास्ये ये मनुजा नर्मदामरकंटके ।। तीर्थे स्ना
स्यन्ति नियतास्तेषां वासः शिवविष्टपे ।।१५।। सूत उवाच ।। इत्युक्तास्ते द्विजास्तत्र स्थाप्य लिंगं यथाविधि ।। मरकंटकतीर्थं च वन
मिदं च महानदीम् ।।१६।। पुनः शिवनताः परया तया विश्वरूपं शं भकारयो ।। ध्यानासनगता भूत्वा प्राणायामपरायणाः ।।१७।। चि
न्तयामासुरव्यग्रहृदयस्थं महेश्वरम् ।। ततो देवा महेन्द्राद्याः संप्राप्य मरकंटकम् ।।१८।। प्रणम्य च स्तुतिं चक्रुर्विनयानत
कंधराः ।। नमोस्तु वो द्विजातिभ्यो ब्रह्मविद्भ्यो महेश्वराः ।।१९।। भूसुरेभ्यो गुरुभ्यो विप्रकेभ्यश्च वन्दनाम् ।। पूर्वं गुरावपातीता
गुणानूपगुणाकराः ।।२०।। गुरवो यज्ञपैर्भागैः सततं प्रासादतुष्टिदाः ।। ये[illegible]षां वाक्यजलेनैव पापिनो अपि प्रपूजिताः ।।२१।। अपा
त्रिपापपुंजाश्च भस्मसात्पापिनिपातिताः ।। शापेन सोहमस्मद्ये षां वाग्भवतः समर्चिताः ।।२२।। कोपैः पराभिभूता नांतवो लो
कौलरंवलम् ।। समस्तपापदग्धी तुल्याः कोपे वैश्वानरप्रभाः ।।२३।। पातनेऽनेकधा स्त्रीणां सर्वथा पूज्यमेवहि ।। स्वर्गादीनां तपाद्या
यज्ञे भवन्ती गतयो ध्रुवम् ।।२४।। सत्कर्मकारकाश्चैव सत्कर्मनिरताः सदा ।। सत्कर्मफलदातारः सत्कोमिभ्यो मुमुक्षवः ।।२५।। ।। ।।

रूपो नीललोहितचिन्हकः॥४९॥ कपिलः खुरचिन्हेषु स नीलो वृषभः स्मृतः॥ योऽसौ महेश्वरो देवो वृषरूपी स एव हि॥५०॥ वनुष्या
दो धर्मरूपो नीलः पंचौहरः॥ यस्य संदर्शनादेव वाजपेय फलं लभेत्॥५१॥ नीले च पूजिते यस्मिन् पूजितं सकलं जगत्॥ स्निग्ध
ग्रासप्रदानेन जगदाप्यायितं [illegible] भवेत्॥५२॥ वस्य देहः सदा श्रीमान् विश्वव्यापी जनार्दनः॥ नित्यमर्चयन्ती
योऽसौ वेदमंत्रैः सनातनैः॥५३॥ ऋषय ऊचुः॥ त्वं देवः सर्वगोप्तृणां विश्वगोप्ता सनातनः॥ विद्युत्ती ज्ञानदश्च धर्मन् ॥४४॥
॥४४॥ सर्वेषां सौरभेय महाबल॥ धन्यास्ते धन्यकेनाथाः पार्वती महितस्तव॥ ५५॥ त्वमेव घनदः श्रीदः सर्वव्याधिनिषूदनः॥ जगतां धार्मिकः शो प्रवृत्तः कनकप्रद.॥५५॥ तेजसां धाम
वेदवेद्यो वेदपानो वेदरूपो गुणाकरः॥५७॥ गुणात्रयेभ्योऽपि परो यथात्वं वेदकस्तव॥ वृष [illegible] स्त्वं भगवान् देवपत्तुभ्यं
५५ अकृतेत्वयम्॥५८॥ व [illegible] बलः स तु विज्ञेयो रौरवादिषु पच्यते॥ यदा [illegible] सतु नरो नरकादिषु पातनाः॥५९॥ सेव्यते पापानि
वेदस्तुत्यो वेद [illegible] यो वेदात्मा वेदवित्तमः॥
चये निगाढं प्राय वन्धनैः॥ मुक्तं ज्ञामं च तृषाक्रान्तं महाभारसमन्वितम्॥६०॥ निर्दयापापे प्रशो यान्ति मत्ति स्तेषां न शाश्वती॥

ह्रदा नदीनां पत्रसंचरा: ॥३७॥ पूर्वजानां गणाः सर्वे दधिपी पूषपायाय: ॥ मरीचिपाः सोमपाश्चाग्निजिह्वा मतपापरे ॥३८॥
घृतपाश्चैव सा ध्याश्च पत्रे देवाः सनातना: ॥ ते नत्र गत्वा मुनयो ददृशुः सुरभीसुतम् ॥३९॥ तेजसा भास्करं चैव नीलनामेति
विश्रुतम् ॥ इतस्ततोऽभिधावन्तं गवां संघातमध्यगम् ॥४०॥ नन्दा सुमनसा चैव सुरूपा च सुशीलका ॥ कामिनी नन्दिनी चैव
रमण्या चैव हिरण्यदा ॥४१॥ धनदा धर्मदा चैव नर्मदा सकलप्रिया ॥ वामना जीविका ... कृष्णा दीर्घशृंगा सुपक्षिका ॥४२॥ तारा तरेपिका शा
न्ता दुर्विषह्या मनोरमा ॥ सुनासा दीर्घनासा च गौरा गौरमुखी हया ॥४३॥ हरिद्रवर्णा नीला च शंखिनी पंचवर्णिका ॥ विनता अभिनता
चैव भिन्नवर्णा सुपत्रिका ॥४४॥ जया उया च कुशोद्री सुदन्ता चारुचंपिका ॥ एतासां मध्य ... नीलं ददृशुर्नागनिर्देवता: ॥४५॥ विव
रन्सि सुरूपं तं संजातं विस्मयं न्मुखा: ॥ मुनीश्वराः कपा विष्ट्वा इन्द्राद्या हृष्टमानसा: ॥४६॥ स्तुतिमारेभिरे कर्तुं तेजसा तस्य तोषिता: ॥
शक्र उवाच ॥ कपंनील इति नामासौ जातोऽयमद्भुताकृतिः ॥४७॥ किमस्तु वन्प्रसन्नानां सर्वशालेरणाभि ... रकारयाम् ॥ गालव
उवाच ॥ लोहितो य स्तु वर्णेन मुखे पुच्छे च पाण्डुर: ॥४८॥ श्वेत: खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृषभ: स्मृत: ॥ वत्स्यादो धर्म

उत्सस्त्रज्जुर्गवांमध्ये तं देवैर्गोपितं तदा॥ ततो देवगणाः सर्वे महर्षीणां गणाः पुनः॥ स्थानि स्थानानि ते जग्मुर्मुनयो वीतमत्सराः॥७८॥ एवमभीराद्वि
नासुश्रान्तः कामार्त्तचित्तो मुनिपुंगवानाम्॥ शापं समासाद्य शिवोऽपि भक्त्या रेवाजलेऽगात्स शिलामयत्वम्॥७५॥ ॥छ॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्म
नारदसम्वादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये पैजवनोपाख्याने वृषस्तुति नाम सप्तविंशोऽध्यायः॥२७॥ गालव उवाच॥ इति ते कथितं सर्वं मालयाम
कथानकम्॥ महेश्वरस्य चोत्पत्तिर्यथा लिंगत्वमापस॥१॥ तस्माद्धरं लिंगरूपं शालग्रामगतं हरिम्॥ येऽर्चयन्ति नरा भक्त्या नाते
षां दुःखयातनाः॥२॥ चातुर्मास्ये समायान्ते विशेषात्पूजयेद्बुधौ॥ श्राद्धे तो याव भेदेन स्वर्गमोक्षप्रदायकौ॥३॥ द्वयोर्हरिहरो भक्त्या विप्र ॥८५॥
॥८५॥ वन्हिगवांगतौ॥ येऽर्चयन्ति महाशूद्रा तेषां मोक्षप्रदो हरिः॥४॥ वेदोक्तं कारयेत्कर्म पूर्तं षष्ठे वेदे तत्परः॥ पंचायतनपूजा च सत्यवादे सज्जो
कृता॥५॥ विवेकादि गुरोर्भक्तः स शूद्रो याति सद्गतिम्॥ ब्रह्मचर्यं तपो नान्यद् द्वादशाक्षरचिन्तनात्॥६॥ मंत्रो वैनाशोऽस्य शोप
45 चो परैः॥ कार्य्या सुपूजा नरकादिहंतुः॥ तथा तथा वै गिरिजापते स्व कार्य्या हि सच्छूद्र समहायमंत्रैः॥७॥ ब्रह्मोवाच॥ एवं कृ
अपनीरेषा रजनी त्तमयमायये॥ सच्छूद्रो गालव शुचेव शिवे स्वयपरिचारितः॥८॥ सततं पूजितो विप्रो यये गोशाद्गां निजाश्रम
म्॥९॥ य इदं शृणुयान्मर्त्यो वाचयेत् पाठयेत्तथा॥ श्लोकं वा सकलमपि च नरः स पाप सम्पले यो न हि॥१०॥ ॥छ॥ इति श्रीस्कन्दपु

चतुर्भिः सहितं मर्त्यो विवाहविधिनानुये ॥ ६१ ॥ विवाहं नीलवृषस्य ये करिष्यन्ति मानवाः ॥ पितॄन्नुद्धरयन्तेषां वै कुले ये च ति
नारकी ॥ ६२ ॥ त्वं गतिः सर्वलोकानां त्वं पिता परमेश्वरः ॥ त्वयाविना जगत्सर्वं तत् क्षणादेव नश्यति ॥ ६३ ॥ परा चैव तु
पश्यन्ती मध्यमा वैखरी तथा ॥ चतुर्विधानां वचसामीश्वरं त्वां विदुर्बुधाः ॥ ६४ ॥ चतुःशृङ्गं चतुःपादं द्विशीर्षं सप्तहस्तकम्
त्रिधा बद्धं धर्ममयं त्वामेव वृषभं विदुः ॥ ६५ ॥ त्वमेवेदं सर्वभूतानां विश्वव्यापकमोजसा ॥ ब्रह्मधर्ममयं नित्यं त्वा
मात्मानं विदुर्जनाः ॥ ६६ ॥ अरूप त्वमभेद्यस्त्वमप्रमेयो महायशाः ॥ अधीश्वरस्त्वमदाह्योऽसि विदुः पौराणिकाः जनाः ॥
६७ ॥ त्वदाधारमिदं सर्वं त्वदाधारमिदं जगत् ॥ त्वदाधारा भवेद्ब्रह्म त्वदाधारं तथाऽमृतम् ॥ ६८ ॥ जीवरूपेण लोका
न्त्रीन् व्याप्नोति वसि नित्यशः ॥ एवं संस्तुतो नीलो धर्मः स्तौः स्तोमपाणिभिः ॥ ६९ ॥ प्रसन्नवदनो भूत्वा विप्रान् प्रशान्तिमनसः ॥
पुनरेव वचः प्रोचुर्विप्राः शान्तिपरायणाः ॥ ७० ॥ वरं दद्महे शस्य नीलवृषस्य धर्मतः ॥ एकादशाहे प्रेतस्य यस्य नोत्सृज्यते वृषः ॥ ७१ ॥
प्रेतत्वं सुस्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि ॥ पुनरेव सुसम्पन्नं दृष्ट्वा नीलं महावृषम् ॥ ७२ ॥ स्वल्पक्रोधसमाविष्टं द्विजास्तत्र स्तंभितम् ॥ चक्रे चवा
मभागे त्रिशूलं प्राश्र्वे तु दक्षिणे ॥ ७३ ॥

चपावनः॥ अनादिनिधनो धर्मो धर्मादीनां प्रभुर्हि सः॥११॥ अचरात्त्रपरो यः परस्मात्परतरश्च सः॥ मूर्तामूर्तस्वरूपी यो ऽजोऽज
न्मधरो हि सः॥१२॥ ममाधिकारिणे प्राप्तिवत्कुर्वन्नपि सभाजनः॥ इत्युक्त्वा भगवान्विष्णो विरराम प्रहृष्टवान्॥१३॥ एतस्मि
न्नन्तरे शंभुर्गिरिजाभ्रमसमभ्यगात्॥ सर्वभूतगणैर्युक्तो विमाने सार्वकामिके॥१४॥ तयार्चे भगवान्देवः पूजितः परमे
श्वरः॥ सखीनामपि वृन्देन समायुक्तो ऽप्यमन्यत॥१५॥ स्तुत्वाथ तं महादेवं विष्णुर्देहालयं ययौ॥ अथोवाच महेशा
नः पार्वतीं जगदीश्वरः॥१६॥ विमानमात्र सन्तुष्टाऽहं तव प्रियव्रते॥ गत्वैकान्तप्रदेशं तं कल्पपपरमं महः॥१७॥ इत्यु
॥४८॥ क्त्वा भगवतीं करेण हस्तमुद्धान्वितः॥ विमानवरमारोप्य लोकयामास पार्वतीं तदा॥१८॥ नानाधातुमयानद्रीन् नानारत्न ॥४८॥
विचित्रितान्॥ नदीनिर्झरकुंजांश्च नगान्कोकिलकूजितान्॥१९॥ अरण्यानदेवखाता सू गंगाद्याः सरित
स्तथा॥ सौगन्धिकांश्च कह्लारान् सहस्रदलपिंजरान्॥२०॥ दर्शयन्कर्णिकारांश्च कोविदारांश्च महाद्रुमान्
तालान्तमालान्हिंतालान् प्रियंगून्पनसानपि॥२१॥ तिलकान्वकुलांश्चैव वल्लूनपि चप्र... श्रितान्॥
सेव्याद्यान्कमलनामानि पिंजराणि विदर्शयन्॥२२॥

46

राधो ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये पैजवनोपाख्याने अष्टाविंशो ऽध्यायः ॥२८॥ नारद उवाच ॥ कथं नित्या भगवती हरपत्नी यश
स्विनी ॥ योगसिद्धिं सुमहतीं प्राप्य मासचतुष्टये ॥१॥ मंत्रराजमिमं जप्त्वा हरशास्त्रसंभवम् ॥ एतन्मे विस्तरेणा त्वं कथय पब्र यथा
तथ्यम् ॥२॥ ब्रह्मोवाच ॥ चातुर्मास्ये हरे सुप्ते पार्वती नियमव्रता ॥ मनसा कर्मणा वाचा हरिभक्तिपरायणा ॥३॥ चात्र स्थले पितुर्गे
हे त्वं निष्ठन्ती तपसि स्थिता ॥ देवद्विजाग्निगोअश्वत्थातिथिपूजापरायणा ॥४॥ चातुर्मास्यैकपक्षं प्राप्ते विमले हरिवासरे ॥
तजापपरमंत्रं यथादिष्टं पिनाकिना ॥५॥ शंखचक्रधरो विष्णुस्त्वतुहंसः किरीटधृक् ॥ नवश्यामो भुजाचतुष्कः सूर्यकोटिसम
प्रभः ॥६॥ गरुडाधिष्ठितो हृष्टो हसन् व्याप्य जगत्त्रयम् ॥ श्रीवत्सकौस्तुभधरः पीतकौशेयवाससः ॥७॥ सर्वाभरण
वासेभिरभिदीप्तमहावपुः ॥ वभाषे पार्वतीं विष्णुः प्रसन्नवदनः शुभाम् ॥ देवि तुष्टो ऽस्मि भद्रं ते कथयस्व मनोप्सित
म् ॥८॥ पार्वत्युवाच ॥ न स्नानममसंदेहि येन नावर्त्तनं भवेत् ॥९॥ इत्युक्तः स महाविष्णुः प्रत्युवाच हरप्रियाम् ॥ स एव देवदे
वेशस्तव रूपत्वसंप्रापयम् ॥१०॥ स एव भगवान् साक्षाद्देहान्तस्थो हि स्थितः ॥ विश्वस्रष्टा च योऽसौ च पाविता सां

प्रतीकाशं रूपं दिव्यं शिवप्रापुतम् ॥ वन्हिपुत्रं च गांगेयं कार्त्तिकेयं महाबलम् ॥३४॥ सावत्सेति गृहीत्वा कुमारं पाणिना मुदा ॥ वि
मानमध्यमादाय प्रफल्ली तं गंगे युवाच ह ॥३५॥ चिरंजीव चिरं नन्द चिरं नन्दय बान्धवान् ॥ इत्युक्त्वा गाढमालिंग्य मू
र्ध्नि चाघ्राय तं सुतम् ॥३६॥ तं हृष्य परमोदारं भास्वरं हृष्टमानसम् ॥ कार्त्तिकेयो महाप्रेम्णा प्रणिपत्य महेश्वरम् ॥३७॥
ततः प्राञ्जलिरव्यग्र प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ तं दृष्ट्वानन्दं पयोधीशं गौरीनन्दनदीपती नू ॥३८॥ जंबुद्वीपमतिक्रम्य जम्बुपो जन
मायतम् ॥ ततः समुद्रं द्विगुणं लवणोदं तथैव च ॥३९॥ उत्तरं प्लक्षकुनूनी तावविमानेनातिकृतेजसा ॥ समुद्रं द्विगुणं
 कुशनामेति कीर्तितम् ॥४०॥ दिव्यलोकसमाकान्तं दिव्यपर्वतसंकुलम् ॥ इक्षूदे द्विगुणां द्वीपं तद्द्वीपाद्द्वि
 द्विगुणः प्रनः ॥४१॥ तमतिक्रम्य तत्तिं यो द्विगुणां क्रौंचसंज्ञितम् ॥ ततोऽपि द्विगुणः सिंधुः सुरोदो यत्र संस्थि
तः ॥४२॥ ततोऽपि द्विगुणं द्वीपं शाकद्वीपेति संस्थितं ॥ अस्मिन् द्विगुणं तस्माद्दध्न रूपं प्रनिर्मितम् ॥४३॥ परमं
स्मादसंपूर्णं पत्राणि सर्वशः समन्ततः ॥ तस्माच्च द्विगुणं द्वीपं शाल्मलीयं संस्थितम् ॥४५॥ समुद्रो द्विगुणस्तस्मात् क्षीरमण्डल

पयोष्णीनदीतीरगतं धारयन्तां महत्तम् ॥ पुष्पकाख्यं स्वर्णमयं धारयन्तं वरगणान्वितम् ॥ २३ ॥ हिमभूमिविभागस्थं वन्हिकान्तिम
गद्वि[illegible]जम् ॥ तत्रतीरगतानां च मुनीनां मूर्द्धिरतवाम् ॥ २४ ॥ आश्रमान् सर्वविमानान्येति छन्न् पत्न्यै प्रदर्शयन् ॥
षट्कृत्तिकाश्च ददृशे पार्वत्या वनसन्निधौ ॥ २५ ॥ स्नाताः स्वर्णवर्णाश्चन्द्रपत्न्यस्ता विराजां वराः ॥ उग्रतां ये जिनकराः
कैरपुत्राप्यगम्यते ॥ २६ ॥ तत्कथ्यतां महाभागे सर्वेते दर्शनं गताः ॥ २७ ॥ पार्वत्युवाच ॥ ममभाग्यवशात्पुत्रः कथमुत्संग
माहरेत ॥ न स्वभाग्यवशात्तुभ्यं कापि सोऽयं निरन्तरम् ॥ २८ ॥ सुतनाम्नाप्यहं हृष्टा भवतीनां च दर्शनात् ॥ किमर्थ
मिह संप्राप्ताः कथ्यतामखिलं वितम् ॥ २९ ॥ कृत्तिका ऊचुः ॥ वयं नव सुतं न्यस्तं प्रदातुमिह सुन्दरि ॥ चातुर्मास्ये स्वोल्लात्तु
मागता देवि निम्नगाम् ॥ ३० ॥ पार्वत्युवाच ॥ न ह्यस्य प्रसरः सख्यः सत्यमेव हि कथ्यताम् ॥ एकान्तावसरे ह्यस्य जायते
तरेतरम् ॥ ३१ ॥ कृत्तिका ऊचुः ॥ सत्यं वदामहे देवि तव त्रैलोक्यशोभिते ॥ अस्य तत्त्ववत मूलस्य मध्यस्थं बालकं र
गु ॥ ३२ ॥ कृत्तिकानां वचः श्रुत्वा शंकिता पार्वती तदा ॥ ददर्श वाल्मीकिमान्मं षण्मुखं दीप्तवर्चसम् ॥ ३३ ॥ तडित्कोटि

स्वराज्यसुखदायकः ॥५७॥ ओंकारेति श्रियोक्ति र्जन्महादुःखविनाशनः ॥ तं पूर्वं प्रणवं ध्यात्वा ज्ञानरूपं सुखाश्रयम् ॥५८॥ तालास्त्रचेगनं ब्रह्म
देहस्तो धनतत्परः ॥५९॥ न्यासन परो भूत्वा संपूज्य ज्ञानलोचनः ॥६०॥ नेत्रे मुकुलिते कृत्वा करौ कृत्वा तु संहतौ ॥ चेतसि ध्यानरूपेण
चिन्तयेच्छिवमंगलम् ॥६१॥ नाडि कोटि प्रतीकाशं सूर्यकोटि समप्रभम् ॥ चन्द्रलक्षसमच्छन्नं तु त्रयं योतिता विलम् ॥
॥६२॥ मूर्तामूर्तविराजन्तं सद्रूपमव्ययम् ॥ चिन्तयित्वा विराड्रूपं नभूयस्तनयो भवेत् ॥६३॥ चातुर्मास्ये सकृदपि ध्यानं
यः कल्मषसंसरः ॥६४॥ एवं च मद्रूपमिदं मुरारेर्मोघवीर्ष्यं गुरोर्नो ऽप्यपादम् ॥६५॥ विलोकये यो ऽघविनाशनाय ह्यतां ॥६६॥
॥४९॥ प्रभुर्जन्म शतो ऽद्भवास ॥६७॥ ॐ इति श्रीस्कन्दपुराणे ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये ध्यानयोगो नामैको
नत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥ पार्वत्युवाच ॥ ध्यानयोगमहं प्राप्य ज्ञानयोगमवाप्नुयाम् ॥ तथा कुरु महेशान यथाहम
48 मरा भवे ॥१॥ ईश्वर उवाच ॥ प्रत्यक्षो ऽयं मन्त्रराजो गायत्र्यान्तरसंस्थितः ॥ जप्तव्यः सकुमारि वेदसारः सनातनः ॥२॥
त्रयात्मः सर्वदेवात्मः सर्वब्रह्मोर्द्ध्वयाजकः ॥ प्रयत्नः सर्वकार्येषु सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥३॥ मित्रवर्ण्णौ म[illegible]नद्
धिर्ब्रह्मा तु देवता ॥ परमा तु गायत्री नियोगः सर्वकर्मसु ॥४॥ [illegible] यंत्री [illegible] विश्वामित्रसमन्वितम् ॥ ॥

संगमः॥ साध्यावसानि नियतं महत्तपसि संस्थिताः॥४५॥ ततोऽपि द्विगुणं द्वीपं शाल्मलं नाम विश्रुतम्॥ क्षीरोदो द्विगुणास्तत्र
यत्र यत्र महर्षयः॥४६॥ षडिमानि सुदिव्यानि भौमः स्वर्ग उदाहृतः॥ तत्र स्वर्णमयी भूमिस्तथा रजतसंयुता॥४७॥ इक्षु
मधुपयस्याद्यैः सर्वकामप्रदायकाः॥ यत्र स्त्रीपुरुषाणां च कल्पद्रुमा गृहे स्थिताः॥४८॥ वासांसि भूषणानां च समूहानि हर्षद
निचे॥ एतानि द्वे चिन्हानि द्वीपानि मुनिसत्तम॥४९॥ महेश्वरो विमानेन व्यतिक्रामद्विहायसा॥ पुष्करद्वीपस्य च सामन्ते द्विगु
णः क्षीरसागरः॥५०॥ तन्मध्ये सुमहद्द्वीपं श्वेतं नाम सुनिश्चितम्॥ रम्यकः पर्वतस्तत्र शतशृंगोपमद्रुमः॥५१॥ तस्य शृंगे तु म
हद्दिव्यं विमानं स्थापितं तदा॥ तदाम्रतरुफलैर्युक्तैः सेवितं हेमवालुके॥५२॥ क्षीराब्धेर्दर्शनविहृत्तेभिर्यानैस्तु संयुते॥ विविधैस्ते
सर्वशुभ्रैर्मणिरत्नसमन्विते॥५३॥ उमायाः कथयामास देवदेवः पिनाकधृक्॥ कार्तिकेयोऽपि शुश्राव गुह्याद्गुह्यतरं म
हत्॥५४॥ ध्यानयोगं मंत्ररूपं दशाक्षरसंज्ञितम्॥ प्रसादेन पुनः साध्यं सारत्स्वं श्रुतेः परम्॥५५॥ ईश्वर उवाच॥ श्रूयतां त्वय
संयुक्तो मंत्रोऽयं सकलोद्धारः॥ माघमासहित[illegible]स्थापनमायो विश्वपावनः॥५६॥ विष्णुगम्यो विष्णुराध्यो मंत्रत्रयसमन्वितः॥
तुरीयकल्पाशेषकलाद्यगणासेवितः॥५७॥ नि[illegible] ध्यामो मुनिभिः सेव्यो महाविद्यादिसेवितः॥ नाभितः शिरसि व्याप्तश्च

नाश्नाति नियोगे सर्वकर्मकृतत्॥ गायत्रीछन्द एतेषां देहन्यासक्रमो भवेत्॥१८॥ ॐकारं सर्वदा न्यसेत् ओकारं पादयोर्द्वयोः॥ गोकारं गुह्यदेशे तु
भकारं नाभिपंकजे॥१९॥ गकारं हृदये न्यस्य वकारः कंठमध्यगः॥ तिकारं दक्षिणे हस्ते वाकारो वामहस्तगः॥२०॥ सुकारं मुखजिह्वायां दे
वारः कर्णयोर्द्वयोः॥ वाकारं भ्रुव तु मध्ये दें दे यकारं मस्तके न्यसेत्॥२०॥ लिंगमुद्रा योनिमुद्रा धेनुमुद्रा तथाव्ययम्॥ एवं संकृतमेतत
द्धि मंत्ररूपी बीजाक्षरम्॥२१॥ यो जपेत्मंत्रमहं देवि न समाप्येः प्रलिप्यते॥ एतद् द्वादशलिंगार कर्मस्थं द्वादशाक्षरम्॥२२॥ शालि
॥८५॥ ग्रामशिला श्वेत द्वादशे वा हि पूजिताः॥ नाभिः सहाकारे रेभिः प्रत्यक्षैः सहसंपदि॥२३॥ यथा वक्ष्ये मनुध्याने मुनि बीजसमन्विते॥ ॥८५॥
विनियोगेन सहिते श्यक्षन्दोभिः समलंकृते॥२४॥ ध्यानेजपैः पूजिते च भक्तानां मुनिसत्तम॥ मोक्षो भवति बंधेभ्यः कर्मजेभ्यो
49 न संशयः॥२५॥ अयं हि ध्यानकर्माख्यो योगो दुःप्राप्य एव हि॥ ध्यानयोगं पुनर्वक्ष्ये शृणुष्वैकाग्रमानसा॥२६॥ ध्यानयोगेन
पापानां क्षयो भवति नान्यथा॥ जपध्यानमयो योगः कर्मयोगो न संशयः॥२७॥ शब्दब्रह्म समुद्भूतो वेदशास्त्रार्थतः
ध्याने न सर्वमाप्नोति ध्यानेनाप्नोति शुद्धताम्॥२८॥ ध्यानेन परमं ब्रह्म मूर्तौ योगस्तु ध्यानजः॥ तावद् लंघो ध्यानयोगाय
नायपराद्दशीनमूः॥२९॥ द्वितीयो निखिलानंदो ज्ञानयोगेन कीर्तितः॥ सप्रसादप्रेमं यत्सर्वपापमहः सहा॥३०॥ नहि कोटि

वेदवेदाङ्गतत्त्वार्थं सदसद्रूपमव्ययम् ॥५॥ नकारः पीतवर्णस्तु जलबीजः सनातनः । बीजं पृथ्वीमनश्छन्दो विषहा योगिनि
योगतः ॥६॥ बकारः पार्थिवं बीजं विश्वामित्रसमन्वितम् ॥ रक्तवर्णो महातेजा धनदाने न योजयेत् ॥७॥ उकारः पंच
वर्णस्तु जलबीजः सनातनः । मरीचिर्विनासमायुक्तः पूजितः सर्वभोगदः ॥८॥ गकारे हेमरक्ताभो भरद्वाजसमन्वितः ॥ वायु
बीजं विनिर्मुक्तः कुबेरनामादिभोगदः ॥९॥ वकारः कुन्दधवलो व्योमबीजं महाबलः ॥ ऋषिमंत्रपुरस्कृत्य योजितो मो
क्षदायकः ॥१०॥ तकारो विष्णुदैकारो सामबीजं महत्स्मृतम् ॥ अंगिरा वज्रमूलं च पूजितं कमिका [illegible] मिकम् ॥११॥
वाकारो धूम्रवर्णश्च वसूर्पीबीजं मनोजवम् । पुलहेऋषिसमायुक्तं निपुणं सर्वसौख्यदम् ॥१२॥ शुक्लरूपो स्वरो नित्यं जयाऽ
शुभभास्वरः ॥ मनोबीजं दुर्विषघ्नं प्रज्वल [illegible] त्रितमर्थदम् ॥१३॥ रेफकारा त्वरकंबीजं हंसरूपं चकर्वरम् ॥ सिद्धिबीजं महा
सत्वं क्रतोक्रतुनियोजितम् ॥१४॥ याकारो निर्मलो नित्यं यजमानस्तु बीजमुच्यते । प्रचेता अयमाश्रयं मोक्षमोक्षप्रदाय
कम् ॥१५॥ पकारस्य महाबीजं पिंगवर्णस्वविचरी ॥ भूचरी च महासिद्धिः सर्वदा भुवचिन्तनम् ॥१६॥ मृत्युंजेत

मृत्युञ्जयमहाकुलं

विशेषया ध्यानमात्रात्प्रमुच्यते॥ अमूर्त्तसेवनं गंगातीर्थध्यानाद्वरं परम्॥४४॥ सर्वदानोत्तरं चैव चातुर्मास्ये न संशयः॥ सर्वमास
कृतं पापं चातुर्मास्ये शुभाशुभम्॥४५॥ अत्र प्यं तद्भवेद्वि नात्र कार्या विचारणा॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ज्ञानयोगो व कृतम:
॥४६॥ सेवितो विष्णुरूपेण ब्रह्ममोक्षप्रदायकः॥ प्रत्यक्षा न हि नाभूता मूर्त्तामूर्त्ता ह्यपि तिं शुभे॥४७॥ नकथ्यं यस्य कस्य
सुतस्यापि वर्णाश्रमस्य च॥ अदान्ताय शठायाथ चपलचित्ताय दांभिके॥४८॥ स्ववाक्यच्युताय निंदायन वाच्यायोगजा क
॥५०॥ था॥ नित्यभक्ताय दान्ताय शुद्धाय माहितु शीलिने तथा॥४९॥ विष्णुभक्ताय दातव्या शूद्राय च द्विजन्मने॥ अभक्ताय पापशुच्ये ॥५०॥
ब्रह्मस्थानेन कथ्यते॥५०॥ मम्मन्ता योगसिद्धिं त्वं गच्छ राज्ञा मुनतपोधन॥ अभूतं ज्ञानगम्यं तं विद्धि नारायणं परम्
॥५१॥ नासरूपेण धीरसि तिष्ठन्तं सर्वदेहिनाम्॥ सर्वजीवधिरसि वर्त्तिनं सूर्यबिंवत्॥५२॥ सदोदितः सूक्ष्मरूपो मूर्त्तो
50 मूर्त्त्या प्रपद्यते॥ अभ्यासेन सदा देवि प्राप्यते परमात्मकः॥५३॥ शरीरे सकलादेवा योगिनो निवसन्ति हि॥ कर्मसंतुदशिरो न
यो निवसन्ति तथापराः॥५४॥ हृदये ईश्वरः श्रीमनुर्नाभौ प्रजसनातनः॥ पृथ्वी पादतलाग्रेतु जलं सर्वगतं तथा॥५५॥ तेजो
वायुस्तथाकाशं विद्यते भालमध्यगः॥ हस्ते च पंचतीर्थानि दक्षिणे नात्र संशयः॥५६॥ सूर्यः पादक्षिणे नेत्रे चन्द्रो वाम

सत्यप्रख्यं सदोदितमखण्डितम् ॥ निष्कलं सकलं चापि निरंजनमयं प्रवियत् ॥३१॥ तत्त्वरूपं योगरूपं तु यातीतं मयोपमम् ॥ विश्रान्तिक
रणं मूर्त्तं प्रत्यक्षं स्वयं च शाश्वतम् ॥३२॥ छत्याद्यच्छमजं चैव वैरजं संततोऽग्यवम् ॥ बलं सर्वज्ञं धर्म्यं नि विकल्पमनीश्वरम्
॥३३॥ अगोत्रं चवर्णं चापि मलायतकारणम् ॥ निरीहं निर्ममं तु शुद्धं शून्यरूपं च निर्गुणम् ॥३४॥ न मीशरूपं निर्देहं नि
द्वन्द्वं साक्षिमात्रकम् ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं ध्यातृध्येयविवर्जितम् ॥३५॥ नोपमेयमगाधं च लोकं स्वस्य तेजसा ॥ पार्वत्यु
वाच ॥ तत्कथं प्राप्यते सम्यग्ज्ञानयोगिस्वरूपिणाम् ॥३६॥ नारायणमनूर्तं च स्थानं तस्य वद प्रभो ॥ ईश्वर उवाच ॥ शिरसा धा
र्यते गात्रे शिरसा धार्यते महान् ॥३७॥ शिरसा पूजितो देवः पूजितं सकलं जगत् ॥ शिरसा धार्यते योगः शिरसा धिपते
बलम् ॥३८॥ शिरसाधिपते तेजो जीविते शिरहि स्थितम् ॥ सूर्यः शिरो हि मूर्त्तस्य मूर्त्तस्यापि तथैव च ॥३९॥ उरस्तु पृथि
वी लोकः पादश्चैव रसातलम् ॥ अपं जलाशये रूपे च मूर्त्तामूर्त्तस्वरूपतः ॥४०॥ विष्णुरेकस्य लरूपो ज्ञानयोगाश्रयः स्वयम्
सृजते सर्वभूतानि पालयत्यपि सर्वशः ॥४१॥ विनाशयति सर्वं हि सर्वदेवमयो महत् परम् ॥ सर्वमासे च्चाधिपत्यं यस्य विष्णोः
सनातनम् ॥४२॥ तस्मात्सर्वेषु मासेषु सर्वेष्वपि दिवसेष्वपि ॥ सर्वेषु यामकालेषु ब्रह्मस्मरन्न मुच्यते हरिः ॥४३॥ चातुर्मास्ये

एवं योगी सदाभ्यासात् जायते भ्रांजजम् ॥६९॥ योगोऽयं सेव्यते देवि ज्ञानसिद्धिप्रदः सदा ॥ शनकाद्यैर्यावैसुमुनुभिर्धीश्वरैः ॥६९॥
प्रथमं ध्यानसंपत्तिर्जायते योगिनां सदा ॥ नैषां ... तमात्रस्तु योगी भवति पार्वति ॥७०॥ ततस्तु सिद्धिपजस्य त्वरितामायापुरो
म३ गताः ॥ भवन्ति ... मनोद्यायोगिनां वरः ॥७१॥ सर्वदा न कुतु ... भयं प्रसंयभवति योगतः ॥ योगात् ... कामास्ति ने योगा
द्भुवि प्राप्यते ॥७२॥ योगात् ... योगात्समता ... ॥ न योगसिद्धस्य मनो हर्त्तुं केनापि शक्यते ॥७३॥ सत्यं यमि सो
दा॰६ योगी यश्चित्तं शिरसि स्थितम् ॥ स्थिरीभूतश्च ... नित्यं ब्रह्मद्वारसंपुटे ॥७४॥ कसौ विधाय ... स्यनादरूपं विचिन्वतः ॥
॥५१॥ तद्ध्यमवंश्या ... नदेव भल ... ॥७५॥ तदेवानन्तरूपाख्यं तद्देवाम तमुत्तमम् ॥ प्राणायामो ... पंज ... ध्यानेन महत्पदम् ॥५१॥
॥७६॥ पंचभूतविवासंघ ... त्वा तद्रूपमिदं परम् ॥ पदं प्राप्य विमुक्तिः स्याज्जन्मसंसारबन्धनात् ॥७७॥ यदाप्त्विद्ध्वे
भालोके योगसिद्धिप्रदायका ॥ स्वयं प्रसन्नमयं विभाति सर्व ... तं विश्वं चरस्थावरं विज्ञानात्व्यामिदं पदं सभग/ वानविसुः
८। स्वयंव्यापकः ॥ ता ... जाते शिरसि स्थितं च हृच्चरं योगेश्वराणां परं प्राणी मुच्यति सर्वकं जगति ... माया श्रितम्
॥७८॥ इति श्रीस्कन्दपुराणे ज्ञानयोगकथनं त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥ ईश्वर उवाच ॥ यदा चित्ता मृत्तं कर्मत्त्वकाफ
मसूज्जायते ॥१॥ तदा तानमयो योऽपि जीवतामो ... सात्मकः ॥१॥ यदा निर्ममता देहे यदा चित्तं सुनिर्मलम् ॥ यदा ... हरौ भक्ति योग

प्री१

मुद्राहृतम्॥ ग्रीवामध्ये च क्रुध मध्ये च नासिके इडन्दाहृते॥ १७॥ गुरुश्च दक्षिणे कर्णे वामकर्णे तथा भृगुः॥ मुखे स्थाने स्वरः प्रो
क्तो गुदे राहुः प्रकीर्त्तितः॥ १८॥ केतुरिन्द्रियगः प्रोक्तो ग्रहाः सर्वे शरीरगाः॥ योगिनो देहमासाद्य भुवनानि चतुर्दश॥
॥१९॥ प्रवर्त्तन्ते सदा देवि तस्माद्योगं सदाभ्यसेत्॥ चातुर्मास्ये विशेषेण योगी पापं निकृन्तति॥ २०॥ मुहूर्त्तमपि यो
योगी मस्तके धारयेन्मनः॥ कर्षणोऽपि धात्पापेभ्यो मुच्यते ऽसौ न संशयः॥ २१॥ अन्तरेणैव पश्यामि विश्वो योगि
परस्य वा॥ एकोऽपि योगी यद्गेहे ग्रासमात्रं भुनक्ति च॥ २२॥ कु लानि त्रीणि तेनैव कृतं तारयितात्मना सह॥ यदि
विप्रो भवेद्योगी सोऽवध्यः दर्शनादपि॥ २३॥ सर्वेषां पापराशीनां देवि पापराशि निकृन्तकः॥ तल्लिङ्गे यो ब्रह्मनिरतः
सच्छूद्रो योगभाग्यदि॥ २४॥ भवेत्सद्गुरुभक्तो वा सोऽप्यमूर्तफलं लभेत्॥ यो योगी नियताहारः पंचब्रह्मसमा
धिधान्॥ २५॥ चातुर्मास्ये विशेषेण हरौ सलयभाग्भवेत्॥ यथासिद्धरसस्पर्शाल्लोहं भवति कांचनम्॥ २६॥
तथा मूर्तौ हरिप्रीत्या मनुष्यो लयमाव्रजेत्॥ यथा मार्गेजलं गंगापतितं विद्धारपि॥ २७॥ सेवितं सर्वफलदं
तथा योगी विमुक्तिदः॥ यथा गोमयमात्रेण पावनिर्दोषि निसर्वदा॥ २८॥ देवतानां मुखं तद्धि कीर्त्यते यत्तिभिः सदा॥

न्द्रियपशून्हत्वा नग्नो शीर्षं चकार्ड्के ॥१६॥ गुरूपदेशविधिना ब्रह्मभूतत्वमश्नुते ॥ सयोगी नियताहारो दृढः तत्त्वधार
कः ॥ चिदग्नौ मनुविक्षेपो नाते द्वैव निरञ्जने ॥ मनोद्वारः कर्मद्वारो वाग्द्वारो यस्य योगिनः ॥१७॥ सयोगी ब्रह्म रूपश्च
जीवन्नेव समाप्यते ॥ अथवा नीवार्थतेन्निय कर्मासंबंधनात्मकैः ॥ कुर्वन्नेवाहिकर्माणि शाना मुक्तिं प्रयाति हि ॥ पदादि नी३
गुरूणां स्थानं श्रवणः प्रतिपादनम् ॥१८॥ तेदेव मुक्तिमाप्नोति देहान्ते ह्यति कैवल्यम् ॥ पादहस्तफलाग्रासे प्रयाति पुरुषोत्त ११९॥
मः ॥ तावत्कर्म समर्पयेन्तिर्यग्रसह तांतरायभवेत् ॥ श्रवांतरायोस्त्रीरासेयानि मुनिभिः सदा ॥२०॥ मोक्षमार्गे द्विजाद्विश्च
॥५२॥
श्रुतिस्मृतिसमुद्भवात् ॥ मोक्षोपायेन नगराकारश्चत्वारः समाकुलः ॥ द्वारपालास्तत्र नित्यं चत्वारस्तु समादयः ॥ तत्र चत्र
यमं सेव्याः मनुजैर्मोक्षतत्परैः ॥२२॥ समश्च विचारश्च संतोषः साधुसंगमः ॥ एतेषां ह्यत्रगाय स्वतस्यापि द्विजेन्द्र
52 मः ॥२३॥ योगसिद्धिर्विभुसन्ध्यासु स्नो चरतो न च ॥ प्राप्नुते मनुजो देवि रतेज्ञानममलं विदुः ॥२४॥ ज्ञानार्थं च श्रमन्
मन्त्यो निमामस्थाने प्रसवस्त्वपः ॥ तपो ज्ञानं स गुरुतो दीपाविरिव निर्मलः ॥२५॥ मुहूर्त्तमात्रमपि यो नये चिन्तयति ध्रुवम्

स्त्यघबन्धो न कर्मणा ॥२॥ कुर्वन्नेव हि कर्माणि मनः शान्तं न रायपदा ॥ तदा योगमवाप्नोति सिद्धि [illegible] जीयते नात्र संशयः ॥३॥ गुरुत्वं
ध्यानमत्र मदनु [illegible] महामतिः ॥ जीवन्विमुक्तमाप्नोति कर्मसंगात्प्रमुच्यते ॥४॥ कर्माणि नित्यजातानि नित्यनैमित्तिकानि
दृढं यानैव सेव्यानि दुःखत्रापविच्छदे ॥५॥ कर्मणा [illegible] ॥ तांश्च विशुद्धिमेहस्वरि ॥ नस्ति नूनं तत्प्यमसर्वक
णां संसारान्मुच्यते किल्बिषात् ॥ एतद्देवपरं ज्ञानमेतद्देवपरं तपः ॥ एतद्देवपरं श्रेयो [illegible] कर्म समर्पयेत् ॥७॥ अहं हि नि
मैत्रीपागा निर्गुणाः स ऽवाहृतेः ॥ तद्विद्धि कर्मजनितं शुभं त्वप्रतिपादनम् ॥८॥ तावद्भ्रमन्ति संसारे पितरः पितृतत्पराः ॥
यावत्कुले न तिपुत्रः पुत्रो नैव प्रजायते ॥९॥ तावद्विजा निगर्जन्ति तावद्गर्जन्ति पानकम् ॥ तावत्तीर्थानि नैकानि यावद्भक्तिं
[illegible] न विन्दति ॥१०॥ सत्त्वज्ञानवतां लोके योगिनां प्रथमो हि सः ॥ महाकान्नामाद्यौ हारभक्तिः पुत्रो हि यः ॥११॥ नि
षं निनपुरने [illegible] सं पापाः समभिजायन्ते ॥ [illegible] जये योगिनस्तु [illegible] कीर्तिताः ॥१२॥ मनसो विजये नित्यमश्वमेध
फलं लभेत् ॥ कृत्स्नानादि जयाल्लिप्यं [illegible] सोत्रामणीं लभेत् ॥ देहस्योत्सर्जनाल्लिप्यं नरमेधः प्रकीर्तितः ॥ पंचे
॥१३॥

गुरूपदेशतः प्रतिमः सद्विचारः समेमनः ॥ जीवावज्ञा नाम सद्विनामोऽस्ति त्रैहि जगताम् ॥७२॥ त्रिधापतिर्विष्णुरेष स्वप्नमेवाहि नि:क्रियः ॥
मध्यमारा विरूपा मद्धारधातारवीजकः ॥७३॥ हृदयाज्ञरवंश्च नंसर्वपापनिवर्हणाम् ॥ उद्यानां दमनं चैव परमसप्रदायकं ॥
॥७४॥ ॥८०॥ एतदेवापरं ब्रह्म द्वादशान्तरस्वरूपधृक् ॥ मयाप्रकाशितं देविमस्त्वं देहिविमलंतरा ॥८१॥ एतत्सारं योगिनां ध्यानरूपं मन्त्रि
मार्गेष्व तथा चिंतयेच्च ॥ यानुभे स्थेजन्मकोटीघं च जातं पापं दग्ध्वा मुक्तिदः कैलमारिः ॥८२॥ ब्रह्मोवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र
क्षीरसागर मध्यतः ॥ उज्जहार विमानाग्रे तेजोभासामिपीडितः ॥८३॥ उरोबाहुकटिकर्णेन्नू सान्निध्यं समुपागतः ॥ महामत्स्यो
॥५३॥ जातपूर्वं सन्निधाने इदं कृतिः ॥८४॥ कुंकारगर्भमध्यं च दृष्ट्वा तं समहेश्वरः ॥ विस्मयात्मपृष्टमाम वाक्यमेतदुवाच ह ॥५३॥
॥८५॥ कस्त्वं मत्स्योदरस्थश्च देवोऽपि नो मानुषः ॥ कथं जीवसि देहान्तं तेन मम वद प्रभो ॥८६॥ मात्स्य उवाच ॥
अहं मत्स्योदरे क्षिप्तः समुद्रे क्षीरसंभवे ॥ मातानुपित्रा यात्मेन नाथं मम कुलान्वितम् ॥८७॥ कुलत्यमस्यात्तेन जातं
लक्षण नाशानम् ॥ गच्छान्ते योगजनितो बालनरोऽहं कं मे कृतं ॥८८॥ इति मात्राउ ऋषिनमाः निरतः कृतमेवं स

नस्य पापस्य सारितेविनश्यंपात्तिनतुहोमात्॥ रागद्वेषौपरित्यज्य क्रोधलोभविवर्जितः॥ सर्वत्रसमदर्शी च विष्णुभक्तोस्य
दर्शनम्॥२७॥ सर्वेषामपिजीवानां दयायस्यहृदिस्थिरा॥ शौचाचाररतःशान्तो योगीदुःखं नविन्दति॥२८॥ मासा
दिपक्षेहीनोमिथ्याराग्निविरागवान्॥ कुसंसर्गविहीनश्च योगसिद्धेश्च … नन्तेरांच॥२९॥ ममभावान्तस्तंयोगी
नरस्यांतापराधकः॥ ज्यन्नैः … ताभन्नेतस्य योगिनोशान्तचारणाम्॥३०॥ इन्द्रियाणामथोद्दत्य मनसैवनिषेध
येत्॥ यथालोहेनलोहं च योषितांनीहरणतांप्रजेन॥३१॥ उर्ध्वहिर्द्विविधर्देहाहेप्राम्वासा विपुच्छिदा॥ संसारवि
षयात्याज्यापरन्नलदिसाधुभा॥३२॥ अहंकारोयथादेविपापप्रायप्रदायकः॥ तानेतत्वे शुभफलंफलतोसंश्चायसना
चै७ न्यथा॥ भ्रमाभसंउपस्थं च नूपातीतान्तेरातिवमू॥ हृदिस्थं विरसिस्थंच वस्तं च कुविमुक्तये॥३४॥ एतदन्तरमध्यतोम
मतं [illegible]॥३३॥ रूपनूपविस्पुरूपनूपमूर्तौ निवेदितम्॥ एवंतावाविभुच्येनयोगीसंसारबन्धनात्॥ गुरूपदेशाद्
हस्योध्यनेनान्यथाकृचित्॥३६॥ पदागुतःप्रसन्नात्मातस्यविवंप्रसीदति॥ गुरूवदतोषितोयेनसंतुष्टाःपितृदेवताः॥३७॥

रुणां मत्स्येन्द्रनाथस्य चोत्पत्तिं यः शृणोति च ॥६१॥ चातुर्मास्ये विशेषेण सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥६२॥ ॐ इति श्रीस्कन्दपुराणे
ब्रह्मनारदसंवादे चातुर्मास्यमाहात्म्ये मत्स्येन्द्रनाथोत्पत्तिकथनं नाम एकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥ ब्रह्मोवाच ॥ कार्त्तिकेयस्य
पार्वत्यां मातरि भ्रात्रि वल्लभः ॥ स क्रीडति समीपस्थो नानावेषाभिरूपवान् ॥१॥ रक्तकान्तिर्महातेजाः षण्मुखो भूतवि
क्रमः ॥ क्वचिज्जायति चात्यर्थं क्वचिन्नृत्यति स्वेच्छया ॥२॥ मातरं पितरं दृष्ट्वा विनयावनतः क्वचित् ॥ क्वचिच्च गंगापुलिने
॥५४॥ सिकतालेपनाकृतिः ॥३॥ गणैः सह विचित्राणि विविधान् वनभूरुहान् ॥ स्वयं प्रक्रीडतस्तस्य दिवसाः पंच[illegible]रे ॥४॥
५६ ततो देवा महेन्द्राद्यास्तारकाभयविद्रुताः ॥ महेशानं स्तुवन् सर्वे तारकस्य जिघांसया ॥५॥ चक्रुस्ते दिवसे नानां गंगाभग्नि ॥५५॥
54 गणैः सह ॥ तस्यानु देवयानानि पुष्पवर्षं पपात ह ॥६॥ वह्निस्तु स्वां ददौ शक्तिं हिमवान्वा[illegible]हनं ददौ ॥ सर्वदेवस मुदं
तगणाः कोटिसमावृताः ॥७॥ प्रणम्य मुनिसंघेभ्यः प्रययौ रिपुविग्रहे ॥ तामसस्तां नगर्यां च संस्थितं यो प्रतापवान् ॥८॥ ततस्तारक
सैन्यस्य दैत्यदानवकोटयः ॥ समाजग्मुर्नवपुरात् शंखनादभयातुराः ॥९॥ स्ववाहनसमारूढाः संयतायोधदर्पिताः ॥

जः ॥ महेश्वरापि संहितो ऽस्मिन्काले ऽभिमतः त्वं महानभूत् ॥ ४९ ॥ त्वया मामन्त्रैरेभिर्नित्यं न योगी महान भूत् ॥ तेन त्वं सर्वलोका
नां मया मूर्त्तो ऽप्यमूर्त्तगः ॥ ५० ॥ अनुग्रहं मम श्रेष्ठ प्रादेहि निष्क्रमयाशु च ॥ यथाहं पितृपो ब्रजेन् मयान्या ऋषापि जनयिते
॥ ५१ ॥ हर उवाच ॥ विप्रासि सुतनूपो ऽसि पूज्यो ऽस्यामिव भाषतः ॥ बहिर्निष्क्रमयचेगे न त्वंमितो ऽसि महाम्भुवः ॥ ५२ ॥
ततो ऽसौ शिरसा जातमुख्यो ब्रह्मान् मत्स्ययोजितः ॥ ततो ऽप्रजातं यज्ञं तस्माद्दहिर्रुपागतः ॥ ५३ ॥ रूपवान् भातिमान्पुत्रो मत्स्य
गंधेन संयुतः ॥ सोमकान्तिसमंतत्र श्रीमद्दिव्यगंधभाक् ॥ उमा विप्रवाता पातंस्तुतं तत्संगभाजनम् ॥ मकारतस्तन
मापि हरः परमहर्षितः ॥ ५४ ॥ यस्मान्मत्स्योदरे सञ्जातो योगिनां प्रवरो ऽस्य यम् ॥ तस्मात्त्वं मत्स्यनाथो यं लोके ख्यातो भ
विष्यसि ॥ ५५ ॥ अच्छेद्यः स्यान्नरत्नवृक्षो न योगस्य पारगः ॥ निर्मन्त्रो ऽपि निर्द्वन्द्वो निराशो ऽप्यसेवकः ॥ ५७ ॥ जीवन्मुक्तश्च भविता भु
वनानि चतुर्दश ॥ स्थितः श्च महेशानं प्रणम्य च पुनः पुनः ॥ ५८ ॥ महेश्वरात्स हितो मन्दराचलमापयौ ॥ ऋषिरुवाच ॥ केलाप्र
दत्रिंशा देवी स्कन्द मालिन्य सो ऽगमत् ॥ ५९ ॥ ततः सा पार्वती ह[illegible] प्राप्य[illegible] न मनुत्तमम् ॥ एवं सापरमां सिद्धिं प्राप्य तस्य
प्रभाजनम् ॥ ६० ॥ संप्राप्य जगतां नाथो [illegible] नाथ [illegible] ॥

मर्दनान् विबोधये ॥२४॥ तं गुरुं भेजतस्त्वं पुनर्नरकमज्जनात् ॥ ये नरा ज्ञानसिद्धं तो नैवत्वमसादादूरवर्जितम् ॥२५॥ पुनरेव महावी
र घोरसंसाराब्धौ न मज्जति ॥ दीपहस्तो यथा वस्तु दृष्ट्वा तत्करं त्यजेत् ॥२६॥ तथा ज्ञानमवाप्य योगी त्यजति संस्थितम् ॥ ज्ञात्वा सर्व
गतं ब्रह्म सर्वेशं परमेश्वरम् ॥२७॥ निवर्तन्ते क्रियाः सर्वा यस्तं योगिनं विदुः ॥ विषयालम्बचित्तानां बन्ने द्विजायते रतिः ॥
॥२८॥ सर्वत्र समदर्शीनां गेहे मुक्तिर्हि शाश्वती ॥ ज्ञानमेव महेशान मनुष्याणां मुकुन्दभम् ॥२९॥ लब्धज्ञानं कथमपि ज्ञा

ननां नैव पातयेत् ॥ नाहमस्मि न माता मे न पिता न च बान्धवः ॥३०॥ ज्ञानं प्राप्य पृथग्भावमापन्नो भुवनेश्वरम् ॥ प्राप्य मा ॥५५॥
गान्दिदैवान्स भावान्न नाहमिति ॥३१॥ वक्तु केवि विधं वा वद मुमुक्षोर्मे न संशयः ॥ यदा ग्रहपरा देवी पुनः पुनरभाषत ॥३२॥
55
न दृष्टौ पितरौ न आगतौ ऽसौ कौ कपर्वतम् ॥ तत्राश्रमे महत्पुण्ये च चार परमं तपः ॥३३॥ जजाप परमं ब्रह्म द्वादशाक्षरवीजकम्
पूर्वं ध्यानेन सर्वं शि वक्षी कल्पेन्द्रियाणि च ॥३४॥ मममासे प्रयुज्याथ ज्ञानयोगमवाप्तवान् ॥ सिद्धपक्षस्य जिर्विझीत्र
तिमाया यद्भागताः ॥३५॥ तदा तावंगराः ... गच्छ मे तद्या चेत् ॥ ममापि दुष्टभावेन यदि पूर्वमुपागता ॥३६॥

देवाः सर्वे पि पुप्रधुः स्कन्दं तेजोपबृंहिताः ॥१०॥ तदा दानवसैन्यानि निर्जघान च सर्वशः ॥ विसृष्टचक्रेणाते छिन्नाः पेतुर्व्यां सहस्रशः ॥११॥
ततो भग्नाश्च भ्रान्तशेषा दानवा निहतास्तदा ॥ नष्टाः शेषास्तत्संभूता जाता बहुविधा मुने ॥१२॥ तन्ध्रनं दानवबलं दृष्ट्वा स पुत्रयुधे रवौ ॥ यवं
जस्य दवेशो भाषा जा स्वैरनेकधा ॥१३॥ शक्तिनाप्युध्यंगी त्या प्रक्षेप कल्पप्रेरिताः ॥ सुरभं स च पुनारं चक्रे तं भरभसात् तरागात् ॥
॥१४॥ शेषाः पातालमगमन् हतं दृष्ट्वा च नारकम् ॥ ततो देवगणाः सर्वे शशंसुस्तस्य विक्रमम् ॥१५॥ देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः प्रकुर्वते
ते लब्धविजयाः सर्वे महेन्द्रप्रमुखोत्तमाः ॥१६॥ सिषिचुः सर्वदेवानां सेनापत्ये गरोत्तमम् ॥ ततः स्कन्दं समालिंग्य पार्वती च हर्षगद्गदा ॥
॥१७॥ मांगल्यानि सदा चक्रे स्वसखीभिः समावृता ॥ एवं च नारकं हत्वा सप्तमे ऽहनि बालकः ॥१८॥ मन्दराचलमासाद्य पितरौ सं
प्रहर्षयन् ॥ उवाच सकलं स्कन्दः परमानन्दनि भैरः ॥१९॥ बाले दारक्रिडां तस्य चिन्तयामास शंकरः ॥ स उवाच प्रसन्ना
त्मा गांगेयममितद्युतिम् ॥२०॥ प्राप्तकालस्त्वं विभो पाणिग्रहणसंमतः ॥ उद्वाहं कुरु तमारूपय धर्मेषु तेजसमन्वितः ॥२१॥ क्रीडस्व दि
विधैर्भोगैर्विमानैः सकामिकैः ॥ तच्छ्रुत्वा भगवान् स्कन्दः पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥२२॥ अहमेव हि सर्वत्र पुरुषः सर्वगः शुभः ॥
स्त्रियः सर्वपदार्थेषु कथं कुर्यां तत् स्त्रियम् ॥२३॥ मातः स्त्रियः सर्वा विश्वे पार्वत्या नः समाहिताः ॥ नराः सर्वे पि देवेश

नतास्य त्समशान्तानां नाभिभूतं करिष्यथ॥ एवं ज्ञात्वा महेशोऽपि यतो मौन महोत्सवम्॥३७॥ मत्तोऽपि ज्ञाने योगेन स्कन्दोप्य
धिकभावभृत्॥ विस्मयाविष्टहृदयः पार्वतीमनुशिष्टवान्॥३८॥ पुत्रशोकपरां चोमां शृणु मे वीक्ष्य माम्प्रतेहृत्॥ चातुर्मा
सस्य माहात्म्यं सर्व पापप्रणाशनम्॥३९॥ महेश्वरो वामधुले ले भार्गि हि ध्यायितो ध्यान भयो हि ति ये पुरः॥ स्म भेदश्च्या
परमार्तिहन्ता रिपुः सरवा ऽस्ति प्रियो भवेलतः॥४०॥ ॐ इति श्री स्कन्दपुराणे ब्रह्म नारद संवादे चातुर्मास्य माहात्म्ये
॥५२॥ तारकासुरवधो नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः॥३२॥ सांब सदाशिवार्पणमस्तु॥ तथा च श्रीलक्ष्मीनारायणार्पणमस्तु॥ ॥५५॥
मस्तु॥ आश्विन मासे पौर्णमास्यां पुस्तक मिदम लेखि श्रीमदयोध्या प्रसादान्तिके वासिन्या श्रीमत्सदानन्दा
त्मजे जान्ताय्येन पठितव्या॥ गंगाब व्या ई श्वान कोणे को शस्ये कपालेश्च जोगीगामे सन १९२५॥ ॥ ॥॥
ॐ नमः शिवाय ॐ नमः शिवाय ॐ नमः शिवाय ॐ नमः शिवाय ॐ नमः शिवाय ॐ नमः शिवाय॥

56

57

चान्द्रमौस्वमाहात्म्यम् समाप्तम् ०